

2000

IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP

Szerkeszti: Bojtár Endre, Horváth Iván, Kovács János Mátyás, Margócsy István, Szilágyi Ákos.
Főmunkatárs: Lengyel László. Olvasószerkesztő: Kálmán C. György.

»nem tudtad, hogy a csiklómmal festek?«

JEANETTE WINTERSON

»három évtizeden át csikorog«

KOVÁCS JÁNOS MÁTYÁS

*»Az ausztrál bennszülöttek bámulatosan
megértették ezt a tényt«*

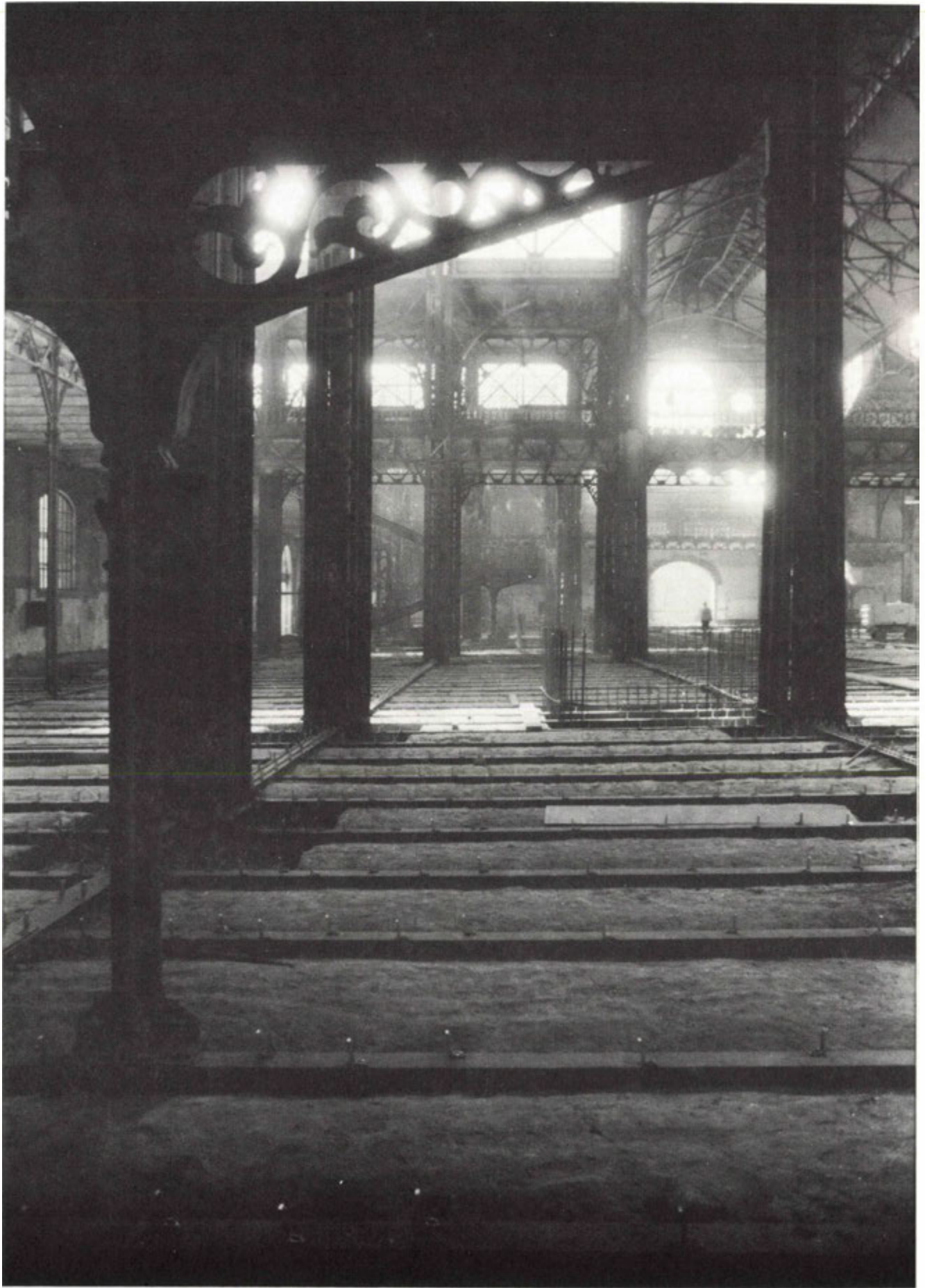
CLAUDE LÉVI-STRAUSS

Mcmxcvi Január

Szerkesztőségi órák: csütörtökön délután kettőtől négyig a New York kávéház karzatán.

ÁRA KILENCVENKILENC FORINT

MCMXCVI JANUÁR

NYOLCADIK ÉVFOLYAM ELSŐ SZÁM

Ezredvégi beszélgetés Vidovszky Lászlóval 3

Bodó Julianna „Ha lehetne, már holnap visszamennék” 8

Kovács János Mátyás Liska-torzó 15

Kukorelly Endre Szép? 17

Tábor Ádám Versek 20

Adam Zagajewski Beszélgetés Friedrich Nietzschével 22

Jaroslav Marek Rymkiewicz Őszi vers Edmund Husserlnak 23

Bíró Péter Másodnapon 24

Payer Imre Versek 30

Jeanette Winterson A szex költészete 34

Brókés Ágnes Versek 39

Claude Lévi-Strauss Faj és történelem I. rész 42

Szigethy Gábor K-vonal 48

Margócsy István MÁRTON LÁSZLÓ / A NAGY-BUDAPESTI
RÉM-ÜLDÖZÉS ÉS MÁS TÖRTÉNETEK (Margináliák) 52

Báthori Csaba Irodalmi bestiárium 58

Lányi András ...azért a kvíz az úr 61

E számunkat TÉGLÁSY ZSUZSA fotóival illusztráltuk

2000 IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP. FELELŐS SZERKESZTŐ: MARGÓCSY ISTVÁN.

ALAPÍTÓ SZERKESZTŐK: HERNER JÁNOS (1989-TŐL 1993-IG), TÖRÖK ANDRÁS (1989-TŐL 1994-IG).

SZERKESZTŐTÁRSUNK: BARABÁS ANDRÁS (1989-TŐL 1995-IG).

GAZDASÁGI VEZETŐ: KEMÉNY MÁRIA. SZERKESZTŐSÉGI TITKÁR: NÉMETI LUDMILLA.

MŰVÉSZETI SZERKESZTŐ: KOPFÁNY SIMON

ÚJ LEVÉLCÍM: 1153 BUDAPEST, KÁRPÁT UTCA 17.

ÚJ TELEFON ÉS FAX: 149-8542

KIADJA A HETI VILÁGGAZDASÁG RT. FELELŐS KIADÓ: SZAUER PÉTER ÜGYVEZETŐ IGAZGATÓ. CÍM: 1037 BUDAPEST
SZÉPVÖLGYI ÚT 35. TELEFON: 188-4326. TERJESZTI A MAGYAR POSTA. ELŐFIZETHETŐ BÁRMELY POSTAHIVATALBAN,
VALAMINT A HÍRLAPELŐFIZETÉSI ÉS LAPELLÁTÁSI IRODÁBAN (HELIR), BUDAPEST XIII. LEHEL ÚT 10/A ALATT
KÖZVETLENÜL, POSTAUTALVÁNYON VAGY ÁTUTALÁSSAL A HELIR POSTABANK RT. 219-98 636. 021-02 799 PÉNZFORGALMI
JELZŐSZÁMRA. ELŐFIZETÉSI DÍJ EGY ÉVRE 1188 FT, FÉL ÉVRE 594 FT, NEGYED ÉVRE 297 FT.

KÉSZÜLT, GOUDY OLD FACE, NICHOLAS COCHIN ÉS WALBAUM BETŰKKEL. ELEKTRONIKUS TÖRDELÉS: PENNA STÚDIÓ. SZEDTE:
KOC SIS JÁNOS. NYOMTA A KÖZLÖNY- ÉS LAPKIADÓ KFT. LAJOSMIZSEI NYOMDÁJA. FELELŐS VEZETŐ: BURJÁN NORBERT.

ISSN 0864-800X. RÉGEBBI SZÁMAINK KORLÁTOZOTT Mennyiségben kaphatók a kiadóban.

TÁMOGATÓINK: A MŰVELŐDÉSI ÉS KÖZOKTATÁSI MINISZTERIUM, A SOROS ALAPÍTVÁNY,
A NEMZETI KULTURÁLIS ALAP.

Újabb kiáltvány az Olvasóhoz

Nagyon Drága Olvasó!

Ha drága is Néked e lap, melyet most kezdedben tartasz – miként nekünk is az –, azért joggal kérdezheted nemsokára: „Miért egyre drágább?” Nos, emlékezhetsz rá, honnan jöttünk, miként lett egyre drágább mindkettőnknek a **2000**, hogyan hágtunk mind magasabbra: 29-ről 39-re, 49-re, majd 68-ra, most pedig 99-re, hogy ezen a forint-magaslaton vessük meg – remélhetőleg jóidőre – lábunkat.

Januártól tehát a **2000** egy-egy példányáért többet is elkérnek majd, mint két és fél villamosjegy árát (bár ez a közlekedési vállalaton is múlik). Mi itt a vezetőfülkében eltökéltük: nem engedünk a 99-ből! Ehhez azonban, Drága Olvasó, a Te eltökéltségedre is szükség lesz: eltökéltségedre, hogy, mint eddig, megvásárolod drága lapodat, nem mondd le előfizetésed, mi több, egyenest előfizetsz rá, s alkalomadtán saját zsebből is támogasd kiadását (főltéve, hogy van még zsebed). Biztosíthatlak, hogy a **2000-ért Alapítvány**nak a legszerényebb adomány is drága lesz, amit azzal is tanúsítani fog, hogy a támogatók nevét rendszeresen közzéteszi a **2000**-ben.

2000-ben találkozunk!

Szeretettel üdvözöl igaz híved,
a drága Szerkesztő

Aki szeretné lapunkat előfizetni, kérjük, kitöltve vágja ki az alábbi megrendelőlapot, és borítékban küldje el címünkre:

2000 SZERKESZTŐSÉG

1133 BUDAPEST, Kárpát utca 17. I. em. 8.

Megrendelőlap

Megrendelem a **2000** című Irodalmi és Társadalmi Havi Lapot.

Ára 1 évre, 1188,- Ft

A megrendelő neve: _____

Címe (város, község, kerület): _____

Utca, tér, lakótelep: _____

Házzám: _____

Emelet, ajtó: _____

Telefonszám: _____

Ezredvégi beszélgetés Vidovszky Lászlóval

HOGYAN LETTÉL KOMPO-

NISTA?

– Van, aki határozottan emlékezik arra a pillanatra, amikor a járókát odahúzta a zongorához és attól kezdve elhatározta, zenész lesz. Én még négyéves koromban is gőzmozdony szerettem volna lenni: ilyen értelemben nem tekinthetem magamat 100 százalékos zenésznek. Erre van még két közvetett bizonyítékom: nem iszom sört és nem főzök. Zongora valóban volt a házban, és ez vonzza az embert négy és fél éves korában. Azóta foglalkozom ilyen vagy olyan módon a zongorával. Zenét szerezni csak 11-12 éves koromban próbáltam, akkor is csak kis darabokat, ezekre már nem is emlékszem, nem őriztem meg őket. Rendszeresen csak 16 éves korom óta foglalkozom zeneszerzéssel. Ugyanakkor vannak olyan egészen korai gyerekkori emlékeim – nemcsak hangok, bizonyos hangszerkezetek is –, amiket visszahallok áttételes módon mai kompozíciómban, olykor akaratom ellenére is. Az ember megtalál bizonyos zenei anyagokat, és egyúttal a foglyukká is válik. Nem olyan egyszerű, hogy egy nap elhatározom, ez máától kezdve nem érdekel, mert holnap megint csak vele találom magam, ugyanazokkal az elképzelésekkel kell küzdenem, újra és újra el kell döntenem, hogy el tudom-e őket fogadni. Vagy egyszerűbben, hogy meg tudom-e őket szelídíteni.

– AZ ELEKTRONIKUS HANGZÁSVILÁG MENNYIRE „SZELÍDÍTHETŐ MEG”?

– Gondolom, ugyanúgy, mint más hangzások. De engem ez kevésbé köt le. Inkább foglalkoztatnak a hangolás problémái, például az, hogy a hagyományos 12 hang mellett nagyon sokféle hangot és hangrendszert lehet használni; vagy hogy a hangköz-viszonyokat hogyan lehet más helyzetbe hozni. Vagy bizonyos szerkezeti kérdések, a sok hang vagy a kevés hang kérdése. Tehát elsősorban a hangok és hangmagasságok elvont viszonyai érdekelnek, és csak azt követően a hangzások problémái. Ennek számos oka lehet, talán az is, hogy amikor 1970-ben az Új Zenei Stúdióban elkezdtük az önálló munkát, az tipikus *arte povera* volt. Néhány nagyon rossz zongora, egy-két, a legkevésbé sem reprezentatív hangszer, ami csak arra volt jó, hogy egyáltalán hangokat tudjunk megszólaltatni. Hangtechnikáról vagy elektronikáról szó nem volt. Magyarországon akkor az elektronikus zene gyerekcipőben járt, ami szűk is volt, lyukas is, és azt hiszem, hogy egyfajta technikai érzéketlenség nálunk mind a mai napig megfigyelhető, és nem csak a zenében. Ottlik Géza kérdezte egyszer: miért nincsenek jó gátfutók? Mi mindenesetre hagyományos, olykor archaikus

eszközökkel dolgoztunk, és mindaz, ami a zenei gondolkodásban valamiféle expanziót jelentett, azt a hangzáson kívül kellett megoldanunk, egyszerűen csak ehhez voltak eszközeink.

– HOGYAN DOLGOZOL? HALLIK-E AZ A BIZONYOS BELSŐ HANG?

– A belső hang egy metafora, ennél nem több és nem is kevesebb. Ami megmentheti az embert, ha zeneszerzéssel foglalkozik, az a kiszolgáltatottság és a véletlen. Végül is a kompozíciónak nem egyfajta zenét, hanem magát az egyetlen zenét kell létrehoznia. Olyasmint kell megmutatnia, ami a zene fogalmát, számunkra mindaddig érvényes meghatározását teljes egészében újradefiniálja. Természetesen össze lehet kombinálni rengeteg hangot, ügyesen is, ügyetlenül is, de a zene mércéje valahol mégis a közvetlen teremtés, és nem az, hogy létrehozott-e egy újabb variációt. Ha Bach vesz egy témát egy kortársától, és abból ír egy művet, akkor nem variálta azt, hanem egyszerűen fölfedezte benne a zenét – ami esetleg kibontatlan vagy embrionális formában korábban már létezett.

Az idő nagyon fontos tényező. Hiszen önmagában azzal, hogy valaki leír egy művet, tulajdonképpen nem csinál egyebet, mint jeleket ír. Bach véletlenül nagyon szépen írt, de még egy bachi kézirat sem azonos a művel. Ezt az utóélete teremti meg. Ha egyszer előadják, meghallgatják – ez még semmi. Ha tízezerszer hallgatták meg, akkor már tényleg elmondhatjuk, hogy ez a *Pisztráng* egy olyan dal, amiből sem elvenni, sem hozzátenni nem lehet. Számomra természetes, hogy bármikor elővegyek és átdolgozzak egy darabot.

– EBBEN AZ ÖSSZEFÜGGÉSBEN MILYENNEK LÁTOD A MODERN ZENÉT?

– Időzavarban van. A 20. századi zene körülbelül a '70-es évekig nagyon határozott ívű és erősen evolucionista volt. Azt mondhatjuk, hogy a modernizmus voltaképpen a 19. századi romantikus folyamatok legkonzekvenszebb továbbvitele. A II. világháború utáni iskoláknak a technika olykor mechanikusan, olykor kreatívan, de ugyanezt a zenei szemléletet folytatta. Bár hangzásában és esztétikájában Cage egészen más, mégiscsak Schoenberg tanítványa volt. A zene szerepe a '70-es években kezdett megváltozni – és én ezzel a változással nehezen tudok azonosulni. A legnagyobb bajt azonban abban látom, hogy a mai társadalom az adott helyzet bármi áron való fennmaradásában érdekelt, miközben tökéletesen elégedetlen az adott helyzettel. Erről szól a politika, az úgynevezett művészet, a különféle

ideológiák. A zene viszont a legkevésbé alkalmas arra, hogy színvonalasan legyen konformista, mivel a legközvetlenebb módon igényli az elragadtatást. A zenei konformizmus csak a katonazenében vagy a tánczenében jelenik meg hihető módon; a műzene ilyen irányú törekvései egyszerűen nevetségesek.

– MÍLYEN A HELYZETE ENNEK A ZENÉNEK A MAI KÖZEGBEN?

– Ma a zene meglehetősen rossz helyzetben van, és ennek a zenészek részben szenvedő alanyai, részben közvetlen előfordói is. A zeneszerzők szerepe a zene elbizonytalanodásában egyértelmű, nem mintha lett volna választási lehetőségük. Szokás ostromozni az előadókat – miért nem játszanak mai zenét –, de a kérdés nem ez. Az a fajta zenei gondolkodás, ami az instrumentális zene kialakulásától kezdve több mint háromszáz éven át szinte folyamatosan meghatározta a zeneszerzést, eljutott a végső állapotába. Mint amikor már olyan magas katedrálisokat építettek, hogy a kő a saját súlya alatt porlik szét. A hagyományos hangszeranalízis felől egyre hosszabb út vezet a mai zenéhez: nem lehet csodálkozni, ha sokan el sem indulnak rajta. A klasszikus felfedezések kora is lezárult a holdraszállással.

Az a válasz, amit erre a helyzetre a zeneszerzők adtak, egyfelől elég lapos volt – ha a minimalistákat tekintem; másfelől eléggé penetráns – ha az újromantikusokat. Mindenesetre mindkettő hozott anyagból dolgozott, és ez mára szépen ki is fulladt. Pillanatnyilag a dolog itt tart: a zeneszerzés teljesen atomizálódott, eszközeiben és szerkezetében is.

Az '50-es években nyaranta másfél-két héten keresztül egy darmstadti tornateremben eldőlt, hogy a következő évben mit és hogyan kell komponálni. Ez nyilván egy másik szélsőség volt. Ma viszont a kapcsolatok teljesen szétestek, nincsenek olyan egyesítő erők, amelyek az egyes zeneszerzőket valamifajta áramlattá tudnák egybegyűjteni. A hagyományos fórumok, koncertek és előadóegyüttesek egyre kevésbé vesznek részt az aktuális zeneszerzésben. Tulajdonképpen a zeneszerzők kiszorultak a hangversenytermekből, miközben maguk a hangversenyek is egyre kisebb szerepet játszanak az emberek életében. Kétségtelen, hogy az új technikai lehetőségek kínálnak egyfajta kerülőutat az egy személyes vagy az egészen kicsiny csoportoknak a zeneszerzés számára. Ennek azonban súlyos következményei vannak, hiszen a zene – legalábbis eredeti állapotában – közösségi tevékenység.

– NEMCSAK A MAI ZENE FELHANGZÁSÁNAK MÓDJA, HANEM A FUNKCIÓJA IS ÁTALAKULT.

– Elég nehéz kérdés a zene mai funkcióját elemezni, mert bizonyos formák, szerepek nagyon látványosan halnak meg, míg mások túl észrevétlen születnek. Amit tényként lehet elkönyvelni, az az egyéni zenehallgatás szerepének a megnövekedése; a walkman, a lemezhallgatás, a videofogyasztás. Ez mindenképpen új jelenség, a hallgató a zenei élményeit nem tudja másokkal közvetlenül megosztani, és ez relativizálja az értékítéleteket. A közös zenehallgatás, a hagyományos hangversenyélet válságban van, talán már meg is szűnt. Kétségtelen, hogy van ennek új változata is, a rockkoncert, ám itt a mai zenehallgatás egy másik alapvető kérdése merül föl, tudniillik hogy halljuk-e vagy hallgatjuk a zenét. Korábban ez feltehetően egybeesett, mert majdnem kizárt volt, hogy valaki anélkül hall-

jon zenét, hogy ezt a zenét ne is akarná egyúttal hallani. Ma ez pont fordítva van: az embernek úgy kell kiverekednie – étteremben, taxiban, majd minden nyilvános helyen – azt a jogát, hogy ne halljon zenét. Haraszty automatájába be kellett dobni 2 forintot, hogy Honthy Hanna abba-hagyja a Hajmási Pétert...

Nagyon nehéz ma az átlagembernek olyan helyzetbe kerülnie, hogy igazán hallgathassa a zenét. Előbb belül kell megteremtenie magában azt a hiányt, ami egyáltalán képes a fülét, az érdeklődését megnyitni. A füle agyon van fárasztva, ez ma már élettanilag bizonyítható: az általános hallásromlás egész generációkat érint. Gyorsabban nő a zaj mennyisége, mint ahogyan azt még fel tudjuk dolgozni. De ez általános probléma: az ember teremt egy elviselhetetlen helyzetet, majd pedig megpróbál az önmaga teremtette elviselhetetlen helyzethez alkalmazkodni. És ez idáig még mindig sikerült is. Önmagában ez még nem katasztrófa, de kétségtelen, hogy ennek a történetnek vannak olyan pillanatai, amikor az elviselhetetlen helyzetnek a megteremtése sokkal gyorsabban történik, mint annak a feloldása, és egy ilyen szituáció komoly veszélyeket rejt magában, mivel az ember mindig hatalmasabb eszközök fölött rendelkezik, mint amiket igazán kontrollálni bír.

– MÍLYEN HATÁSA VOLT AZ AKUSZTIKUS KÖRNYEZET ÁTALAKULÁSÁNAK A ZENÉRE?

– Bizonyára nagy, hiszen a zenei hangzás alakulása az elmúlt néhány száz évben nagyon belterjes volt. A hangszereknek és a hangszeregyütteseknek a kialakítása mind egyfajta zeneszerzői ideál, egyfajta kompozíciós módszer kívánalmait szertartó alakultak. A zajoknak a mindennapi életbe való betörésével párhuzamosan a zeneszerzésben is megjelentek az ütőhangszerek és a zajkeltő eszközök. Ez a zajkultúra, ami létrejött az utóbbi száz évben – mert az autó megjelenésétől lehet számítani a városok akusztikus kultúrájának a teljes átalakulását – a zenei gondolkodást is átalakította. Ennek nyomán a hangok önmagukban váltak fontossá, és nem egy abszolút elv, a harmónia elve által összeszervezendő valamiként. Azáltal, hogy a zeneszerzők egyre karakteresebb hangokkal kezdtek foglalkozni, sokkal többet tudunk meg magukról a hangokról. És ha többet tudunk meg a hangokról, akkor a környezet hangjait is sokkal könnyebben tudjuk saját magunkra vonatkoztatni. Bármely hangot közelebb érezhetünk magunkhoz, kevésbé tűnik ellenségesnek. Ez pozitív válasz a zaj megnövekedésére. Adva van a lehetőség, hogy a zajokat beemeljük a zenébe – és ezáltal valamilyen formában tulajdonképpen megnemesítsük őket. Másfelől erős az igény olyan zenére, ami kiszűri a zajt. A nagyon halk vagy ritka zenék révén a hallgató rá van kényszerítve, hogy valahogyan kívülhelyezze magát a zajos állapotot – természetesen nemcsak a külső zajra gondolok, hanem a belsőre is –, és azzal szemben alakítson ki egy magatartást. A megnövekedett hangerő – bár bizonyos élettevékenységeket fölfokoz – megnehezíti az elmélyülést, a figyelem koncentrációját.

– AZ ELEKTRONIKUS ESZKÖZRENDSZER FEJLŐDÉSE HOGYAN HATOTT A ZENÉRE?

– Természetesen egészen másképp gondolkodunk a zenéről, ha olyan eszközeink vannak, mint az elektronika. Ma könnyen elő tudunk állítani olyan hangot, ami csak egyetlen szinuszhullám, és olyat is, ami egyszerre tartalmaz minden hallható hangot. Egy elektronikus hang tarthat a

másodperc törtrészig és napokig, hetekig is. Pillanatnyilag a zenei hangzás történetének nagyon expanzív periódusában vagyunk. A lehetőségek messze gyorsabban fejlődnek, mint ahogy ezt a gyakorlat követni képes. Mint ahogyan gyorsabban lehet fejleszteni a hardvert, mint a szoftvert, mert elképzelni és realizálni egy kapcsolást – ami egy adott instrukciótömeget végre tud hajtani – sokkal gyorsabb, mint ezt az instrukciótömeget a legkülönbözőbb mindennapi feladatokhoz igazítani, és munkába állítani. Ez persze egyszerűen csak annyit jelent, hogy a technikai fejlődés provokálja és segíti a gondolkodást. Viszont amikor a technika már olyan szintre emelkedik, hogy önmagában mindent meghatároz, akkor el kell vetni. Amikor a polifónia tökéletessé vált, akkor föl kellett találni az operát, és föl kellett találni az egyszólamúságot. De azért azt sem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy ennek ismeretében vették el, tehát ez a tudás beépült a későbbi zeneművekbe. A többszólamúságnak, a különböző hangok egybecsengésének a felfedezése a maga idejében a kolostori kultúra nagyon elvont terméke volt. Később ez annyira általánossá vált, hogy ma már szinte képtelenek vagyunk egyetlen szó-lóhangot teljes értékű zenének elképzelni. Egy hang ma azt jelenti, hogy lefogok egy akkordot. A harmonikus gondolkodás teljesen elfogadottá és általánossá vált.

A technikákban kétségtelenül van fejlődés. Hogy föltaláljuk az autót, ahhoz már nem kell a kereket újra feltalálni. És egy posztindusztriális társadalomnak a technikája is feltételezi az indusztriális társadalmat. De ez azért a dolognak csak az egyik oldala, mert van egy másik, ami – talán lényegesebb – az, hogy a zene szerepében, jelentőségében egyáltalán nem látni az evolúciót. Itt változások vannak, de ezek lehetnek néha nagyon retrográd változások is, és nem úgy látszik, hogy ezek a változások koncentrikusan, egy középpont köré épülnek. Sokkal inkább tűnik egyfajta tétova, bizonytalan járásnak. A mezőt, amin járunk, talán fölismerjük, de az irányt nem.

– A ZENE UNIVERZÁLIS NYELVÉN ÚJABBAN AZ ŰN. VILÁGZENÉT HALLANI. MÉNNYIBEN MÁS EZ, MINT AZ ELŐZMÉNYEI?

– A zene univerzalitása, gondolom, nyilvánvaló. Talán a zenében érhető leginkább tetten egy olyan általános, közös viselkedérendszer, amelyik a különböző emberi kultúrákban egyszerre van jelen. Egymástól földrajzilag tökéletesen elszigetelt kultúrák ugyanazokat a hangközöket fedezik föl maguknak, ugyanazokat a formaképző tendenciákat használják. Az oktávot nem tudja semmilyen zenekultúra nélkülözni, és a kvintet sem nagyon. Ráadásul mindez nem az emberi érzékelés privilégiuma, így hall minden csigával rendelkező élőlény. Az a tény, hogy a madarak is zenének például – mégpedig igen fejlett és bonyolult módon –, egyszerre kell hogy szerénységre intsen, és mérhetetlen örömet okozzon. Meg kell mondanom, hogy kevésbé tartom jelentősnek azt a differenciát, hogy a madarak nyilvánvalóan nem komponálnak emberi módon, mint azt, hogy vannak, lehetnek közös élményeink. Ezért a zenében nagyon könnyen érhető tetten azok a közvetlen alapélmények, amelyek a zenét minden ember számára érvényessé teszik. A folklór ezt naponta bizonyítja. Ma ezt a tényt egy újfajta világzene kialakulására vélik alkalmazni. Engem mégsem vonz a *world music*, ez nem annyira teremtő gondolkodás, sokkal inkább valamiféle újrahasonosítása egy nagyarányú loptalanítás során összegyűlt készletnek. Akkor már sokkal izgalmasabb feladat egy

olyan zenének a megteremtése, ami ugyan egyetlen gondolat, de mindenkire érvényes. Meggyőződésem, hogy a klasszikus európai zenekultúra megfelelt ennek a kihívásnak, hiszen egy ázsiaiának semmilyen gondot nem okoz el-sajátítani ezt a zenekultúrát. Elég ránézni a plakátokra, hogy lássuk; ma a hangversenyműsorok tekintélyes hányadát éppen ők adják elő. És meggyőzően adják elő, hiszen másképpen nem tehetnék. Tehát ebben a zenében tényleg megjelenik egy olyan közös élmény, ami úgy tűnik, hogy más kultúrák számára is könnyen átérzhető, megérthető. Fordítva ezt nem nagyon tudom elképzelni. Az ún. *world music* esetében épp nem erről van szó, hanem a világ minden táján föllelhető dolgokat úgy elegyíti össze, hogy egyetemes kultúra jöjjön létre. Maga a keveredés persze természetes, és lehet jótékony is, de ha nincsen az új létrehozására erős akarat és cselekvés, akkor csak valamiféle amalgám jön létre.

– MIBŐL ERED A ZENÉNEK EZ AZ EGYETEMESSÉGE?

– Említettem a hallószervek szerepét, de a zene egyetemességét az is segíti, hogy a legközvetlenebbül érzékeljük. Azaz nemcsak a fülünkkel, hanem közvetlenül valamennyi belső szervünkkel. Nemcsak a „hallható” hangokat érzékeljük, hanem a magasabbakat és a magasabbakat is. A különbségi hangokat akkor is halljuk, ha azok összetevőit már nem. A szemünket be tudjuk csukni, a fülünket nem. Ugyanakkor a hallás nagyon analitikus is. A legtöbb ember számára nyilvánvaló, hogy egy, két vagy több hangot hall egyszerre, miközben nem tudunk olyan készülékeket csinálni, amik az összetett hangzásokat megbízhatóan szét tudnák bontani alkotóelemeikre. Ezeket a hangközöket pedig egyformán halljuk konzonánsnak vagy diszonánsnak, úgy tűnik, több ezer éve változatlanul.

– A HARMÓNIAÉRZETRE HOGYAN HÁTOTTAK EZEK A VÁLTOZÁSOK?

– A diszonanciaérzet egyszerűen abból áll, hogy bizonyos hangközöket bántóknak érzünk, a konzonanciaérzet pedig azt jelenti, hogy két vagy több hang egymáshoz való viszonyát megnyugtatónak érezzük. Ez többé-kevésbé állandó. Ennek a változása a zenetörténet folyamán minimálisnak mondható. A József Attila-i tétel, miszerint minden konzonancia megértett diszonancia – ez igazából irodalmi tétel. Vannak olyan diszonanciák, amiket feltehetően soha nem fogunk megérteni, és éppen a zenei élménynek az egész szervezetre gyakorolt hatása teszi lehetetlenné, hogy bizonyos interferenciákat pusztán megszokás, kulturális hagyományozás révén harmonikusnak érezzük. Fölhasználni tudjuk őket, s így közelebb kerülhetünk hozzájuk, de azért a különbséget a konzonanciaéhoz képest valamilyen formában mindig megőrzi. A félhangú, a tizenkét fokú zene után nem következett a negyedhangú, hanem éppen ellenkezőleg, az egész visszaterelődött egy akusztikusabb szerkezetbe.

Ma a konzonancia és a diszonancia viszonyában a legaggasztóbbnak a temperált hangolás általános elterjedését látom. Ez egy olyan hangrendszer, amiben szigorúan véve egyetlenegy tiszta hangköz sincsen. Mivel minden mai hangszer – a szintetizátorok és a MIDI-szabvány is – ezt tekintik alapul, gyakorlatilag az eredeti hangközök megszűntek tapasztalatként létezni, miközben a használatos hangok egyre sűrűbbek, egyre több inharmonikus tartalmazznak. Ebben a helyzetben valóban fönnáll a lehetősége annak, hogy a zene elveszíti egyik meghatározó alapélményét.

– A ZENEI STRUKTÚRÁK TEKINTETÉBEN IS ÉRZÉKELHETŐ VÁLTOZÁS?

– A struktúra megteremtése iránti igény a zene formába öntésének az elemei igénye. Ami a lehetséges struktúrákat illeti, e téren nagyobb a szabadság, mint a hangközök és a frekvenciaviszonyok terén, bár azért bizonyos alaphelyzetek meghatározhatók. Az időbeliségnek a lefolyása például, hogy fölelem a lábam, lerakom, mivel nem tudom lerakás nélkül újraemelni, nem úgy vagyok strukturálva.

Az '50-es években a szélsőségesen bonyolult metastruktúrák teremtése volt az elsődleges cél a zeneszerzésben, míg az elemi összefüggések szinte alig jelentek meg. Erre adott reakcióként megjelent a repetitív zene, ami viszont az elemi struktúrákat abszolutizálta anélkül, hogy a nagy szerkezetek számára igazi megoldást tudott volna nyújtani. A zenei gondolkodásnak ez a bipolarizálódása hasonló ahhoz, amikor a zenét egyes komponisták csak halkán, mások csak hangosan tudják elképzelni. Struktúrák esetében is a zene és a világ kapcsolatát kell megteremteni, és úgy tűnik, hogy ma ez is sokkal inkább széttartó módon történik; sokkal kevesebb az összehúzó erő a gondolkodásban.

– MELYEK AZOK A FORMÁK, AMELYEK A KOR ZENEI TAPASZTALATAIT A LEGÁTFOGÓBBAN JELENÍTIK MEG?

– A gond éppen az, hogy jelenleg nincsenek reprezentatív műfajok; nincsenek olyan egyezményesen használt formák, amelyek a sok-sok különálló és személyes zenei tapasztalatot képesek lennének egybefoglalni oly módon, mint például a szimfónia a zenetörténet egy bizonyos korszakában, vagy a mise egy másik korszakban.

Ez a templom kérdése: tudunk-e építeni egyetlen olyan épületet, amelyik mindent kifejez, vagy pedig mindenki a magáét építi. Ez utóbbiak lehetnek sokkal magasabbak is, mint például Manhattanben, de ezek az épületek mind csak önmagukat, netán a céget jelenítik meg. Ma már el sem tudunk képzelni olyan épületet, amelyik az anyagi és szellemi erők olyan koncentrációja volna, mint például egy görög templom. Talán a III. Internacionálé emlékmű-terve volt az utolsó ilyen kísérlet, ismeretes a sorsa. Ebben az értelemben jelenleg nincs a zenének olyan központi kategóriája, ami révén az összes időszere zeneszerzői kérdést fel lehetne tenni. Mint amilyen a múlt században akár az opera, akár a szimfónia mint műfaj, vagy akár csak a zongora mint instrumentum volt. A legkülönbözőbb kristályosodási pontok lehetségesek, de ezeknek elég erősnek kell lenniük ahhoz, hogy egy nagy kört tudjanak maguk köré gyűjteni. A nagy formáról ebben az értelemben lehet beszélni, az nem terjedelmi kérdés. Nem az a fontos, hogy a mű fél óráig tart vagy öt óráig tart, hanem hogy tényleg képes-e a zenei világ sok – egy adott pillanat összes – elemét egybefogni.

– KÖVETI-E A KÖZÖNSÉG EZEKET A VÁLTOZÁSOKAT?

– Jelenleg a zene a széles közönség számára készül, és ennek a közönségnek nincsenek meg, és nem is lesznek meg soha az eszközei arra, hogy egy olyan kifinomult és bonyolult zenei világot át tudjon érezni, mint amelyet a korábbi magasművészet a maga elszigetelt, arisztokratikus módján, de mégis csak létre tudott hozni. Akár az egyház, akár az arisztokrácia zenéjében megjelenhetett bármi: a megrendelő társadalmi státusa biztosította a zene rangját. Az viszont jelenleg még igencsak kétséges, hogy a mai társadalom ke-

retei között kitermelődik-e az elit és annak a magaskultúrája vagy sem, és ez a kultúra képes-e – anyagilag és szellemileg egyaránt – túlsúlyt és etalont jelenteni a társadalom számára. Eliten azokat értem, akik semmi fáradságot, pénzt, paripát, fegyvert nem sajnálnak azért, hogy valami pusztán önmagáért megtörténhessen. Ez a minden áron, minden eszközzel egy tőlem független eszmény érdekében folyó tevékenykedés elragadtatást igényel. És elég nehéz elképzelni egy olyan világot, amelyiknek minden lakója el van ragadtatva. Ez mindig is kivételes állapot, amit nem lehet kötelezővé tenni. Ez tönkretenné a világot, éppen úgy, mint ha kiveszne belőle ez a kivételes állapot.

– A FOKOZÓDÓ GYORSULÁS MILYEN HATÁSSAL VAN A JELEN ZENÉJÉRE?

– Az idővel való kapcsolat is megváltozik, hiszen ez a leglényegesebb a zenében: a hallgató és az idő kapcsolata. Ezen a területen is megfigyelhető két nagyon ellentétes mozgás: az idő nagyfokú felgyorsítása, és – talán az általános gyorsulás kiegyenlítéseként – az idő nagyfokú kitágítása; mindkettő a koncentrációra való törekvés eszköze. Ez a század első felében, elsősorban Webern esetében, néhány másodperces tételeket eredményezett. Majd pedig a zenei folyamatok hihetetlen mértékű felgyorsítása következett, mint például a kései Feldman-darabokban.

Ezt megint csak úgy lehet fölfogni, mint egy új egyensúlyi állapot felé való törekvésnek természetes helyzetét. Ha azt veszem szemügyre, hogy mit tekintenek lassúnak és mit gyorsnak a zenében, akkor a nyugat-európai zenében például a lassú és a gyors közti különbség sokkal kisebb skálán mozgott, mint mondjuk az indiai zenében. Jelenleg nagyon sok dolog szól a gyorsulás mellett. Sokkal gyorsabban kell elugrani egy autótól, mint egy szekértől és így tovább. Az elektronikus hangszerek a hagyományos hangszerekhez képest jóval gyorsabbak. Ma még talán nem olyan hajlékonyak, nem képesek úgy követni egy előadói elképzelést, mint a hagyományos instrumentumok, de máris gyorsan, nagy mennyiségben tudnak hangzásokat produkálni. Akár sok hangot, akár egy hangon belül nagyon sok diszkrét eseményt.

Ez a fajta gyorsulás ugyanúgy megemeli az inerttomeget, mint ahogyan a hangerőnek a növekedése is sokkal erősebben stimulálja a vegetatív idegrendszert és sok egyebet. Ez egy veszélyes kaland, de bizonyára itt is kialakul egy új egyensúlyi állapotot. Ez a zene gyorsabb lesz. Az is lehet, hogy egyszerre lesz lassabb és gyorsabb is. Lehet, hogy új területeket tudunk meghódítani az ember belső időérzékeléséből.

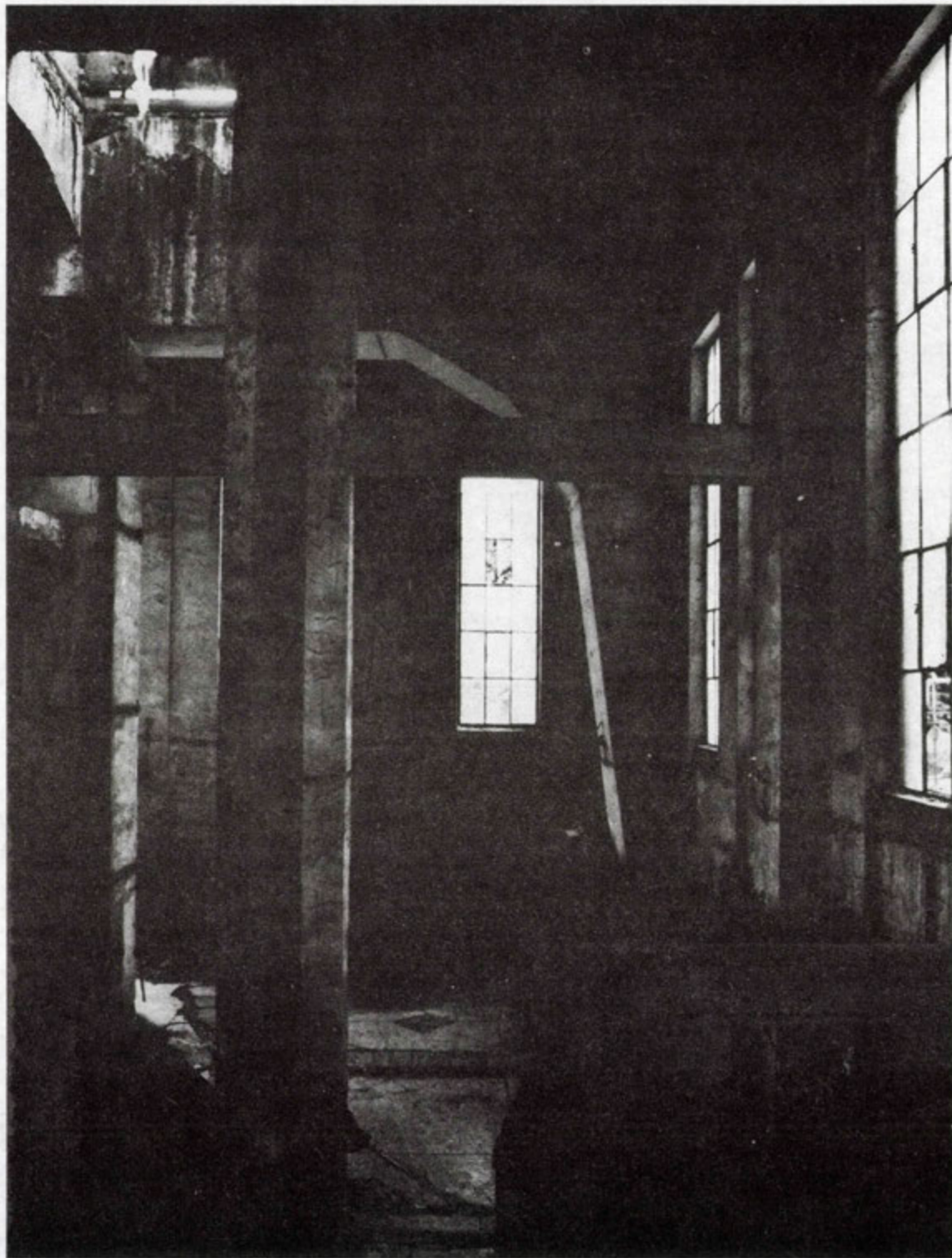
– JELEN VAN-E A MAI ZENÉBEN A HARMONIA MUNDI, A VILÁGHARMÓNIA?

– A mai világot a vizualitás uralja, a televízió, a video, az óriásplakátok. Egy kép összehasonlíthatatlanul több információt hordoz, és ezzel az információ-tömeggel a zene nem tud versenyezni. Másfelől viszont a zene lehetőségei felülmúlják a vizualitását. Arra gondolok, hogy a hangi kifejezésnek az egyetemesége átfogóbb, mint a képé. A zene olyan eszköz, amivel könnyebben lehet átlépni vagy meghaladni bizonyos határokat. Például az elvontságra vagy az elmélyülésre való törekvés könnyebben oldható meg zenei eszközökkel, mint más módon. A figyelemkoncentrációnak valamennyi kultúrában a zene az elsődleges eszköze, és csak kivételesen találkozunk olyan jelenségekkel, mint például a mandalák. Ebből a centrális helyzetből követke-

zik, hogy valószínűleg sokkal messzebb jutunk el akár a spirituális, akár az ösztönélet irányába a zene segítségével, mint mondjuk képekkel. Mert a zene bennünk van. Nemcsak a fülünkkel halljuk, hanem a belső szerveinkkel is érzékeljük, mint ahogy nemcsak a külső világ hangjait hallgathatjuk, hanem a szervezetünkét is. De a zene a világban is egyszerre van jelen mindenütt, nemcsak az emberi közösségen belül jelenik meg, megjelenik hallható és általunk nem hallható tartományokban, mindenütt. Épp ezért

bármilyen rossznak is érzem a zene helyzetét a mai világunkban, ez rossz az ember számára, például rossz nekem, de a zenét a legkevésbé sem érinti. Biztos, hogy létezik egy olyan szférikus, vagy kozmikus, vagy univerzális harmónia, ami a világ rezgéseit mozgatja és számunkra is érzékelhetővé teszi.

A BESZÉLGETŐTÁRS TILLMAN J. A.
ÉS MONORY M. ANDRÁS VOLT.

„Ha lehetne, már holnap visszamennék”

BODÓ JULIANNA

Amikor intézetünk keretében módszeresen kezdtünk foglalkozni a Székelyföldről Magyarországra irányuló vendégmunka jelenségével, még magam sem tudtam, hogy mennyi vendégmunkás ismerősöm van. A munka tervezési fázisában eldöntöttük, hogy az adatgyűjtés egyik módszere a mélyinterjú lesz, s hamarosan el is készült az az interjúvázlat, amely utóbb rendkívül hasznosnak bizonyult a téma megközelítése és feldolgozása szempontjából. Az interjúvázlatot olvasgatva – tulajdonképpen tanulgatva – kétségeim támadtak, hogy vajon ismerek-e olyan migrálókat, akiket képes leszek a nagy adatgazdagságra törekvő vázlat kívánalmainak megfelelően úgymond „kikérdezni”. A kezdeti tájékozódás tulajdonképpen abból állott, hogy a környezetemet, az embereket, a beszédalkalmakat „migráláscentríkusan” kezdtem figyelni, s hamar kiderült, hogy a világ tele van vendégmunkáról hazatért, vendégmunkára készülő, vagy a sokadik alkalommal visszainduló emberrel. Lépten-nyomon erről beszéltek kérdés nélkül is, s csak utalni kellett a témára, mindenkinek rengeteg mondanivalója támadt: tapasztalatokat meséltek, eseteket emlegettek fel, szidták és dicsérték a vándorlást, véleményezték higgadtan vagy hevesen, ki-ki a maga vérmérséklete szerint. Akik nem jártak vendégmunkára, azoknak is volt mondanivalójuk, hiszen ismertek szép számmal olyanokat, akik elmentek, visszajöttek, épp ott vannak, vagy menni készülnek.

Kérdéseim, hogy találok-e megfelelő embereket, akikkel mélyinterjúzhatok vagy legalább elbeszélgethetek a vendégmunkáról, örvendetesen hamar szétoszlottak. Felfedeztem ugyanis, hogy például volt tanítványaim körében, akik közül a „legöregebbek” most huszonevesek, rengetegen járnak vendégmunkára.

Ez az a generáció, amelyik a leghajlandóbbnak mutatkozik a vándorlás eme fajtájára, több okból is: nem köti a család, hisz közülük még kevesen alapítottak saját családot, a szülők pedig épp ekkor kezdik elveszíteni teljes irányítási hatalmukat a fiatalok felett, s egyébként sem tudnának más alternatívákat kínálni számukra; az önállósulás vágya már elég intenzíven működik bennük, s tudják, hogy ennek elérésére jó lehetőség a pénzkereset, lehetőleg minél több pénz keresése minél rövidebb idő alatt; akinek nincs felsőfokú végzettsége, nehezen talál ma magának munkát, a munkanélküliség ugyanis főleg a fiatalokat, az épp munkába állókat érinti leginkább; habár nagy részük önhibáján kívül válik munkanélkülivé, ezt az állapotot a „felőttek” mégis gyakran „tekergésnek” minősítik és sűrűn felelegetik; azok, akik falusi családból származnak,

és földjeiket visszakapták, nem szívesen vállalják a földdel való fáradtságos, és a jelen helyzetben szinte reménytelen küszködést; a kortárs csoportban rangot jelent a kinti tartózkodás és annak látható nyomai: az öltözék, a zenefelszerelés, gépkocsivásárlás, építkezés vagy vállalkozás, valamint a szóhasználat és viselkedés terén bekövetkezett változás; s nem utolsósorban az okok közé sorolható egy kis egészséges kalandvágy is.

Módszeresen figyelni kezdtem hát volt tanítványaimat, ahol lehetett, érdeklődtem irántuk, s meglepett, hogy milyen jól informáltak egymásról a hajdani osztálytársak. Néhány találkozás, beszélgetés után már annyira kifinomult a szímatom, hogy ha valamilyen ünnep – karácsony, újév, húsvét – táján találkoztam valamelyikükkel, egy-két rávetett pillantás, néhány szó után már meg is állapítottam, hogy épp magyarországi vendégmunkájáról tért-e haza vagy nem. Az időpont rögtön „gyanakvóvá” tett, ugyanis tudtam, hogy legtöbbször ilyenkor igyekeznek néhány napot itthon tölteni, de öltözetük néhány eleme, és főleg azok viselési módja volt nagyon beszédes. Ha pedig beszélgetni kezdtünk, a szóhasználat, a beszédfordulatok, a gesztusnyelv néhány eleme vált különösen árulkodóvá.

Kivételesen mindegyikük örömmel fogadta az ötletet, hogy beszéljünk el az élményeiről, tapasztalataikról, s akikkel tényleg összejött egy hosszabb dumaparti, órák hosszat, nagy élvezettel meséltek. Láthatólag imponált nekik érdeklődésem, s nem zavarta őket az sem, hogy közben jegyzetelgetek. Voltak, akik annak idején az iskolában nem tűntek ki beszélőkészségükkel, s most meglepően árnyaltan fogalmaztak, a hajdani tanárszomorító csirkefogók most fegyelmetten és roppant komolyan adták elő mondandójukat, a „belőled nem lesz semmi, fiam” típusba tartozók pedig részletes beszámolókkal kápráztattak el arról, hogy mennyit kerestek, azt mire fordították, és milyen újabb terveik vannak a jövőre nézve. A beszámoló általában mégsem voltak dicsekvőek, inkább higgadtak és tárgyilagosak.

A beszédhelyzeteket igyekeztem észrevétlenül és gyakran ösztönösen úgy irányítani, hogy ne a teljesen naiv, a helyzetüket és a magyarországi viszonyokat egyáltalán nem ismerő szerepében tűnjek fel. Ha teljesen tudatlannak látszottam volna, akkor valószínűleg könnyű prédájává váltam volna a dicsekvés kényszeréből származó nagyotmondásnak, amelynek valóság-
tartalma

talma ellenőrizhetetlen a teljesen tájékozatlan hallgató számára. Túlságosan tájékozottnak sem volt ajánlatos látszanom, mert akkor elriasztom a mesélőkedvet: ha olyan nagyokos vagyok, akkor mit akarok még tudni. A legszerencsésebb változatnak az tűnt, ha magam is időnként Magyarországra ránduló erdélyi vagyok, aki tudja, amit tud, véleménye is van, de mindezt – a tudást és a véleményt – szívesen kicseréli másokkal. Ezt a helyzetet a kérdések, a közbefűzött megjegyzések formálták, s ilyenformán a beszélgetés úgy alakult, hogy szinte partnerként, a megélt eseményeket, helyzeteket közösen kommentálva, már-már értelmezve beszéltük át. Szerencsés esetben beszélgetőtársaim eljutottak oda, hogy néhány finoman ösztönző közbeszólásomra a tényeket nemcsak szárazan elmondták, hanem kommentálták is, s gyakran még a maguk számára is meglepően kikerekedett egy-egy beszámoló, amelyben a történetek, megfigyelések, vélemények különböző utólagos megszerkesztettség nélkül kerültek a maguk helyére.

Még egy fontos oka volt annak, hogy ilyen szívesen és sokat meséltek. Ezek a fiatalok sok olyan tapasztalattal térnek haza Magyarországról, amelyeket nem tudnak elhelyezni itthoni világukban. Nemcsak arról van szó, hogy az ott elesett mesterségbeli fogásokat, eljárásokat csak kismértékben használhatják fel az itthoni körülmények közepette. Sokkal nagyobb problémába ütköznek akkor, amikor idegenben találkoznak egy „másik világgal”, egy mentálisan elhelyezendő új életvitellel, s ennek a tapasztalatnak az itthoni világban történő közösségi feldolgozására nincsen esélyük. Azaz, csak olyan feldolgozásra nyílik lehetőség, amely a háritás eszközével élve mindent megtesz, hogy a kívülről érkező hatásokat minimalizálja annak érdekében, hogy azok ne zavarják a belső világ rendjét. Hát akkor dolgozza fel ki-ki egyénileg – mondhatnánk –, ha a közösségre nincs lehetőség. Erre viszont röviden azt lehet válaszolni, hogy e régióban (a Székelyföldön) az individualizálódás még nem áll azon a szinten, hogy az egyén biztonságban érezhetné magát, miközben fontos kérdéseket dolgoztat fel egyénileg. És itt alululhat szerencsére az én pozícióm: egy „komoly felnőtt” – elvégre tanárunk voltam –, akit érdekel mindaz, ami velük történt, még a véleményükre is kíváncsi, és saját jól felfogott kutatói érdekében nem is igyekszik pallérozni ezt a véleményt, sőt inkább alájátszik, hogy minél merészebb dolgokat mondjanak.

E.-vel a közeli zöldségüzletben találkoztam. Köpenyben állt a pult mögött, nem volt kérdéses tehát, hogy milyen minőségben van ott. „Rég nem láttalak” – jegyeztem meg, egyáltalán nem a léprecsalás szándékával. – „Egy évig Magyarországon dolgoztam, nemrég jöttem haza” – válaszolta. – „Tényleg? – csodálkoztam. – És jól ment, megérte?” – „Hát persze – válaszolta büszkén. – A férjemmel együtt voltunk kint, s a keresetünkből megvásároltunk itthon egy háromszobás lakást.” – „Ejha, ez már igen!” – A folytatás már nem volt ilyen vidám: – „Csak sajnos haza kellett jönnünk, mert kiutasítottak az országból.” – Mindjárt migrációs beszélgetőpartnert remélve benne, megkérdeztem E.-t, mit szólna, ha kerítenék egy nyugodt alkalmat, amikor bővebben mesélhetne magyarországi vendégmunkás-élményeiről. – „Jaj, órákig fogok mesélni a tanárnőnek!”

A beszélgetésre E.-ék háromszobás lakásában került sor, és valóban hosszú órákig tartott. Mikor megérkeztem a megbeszélte időpontban, már várt a kávé és a saját készítésű ital. E. mentegetőzött, hogy a lakás szinte teljesen üres, a berendezésre már nem volt pénzük. Valóban, csak a konyha volt berendezve, a szobák egyikében néhány nélkülözhetetlen, a szülőktől kölcsönkapott bútor állott. – „Annál vidámabb és fiatalosabb így – mondtam én. – Házaságunk első éveiben mi is így éltünk férjemmel.” – E. egy konyhaszéket tett a kanapé elé, arra rakta a kávéscsészét. Erre újra „megrohantak az emlékek”, és azokat meg is osztottam E.-vel: pár évig én is konyhaszékről kínálgattam a vendégeimet, nem lévén kisasztalunk. – „Mit szólna a tanárnő egy kis zenéhez?” – „Remek lesz.” – A megfelelő zeneszám keresgélése közben kiderült, hogy a padlón álló kazettás magnót E. magyarországi munkaadójától kaptak nászajándékkul.

Bemelegítésként felidézgettük a régi dolgokat. Erre amúgy is szükségem volt, a kutatási program előírásai szerint az interjúalanyról sokkal több adatot kellett összeszedni, mint amennyi külföldi munkavállalásának konkrét körülményeire vonatkozott. Volt tanítványaimról egyébként elég eleven képet őriztem, főleg azokról, akiknek osztályfőnöke is voltam, és E. ezek közé tartozott. Jól emlékeztem az V–VIII. osztályos E.-re is: az osztályban jó közepes tanuló volt mindig, eleven, vállalkozó szellemű, adott helyzetben akaratos, szükséghezváltásban erős szakos. Családi helyzete rendezett, szülei, mint az illető lakónegyed iskolájába járó gyerekek szüleinek nagy része, elsőgenerációs városiak. E. már Csíkszeredában született, de gyerekként azt a kétlaki életet élte, amely szintén általában jellemezte e réteget: egyfelől városi munkahely, városi lakás és iskola, másfelől minden hétvégén menetrendszerű hazajárás a falusi nagyszülőkhöz, rokonokhoz. Ezek a hazajárások nemcsak vendégeskedések, rokonlátogatások voltak, hanem közös munkaalkalmak, s ahogy a nyolcvanas évek Romániájában a megélhetési gondok egyre mélyebbé váltak, úgy vált egyre nélkülözhetetlenebbé az emberek számára a falusi világgal való rendszeres kapcsolattartás. Az elsőgenerációs városiak például úgy tudta megoldani az élelmiszerbeszerzés gondját, hogy egyre sűrűbben járt haza falura, szüleiével együtt művelte a kis gazdaságot, segítségével állatot tartott, s arra igyekezett, hogy minden adódó alkalommal ezt a kapcsolatot működtesse. A munkaalkalmak mellett ezt szolgálták a családi ünnepek is, amelyek a maguk megemelt kontextusában szimbolikusan is felmutatták a hétköznapokban zajló folyamatok rejtett jelentéseit.

E. még a „régiben”, 1988-ban végezte el az általános iskola nyolcadik osztályát. Utána a város építőipari szakközépiskolájába járt két évet, majd iskolát változtatott, és a faipari szakközépiskolában érettségizett 1992-ben. Nem a szakmára vonatkozó megfontolások készítették az iskolaváltásra, hanem mert úgymond konfliktusa támadt a tanárokkal. Hogy milyen jellegű volt ez a konfliktus, arra E. kitérő választ adott, úgyhogy nem is faggtam tovább. Ismerve E. természetét, arra gondoltam, hogy biztosan valamiért megmakacsolta magát, egyébként meg teljesen mindegy volt, hogy melyik szaklíceumot végzi el. Nem elméleti líceumba járt, tehát továbbtanulási tervei sem voltak. Az iskolák ekkor már nem

tudták végzőseiket az adott szakmában elhelyezni, a fontos az érettségi diploma megszerzése volt, utána már a családi-rokoni-baráti-ismerősi-szomszédsági kapcsolatháló lendült működésbe, hogy munkahelyet kerítsen a frissen végzett számára.

Az érettségi után egy évig egy kisvendéglőben dolgozott. Bevallása szerint nem volt rossz munkahely, de aztán egyre több feladatot bízta rá, egyre nagyobb volt a felelőssége, ezért otthagyta. Eközben a szülei már féltették a magyarországi vendégmunkát. Először külön-külön dolgoztak kinn bányában, illetve varrónőként, majd '92 végén mindketten kimentek a jó kereset reményében. Hogy számításaik mennyire váltak be, azt az is bizonyítja, hogy még mindig Magyarországon dolgoznak, vállalva ezzel az életmód átmeneti jellegét, amely tulajdonképpen minden Magyarországon dolgozó, a kinti tartózkodást az itthoni élet megalapozásának tekintő ember életvitelére jellemző. Mikor E. anyjával is váltottam egy pár szót, és megkérdeztem, hogy ennyi idő után felmerült-e bennük a végleges kinnmaradás gondolata, nagyon határozottan azt válaszolta, hogy semmi pénzért nem telepednének le Magyarországon. – „Amíg bírjuk, még maradunk. Mi már eléggé megszoktuk odakint, semmilyen problémánk nincsen, de eszünk ágában sincs ott letelepedni. Azzal csak megnehezítenénk a dolgunkat.”

Hogy szülei után E.-ből miként lett magyarországi vendégmunkás, annak külön története, illetve nagyon érdekes közvetlen kiváltó oka van. E. itthon megismerkedett mostani férjével, kapcsolatuk komollyá vált, eljegyezték egymást. A szülőknek semmi kifogásuk nem volt E. választása ellen, az viszont aggodalommal töltötte el őket, hogy lányukat ebben a helyzetben egyedül hagyják itthon. –

„Tetszik tudni – mondta E. –, attól félték, hogy paráználkodni fogunk.” – S megoldásként mi sem kínálkozik kézenfekvőbbnek, minthogy a fiatalok is kimenjenek Magyarországra, munkát keressenek, dolgozzanak. Ezzel minden kérdés egy csapásra megoldódik: a szülők számára megnyugtatóan szem előtt vannak, és még ráadásul jól keresnek is, ami két, családalapítás előtt álló fiatal számára a „mai világban” nem megvetendő dolog. A döntés kiválóan bizonyult, senki sem bánta meg.

E. vőlegénye, L. számára a magyarországi munkavállalás nem számított újdonságnak. Dolgozott már kint, annak idején az öccse közvetítésével talált magának építkezésnél munkát, amolyan „feketét” persze. Most, az új családi kapcsolat révén, egy hivatalos munkaerő-közvetítési cég (a TECTUM) helyezte el, ugyancsak az építőiparban.

A fiatalok kezdetben ugyanabban a szállóban laktak Budapesten, ahol E. szülei. Családi összefogással megindult a munkakeresés, így lett E. első munkahelye egy gombapince. Nem sokáig dolgozott itt, csupán egy hónapig. Számára ez az első tapasztalat roppant lehangolónak bizonyult: munkatársai mind magyarországiak voltak, akik – mint mesélte – lenézték őt erdélyi mivolta miatt. Nem találta a helyét, nem tudott beilleszkedni, így hamarosan újabb munkahely után kellett nézni. Ez pedig nem volt más, mint a szálló étterme. Az itt dolgozók mind erdélyiek voltak, beleértve a főnököket is. – „Akkor itt biztosan sokkal jobb volt” – vetettem közbe. – „Sőt sokkal rosszabb” – tromfolt rá E. – „Minden este sírva mentem haza.” – S hogy én ezen csodálkoztam, részleteket mesélt arról, hogy

miképpen bántak vele: lekezeltek, kinevették tájékozatlanságát, nem magyaráztak meg semmit neki, de elvárták, hogy mindent rögtön tudjon, megértsen, s ha ez nem sikerült, akkor kigúnyolták. Jellemzőnek – s ugyanakkor máig sérelmesnek – találta azt az esetet, amikor a szakácsnő azt mondta neki, hogy „add ide a parpürét”. Ő értetlenül nézett rá, de a szó szerint megismételt felhívástól nem lett okosabb. Ekkor gúnyos nevetéssel és megjegyzésekkel árasztották el, s E. tehetetlenségében sírva fakadt, de ez semmi szánalmat nem váltott ki környezetéből. – „No és mi volt az a parpüre?” – kérdeztem, magam is a teljes tájékozatlanság állapotában. – „A parpüre az paradicsompüre. Ők ezt már úgy nevezték, ahogy a kintiek, és semmi szín alatt nem mondták volna úgy, hogy én is értsem, mintha ők is világlétükben így beszéltek volna.” – E. máig sem érti, miért bántak vele így. Annyi biztos, hogy úgy érezte, semmi pénzért nem marad köztük. (Megjegyzendő, hogy az a pénz nem is volt olyan sok. Minden este nyolc-tíz óráig dolgozott – hétvégeken is – ötvenöt forintos órabérért. Férje ez időben százforintos órabért kapott.)

A harmadik munkahely egy újabb gombapince volt, de akárcsak a mesében a harmadik sikeres próba, ez már a beilleszkedés, a jó munkahelyi hangulat és a jó kereset színhelyét jelentette E. számára. Ekkorra már nagyjából átesett az alkalmazkodás első nehézségein, az előző két munkahely tapasztalatai védettebbé tették az adódó helyzetekkel szemben. Mikor megkérdeztem, hogy tulajdonképpen mi is az a gombapince, hosszasán és részletesen leírt mindent, kedvvel mesélte, hogy miben állt ott a munka, szakszerűen magyarázta el a különböző munkafolyamatokat, s mesélés közben úgy sóhajtott fel néha, mint aki őszinte nosztalgiát érez a pince, a gombák után. De nemcsak a mesélés heve igazolta benyomását, mert meg is fogalmazta, hogy nagyon megszerette azt a munkát, életében semmit nem végzett nagyobb örömmel. Minden munkafolyamatot megtanult és szívesen végzett, hamarosan csoportvezető is lett belőle. A társaság is nagyon jó volt, mind fiatalok, és jórészt erdélyiek. Csupán a hatvanéves P. néniel nem sikerült jó viszonyt kialakítani, mert „az öregasszony nem tudta elviselni, hogy egy erdélyi irányítson”. De ez nem okozott gondot, mert a munkatársi csapat fiatal lévén, nem a magyarországi–erdélyi, hanem a fiatal–idős ellentétpár mentén szerveződött a hangulat: – „P. néniel egyszerűen kiközösítettük.” – P. nénielnek más bűne is volt: lopta a gombát. Mint kiderült, gombát tulajdonképpen mindenki vitt haza, E. is a főzést gyakran azzal oldotta meg, de P. néni ezt is másként csinálta: sokat vitt, ügyetlenül rejtgette, egyszóval „hivatalosan” is okot szolgáltatott arra, hogy a csoport „nem hivatalos” kiközösítését megerősítse. Így hát sikeresen közömbösítődött az egyetlen körülmény, amely E.-t mint „jöttment erdélyit” megbélyegezte és zavarta volna.

Ezen a munkahelyen ugyanis nemcsak a munkatársak, hanem a főnök is nagyon jónak bizonyult. E. elmagyarázta, hogy a főnöknek is megérte erdélyieket feketén alkalmazni, mert egyrészt sokkal többet dolgoztak, mint az odaivalósiak, másrészt nem kellett utánuk mindazt a sok illetéket fizetni, amit a hivatalos munkaerő után. De ami miatt a főnök igazán jónak bizonyult, az az emberségessége

volt, E. ugyanakkor nagyra értékelte, hogy tökéletesen megbízott benne. Ennek illusztrálására büszkén mesélte el a következő esetet: a főnök családotól Olaszországba ment nyaralni, s mivel a gombapincében épp nem volt munka, rájuk – E.-re és férjére – bízta a lakás rendbetételét: tapétáztak, meszelték, takarítottak. A főnök elutazása előtt feltöltötte a hűtőszekrényt, pénzt hagyott hátra, s nagyvonalúan nem zárta kulcsra az értéktárgyakat rejtő fiókot. Tudta, hogy E.-ék úgysem nyúlnak semmihez. Egyébként is nagyvonalúnak és segítőkésznek bizonyult, ebédszünetben gyakran vitt be a munkásainak gyümölcsöt, E.-t néha meghívta magukhoz ebédelni, intézte munkavállalási engedélyét. A fiatalok közben hazaruccantak megtartani esküvőjüket, illetve megadni a módját úgy, ahogy azt kell – azt pedig csak az otthoni környezetben lehetett, nem vendégmunkásként Budapesten. Az esküvőre E. főnökét is meghívták, s habár nem tudott elmenni, visszatértükkor megajándékozta őket a már említett magnával, s egy vendéglői ebédre invitálta őket, megünnepelő a jeles eseményt.

Igaz, hogy E. is jó munkásnak bizonyult, olykor talán nélkülözhetetlennek. A munkaidő kiszámíthatatlan volt, de E.-re mindig lehetett számítani: voltak időszakok, amikor reggeltől késő estig dolgozott, máskor pedig, ha az épp soron levő munkafolyamat úgy kívánta, éjszaka is be kellett mennie. E. épp ezért, hogy bármikor bemehessen a gombapincébe, elköltözött a szállóból, s L.-vel együtt (aki ekkor már a férje volt) munkahelye közelében keresett albérlést. Lebukását épp egy ilyen éjszakai munka okozta.

Az eset a következőképpen történt. E.-nek és férjének – mint minden hozzájuk hasonló, Magyarországon dolgozó vendégmunkásnak – a tartózkodási engedélye tulajdonképpen egy hónapra szól. Az engedélyt hónapról hónapra meg kell újítani, ami elég fáradságos, időigényes folyamat, és még pénzbe is kerül, ugyanis vissza kell utazni Romániába legalább egy határátlépés erejéig, hogy az útlevelebe egy újabb hónapra szóló pecsét kerüljön. Ez a „pecsételés” a vendégmunkások sajátos „szakszókincsében” az egyik leggyakrabban előforduló, s a legnegatívabb érzelmi töltetű kifejezés. A leggyafurtabb módszereket eszelték ki a helyzet megoldására. (Az egy csoportban dolgozó emberek például havonta összegyűjtötték egymás útlevelét, valaki elvitte a határig, és ott lepecsételte. A kivitelezésre megvoltak a maguk jól bevált eszközeik.) Voltak viszont szép számmal olyanok – s ezek közé tartozott E. is –, akik nem vesződtek sokat ezzel a problémával, hanem bízva jó szerencséjükben, halogatták a pecsételést, s a lejárt tartózkodási engedéllyel jártak-keltek.

Egy késő éjszakába nyúló munkanap után az utcán hazamenet igazoltatták E.-t a járőrök. Hazakísérték albérlétebe, felrázták alvó férjét is, és egykettőre kiderült, hogy mindketten lejárt engedéllyel, tehát tulajdonképpen törvénytelenül tartózkodnak az országban. Felszólították őket, hogy menjenek be velük a rendőrségre. E. és L. mindent megpróbált, hogy jobb belátásra bírja a rend zord őreit: megígérték, hogy azonnal, már másnap rendezik az ügyet, s végső kétségbeesésükben pénzt – tízezer forintot – ajánlottak fel nekik. E. szerint azért nem fogadták el, mert ketten voltak, és kölcsönösen tartottak egymástól. Külön-külön mindkettő hajlandónak mutatkozott, hiszen, ma-

gyarázta E., a rendőrök sem keresnek olyan sokat, jól fogott volna az a kis mellékes. Végül is mindkettőjüket az őrszobára kísérték, s ott szabályosan úgy jártak el velük, mint akiket valamilyen bűncselekményen értek: mindent ki kellett rakniuk a zsebükből, elvették cipőfűzőjüket, nadrágszíjukat, s reggelig bezárták őket.

E. részletesen és plasztikusan mesélte el a történetet. – „Úgy bántak velünk, mintha tényleg bűnözők lettünk volna.” – Az adott esetben ez azt jelenti, hogy túlságosan hivatalosan, szabályosan, ridegen, szigorúan, nem durván, hanem inkább bizonyos kimért udvariassággal. Hogy övelük ilyen történhetett, azon E. máig csodálkozik. Nem háborog, inkább nem érti. Az, amit ők elkövettek, szerinte még szabálytalanságnak is csekély volt, jelentéktelen. Rendesen, becsületesen dolgoztak, éltek, fizették az albérlést, s közben elhanyagolták azt a formasságot az útlevelel. Ehhez képest az őrszoba, a kiürített zseb, a kifűzött cipőfűző, a rács – megfoghatatlan.

A következőkben viszont máig tartóan bosszankodnak, mi több, keseregnek: haladéktalanul, huszonnégy órán belül el kellett hagyniuk Magyarországot, s egy évig nem is térhetnek vissza. Ők akkor úgy tervezték, hogy legkevesebb egy évig kint fognak dolgozni, számításait arra a pénzre alapozták, amit ennyi idő alatt kerestek volna. Terveik voltak, amit csak részben sikerült megvalósítani, s ez határtalanul bosszantja őket.

Hazatértek a már megvásárolt lakásba, s egy kissé légtelen térben találták magukat. A viszonylagos „vendégmunkás-beérkezétség” drasztikus megszakítása után nehéz volt itthon újból elindulni, munkát keresni. L.-nek három hónapig nem akadt munkája, végül ugyanaz a munkaközvetítő vállalat helyezte el egy építkezésnél, amely a magyarországi munkavállalását is intézte. E. abban a zöldségüzletben kapott munkát, ahol hazaérkezése után először találkoztam vele. Hogy meg vannak-e elégedve munkahelyükkel, arra nagyokat sóhajtanak. Meg lennének elégedve – ha nem dolgoztak volna időközben Magyarországon. L. ott jól keresett, a hivatalos munkaidőn túl hétvégeken, szabadjelen is sok kereseti lehetősége nyílt, s igyekezett is kihasználni azokat. E. órábéra százhusz forint volt, azt átszámítva lejbe meg sem közelíti az itthoni fizetését. Szívesen kezdene valamihez, de mihez. Vannak ugyan elképzelései, de azok lehetőségeihez képest túl merésznek, kivitelezhetetleneknek bizonyulnak, ezt jól tudja maga E. is. Így hát csupán álmodozik arról, hogy saját gombapincéje lesz, ahol rengeteg gombát termel majd jó haszonnal. Az eljárást ismeri, megtanulta, s biztos abban, hogy sikeres lehetne a vállalkozás. Már többféle változatot is elképzelt: csak télen termelne, mert nálunk a gombát nyáron nem lehet eladni, hisz az emberek kimennek az erdőbe, és szednek maguknak. Télen dolgozna, nyáron üdülné. Vagy esetleg mégis megoldható lenne az értékesítés egy konzervgyárral. – „Akkor mi a probléma – kérdeztem én –, egy megfelelő pince?” – „Az megoldható lenne – mondja nekibuzdulva E. –, a probléma: a csíra. Az az, amit én nem tudok beszerezni, anélkül meg nem lehet csinálni semmit.”

A tulajdonképpeni történetnek itt vége. Marad viszont egy csomó tapasztalat, benyomás, amit E. és férje – aki közben maga is hazaérkezett a háromszobás lakásba, és előbb félénken, bocsánatkérő megjegyzések kíséretében,

majd egyre nagyobb lendülettel és kedvvel kapcsolódott be a beszélgetésbe – gyűjtött össze a magyarországi vendégmunka idején, s ami minduntalan átút a történetmondáson, külön rákérdezés nélkül is. Az idegen világgal történő találkozás nemcsak történeteket generál, hanem az otthoni világgal való állandó összehasonlítást is ösztönzi, s a tapasztalatok, benyomások ennek függvényében átrendeződnek, keresik a helyüket egy esetlegesen kialakítandó saját világ keretein belül. E. és L. ugyanis ahhoz a réteghez tartozik, amely életkora (huszonéves) és elsőgenerációs város-lakó mivolta miatt rugalmasabb, mint az a középkorú falusi vendégmunkástömeg, amely ebben a társadalomban hangadó a véleményformálás és életforma-alakítás terén. E.-ék benyomásai még nem formálódnak mindig véleménnyé, de az összehasonlításban (saját világ–idegen világ), habár kritikuskak, kevésbé állnak az előítéletek hátsá alatt. Sok mindent megfigyeltek, s amikor saját életvitelüket alakítgatják, önkéntelenül is figyelembe veszik azokat az új tapasztalatokat, amelyeket az idegen világban szereztek – vendégmunkásként.

Arra a kérdésemre, hogy visszamenne-e Magyarországra, szívesen élne-e ott, E. így válaszol: „Dolgozni visszamennék, de csakis dolgozni.” Az életét – ami nem az átmeneti vendégmunkás-életformát jelenti – nem tudja ott elképzelni. Az emberek mások, más a viszonyuk egymáshoz, s hogy milyenek, milyen az a viszony, arra E. tömör válasza a következő: „Ha nincs probléma, baj, akkor jól vannak, de ha baj van, akkor nem szívesen segítenek egymáson.” És ez nemcsak, illetve nem elsősorban az erdélyiekhez való viszonyukat jellemzi, hanem azt a módot, ahogyan a magyarországiak egymás közt viselkednek. Ellenpéldaként említi, hogy az erdélyiek mennyire összetartanak; epizódokat mesél a szálló életéből, ahol maga is jó ideig lakott, arról, hogy szabad idejükben az ott lakó erdélyi vendégmunkások együtt szórakoznak, meghallgatják egymás problémáit, s nagyon segítőkészek egymás iránt. (Ekkorra már – a történetmondás kronológiájából kiesve – a szálló étterembeli kellemetlen emlékek eljelentéktelenednek.)

Persze van mit tanulni a magyarországi emberektől, ezt E. és L. készségesen, egybehangzóan elismeri. Tulajdonképpen nem ártana, ha minden fiatal egy kicsit kimenne, hogy lássa, más is van, mint amit itthon megszokott. Az emberek ugyan maguknakvalók, de udvariasabbak, igényesebbek. E. elmondja, hogy ők például a piacon vásároltak, onnan öltözködtek, lévén hogy ott minden sokkal olcsóbb, de az átlag magyar polgár lenézi a piacot. Az odavalósiak, még az egyszerűbb emberek is, a minőségi, márkás dolgokat keresik, nem sokra tartják a piaci árut. Igaz, hogy ők helybeliek lévén, tájékozottabbak, tudják, hogy mikor hol érdemes vásárolni, mikor vannak akciók. E. az étkezési szokások területén is tett néhány megfigyelést. Mivel a főnöke néha meghívta magukhoz ebédre, megfigyelhette, hogy kevesebb húst esznek, mint nálunk szokás, disznóhúst egyáltalán nem fogyasztanak, de kedvelik a zöldség- és gyümölcsfélét. A táplálkozásnál nagyon figyelnek arra, hogy az egészséges legyen, kávéat olyat fogyasztanak, amelynek kevesebb a koffeintartalma, az erős teát sem szeretik, hanem inkább az úgynevezett instant teákat. L. ehhez azt fűzi hozzá, hogy ez már a jobb módú emberek életformájához tartozik, de a

szérenyebb életvitelű emberek is igényesebbek, jobban étkeznek, nem sajnálják maguktól a jó kaját, még ha az sokba kerül is. Példaként hozza fel az egyik építőtelepi munkatársát, aki odavalósi, felesége is van, aki tízórait csomagolhatna neki, de ő nem hurcolja otthonról a szendvicseket, inkább a munkahelyéhez közel eső gyorsbúféban étkezik.

Az ottani emberek a gyerekeikkel is másképp bánnak: sokkal inkább felnőttek tekintik őket, mint nálunk, jobban tisztelik őket. Igaz, hogy a gyerekek is mások, más játszanak, másként beszélnek. A szülők a taníttatásukban az idegen nyelv és a számítógép ismeretét fontosnak tartják, nálunk ez még nincs így.

„A magyarországiak szabadszájúak” – mondják. Állandóan olyan erős kifejezéseket használnak, hogy az nálunk sértésszámba megy. Persze, az ember közben rájön, hogy nem sértésnek szánták, csak ilyen a stílusuk. Aztán vannak olyan trágár kifejezések, amelyeket a helyi zsargonban tájékozatlan nem is ért. – „Édesapám is egészen átvette a stílust – mondja E. –, egész könnyedén mond olyan kifejezéseket, amelyeket azelőtt a világért sem használt volna. Az igazság az, hogy egyébként is megnyílt, nemcsak a beszédben, valahogy oldottabb, engedékenyebb lett, az őcsém például rágyújt előtte, s rá se hederít.”

Aról is vannak megfigyeléseik, hogy a budapesti emberek hogyan töltik a szabad idejüket. Aki csak teheti, hétvégén elmegy a városból vidékre, a telkére, ez az ottaniaknak nagyon fontos. Amit nagyon furcsának találtak, hogy az emberek keveset járnak egymáshoz, és akkor is csak előre bejelentett, pontos időben. E.-ék ezt is némileg a maguknakvalóság számlájára írják.

Megkérdeztem, hogy ennyi kinttartózkodás alatt szereztek-e ottani barátot maguknak, olyan ismerőst, akivel a kapcsolat szorosabbá, tartósabbá vált volna. Erre a válasz egyértelműen nemleges volt. Barátságok a munkahelyi kapcsolatokból alakulhattak volna ki, hisz' jószerivel más mód nincs az ismerkedésre. – „De a munkahelyi kapcsolatot nem lehet folytatni – mondja E. –, ha ő meghív magához, én nincs ahova elhívjam. A szállóba, az albérlésbe nem jöhet, a vendégloket én nem ismerem, s egyébként is sok pénzbe kerül.”

Mivel töltötték akkor a szabad idejüket, azt a keveset, amit nem túlórára fordítottak? Sorolják Budapest meglátogatott, általuk kedvelt helyeit: állatkert, vidámpark, a vár, múzeumok. A város minden nevezetességét ismerik, de leggyakrabban mégis a már emlegetett szálló éttermében szórakoztak, együtt a szüleikkel, meg az ottlakó erdélyiekkel. Vasárnaponként ott zene, tánc is volt. Szabad idejükben jártak a piacra is vásárolni, szintén a szülőkkel, de nagyon gyakran az átmeneti életforma háziasszonyi teendőit is ekkor végezte el E. – mosott, főzött –, vagy csak egyszerűen pihentek, ha nagyon fárasztó volt a hét. Márpedig gyakran fárasztó volt, főleg ha a gombapince éjszakai műszakot is követelt, L.-nek pedig az építkezésnél mindig sok és fárasztó volt a munkája.

Két alkalommal is betekintheztek annak a felső rétegnek az életébe, amely az ők megítélésük szerint nagyon gazdag, egészen másként él, mint az átlagemberek, s amelyeket ők csak nagyon messziről, tulajdonképpen irigység és közeledési vágy nélkül szemléltek. Az egyik E. főnöke és

családja volt, akik E. megfogalmazása szerint „teljesen nyugati stílusban éltek”. Ennek a stílusnak néhány jól látható, feltűnő jegye: a kutya tartása, etetése, a Nissan kocsi után vásárolt újabb kocsi, a kert, amelyben nem zöldség terem, a lakás bútorzata, az olaszországi nyaralás. A másik megfigyelés L.-től származik, aki építőmunkásként nem egy olyan épületen dolgozott, amely eltérő volt az általa addig ismert épületformáktól. Egy esetet emlegetett, amely különösen megragadta a figyelmét: magának az építkezési vállalkozónak építettek egy kétemeletes házat, amelyben úszómedence meg szauna volt, de ami még különösebb – mert nemcsak a sok pénz, hanem a „stílus” jele is volt –, „nem volt egy rendes alakú szoba abban a házban, például annak a helyiségnek, amely konyha és nappali is egyben, huszonzét sarka volt, külön kis beugróval még a hűtőszekrénynek is”.

Minduntalan előbukkanó epizód: hogyan tekintenek a magyarországiakat az erdélyiekre. A kérdés több látószögből is szemrevételezhető. A munkaadók általában szeretik az erdélyieket, szívesen alkalmazzák őket, mert sokat dolgoznak, bármit elvégeznek, s nem kell nekik túl sokat fizetni. Túlórára bármikor kaphatóak, olyankor is, amikor helybélire egyáltalán nem lehet számítani. A munkatársakkal már más a helyzet. E.-nek és férjének sosem volt igazi konfliktusa a helybéli munkatársakkal, de sokat hallottak ilyesmiről, s ha komoly összeütközésbe nem is kerültek senkivel, időnként feszültnék érezték maguk körül a levegőt, s a hátmögötti pusmogások is gyakran hallótávolságon belül kerültek. A konfliktus egyrészt abból szokott adódni, magyarázzák, hogy a helybeliek szerint az erdélyiek elveszik előlük a munkalehetőséget. Másrészt itt az irigység is dolgozik: tudják, hogy az erdélyi azzal a forinttal – amiért ők el sem vállalják azt a munkát – sokkal jobban keres. Azért pedig, hogy az erdélyiek ennyire hajtanak, többet és jobban dolgoznak, „tisztelik, de ugyanakkor le is nézik őket” – ezt E. fogalmazta meg ilyen tömören és frapánsan.

Az erdélyieket általában lenézik – utcán, üzletben, autóbuszon. – „De honnan tudják, hogy ki az erdélyi?” – kérdeztem én. – „Rögtön felismernek, főleg ha nemrég vagy ott” – s egymás szavába vágva izgatottan mesélik az epizódokat: – „Emlékszel arra a kis közértra, amikor nem tudtuk, hogyan kell kérni azt a...” „S amikor az az erdélyi fiú nem tudta, hogy az autóbuszon a leszállásnál hol kell megnyomni a gombot.” – És aztán megismerik az embert a beszédéről, az öltözködéséről. E. szerint az az emlékezetes éjszakai lebukás is főleg annak köszönhető, hogy a rendőrök felismerték, hogy erdélyi. Ráadásul még az is megkönnyítette a dolgukat, hogy azon a környéken sok gombapince volt, s a hatóságok nagyon jól tudták, hogy azokban rengeteg erdélyi vendégmunkás dolgozik feketén.

De a legjobb mégis az a kukásztori, mondja E., és felnevet, majd biztatja férjét, hogy mesélje el. L. is nevet, és készségesen mesél: – „Tetszik tudni, Budapesten senki sem jár azokkal a nagy rafiaszatyrokkal, csak az erdélyiek és a guberálók. Én is azzal jártam munkába, mert jó nagy, minden szerszám kényelmesen belefért. Az erdélyi munkatársammal mentünk egyik építkezéstől a másikhoz, munkaruhában, piszkosan, ezekkel a nagy szatyrokkal, s egyszer csak ránk támad egy ilyen guberáló, és kiabál nagy hangon,

hogy hogy merünk mi idejönni, mikor ez az ő területe. Először percben nem is értettük, hogy mi a baja, de aztán leestett, hogy azon a részen ő szokott a kukákban keresgélni, s az be van osztva köztük, hogy ki hol guberál, és azt hitte, hogy mi is guberálók vagyunk, s behatoltunk az ő területére. Persze röhögtek a dolgot, de azért egy kicsit mégis rossz érzés volt. Mindenesetre többet nem vettem a kezembe azt a szatyrot.”

A megfelelő viselkedést meg lehet tanulni, akár csak a rafiaszatyor használatát. Ha az ember megtanulja a „helyi szabályokat”, nincs problémája. Az is igaz, magyarázzák, hogy az odaváltozás nagy részének halvány fogalma sincs, miféle hely az az Erdély. Elképesztő a tájékozatlanságuk. Úgy képzelik, mintha itt mindenki teljesen primitív lenne. Például az albérlet házi-nénije, aki egyébként roppant kedves, rendes öregasszony volt, a gázlámpa használatára akarta oktatni őket, és megkérdezte, hogy Erdélyben van-e gáz. Az esküvőjükre meghívott főnök pedig roppant gondba esett a meghívástól, váltig faggatta őket, hogy ha odamegy, mit vigyen, mibe kell felöltözni és hasonlók. (Nekem erről óhatatlanul eszembe jutott egy saját történetem, amikor egy magyarországi tanfolyam meghívott előadója voltam. Előadásom után valaki a hallgatóságból odajött hozzám, és azt mondta, hogy őt nagyon meglepte az előadás, mert úgy hallotta, hogy Erdélyben nem ismerik a szociológiát.)

„Az is igaz – mondja L. –, hogy a rossz hírünkért mi is néha felelősek vagyunk, Van, aki tényleg kiviseli magát, s akkor azt mondják, hát igen, ilyenek ezek az erdélyiek. Ha például valahol történik egy lopás, a vendégmunkás elemeli a házigazda tévéjét, videóját, akkor azt megírják az összes újságok, megtudja mindenki, s már minden erdélyit tolvajnak hisznek.”

E. és L. számára a magyarországi vendégmunka nemcsak tapasztalatszerzéssel járt. Anyagi hasznot is hozott, és nem is keveset. Amire a legbüszkébbek, az a lakás. Örömeik és büszkeségük érthető, hiszen kezdő, fiatal házásoknak ma ez az egyik legnagyobb gondja. Megvásárlásába a szülők is alaposan besegítettek, szintén a magyarországi vendégmunkán szerzett pénzből. (E. szülei ezzel korántsem tudtak le mindent: most, a sikeres lakásvásárlás után, autót szeretnének vásárolni E. öccsének, aki maga is kint van Magyarországon, szakiskolában tanul.) – „És még mire költöttek a pénzt?” – kérdezem, s ez irányú kíváncsiságom a beszélgetés jelen fázisában már nem számít tapintatlanságnak. – „Konyhabútort vásároltunk, hűtőszekrényt, videót, kicseréltük a lakás bejárati ajtaját, sok pénzbe került a lakás átíratása is.” – E. sorolja a konyhai kellekeket: mixeret vettek, olajsütőt, kávédarálót, kávéfőzőt, gyümölcscentrifugát. Nagy kiadás volt az esküvő, amire hazautazott az egész család. Az esküvőt azon az elven rendezték, hogy „egyszer van az ember életében ilyen alkalom”. Meghívtak hatvan párt, ruhát, öltönyt csináltattak, vacsora, zenészek, fényképezés, autóbusz a vendégeknél – mindent összeszámlolva belekerült jó kétfélmillió lejbe.

Ezt a kétfélmilliót nem sajnálják. Az esküvővel járó kiadásokat nem úgy emlegetik, mint amit hasznosabbra is lehetett volna fordítani. Inkább büszkének arra, hogy tulajdonképpen saját keresetükből ennyire meg tudták adni a módját. Azt elképzelni sem lehetett volna, hogy valami kis egyszerű ünnepléssel, vagy netalán minden felhajtást

nélkülözve Magyarországon esküdjének meg. Ennek még az eshetősége sem merült fel. Ha a vendégmunkát csak átmeneti élethelyzetnek, az itthoni élet megalapozásának tekintik, akkor ezt a jelentős eseményt az itthoni szabályok szerint, és csakis itthon lehet megszervezni. Esetükben az alkalom kiemelt, fordulópont-jellege annál is inkább hangsúlyozandó, mert az a viszonyítási kisközösség – rokoni, baráti, szomszédsági –, amelyhez tartoznak, jelen esetben a fiatalok társadalmi státusát a magyarországi vendégmunka függvényében is definiálja. Ha csak azért megy ki valaki, hogy „tekeregjen s elherdálja a keresetét”, az nem kap rangos helyet a helyi társadalom mentális terében. De ha mértékletesen gyarapodik, s ennek jeléül egy minden elvárást kielégítő esküvőt rendez, akkor azzal mindenki meg van elégedve, s a vendégmunka ténye is pozitívan értékelődik – s ezzel együtt pozitív megítélést kapnak a fiatalok is.

L. hangsúlyozza: „mikor kimentünk, a nulláról indulunk. Ha sikerült volna még egy évig kint maradni, az

egész lakást bebútorozhattuk volna a keresetünkből. Itthon körülbelül tíz év kell ehhez.” Számolgtatják E.-vel, hogy a mostani keresetük mennyivel kevesebb, mint a kinti volt. Röpködnek a számok forintban, lejben. Már sokszor végigszámolgathatták az egészet, de nem lanyhuló hévvel ecsetelik a különbséget, amely – ahogyan E. megfogalmazta – lehangoló. L. hévvel magyarázza azt is, hogy ő odakint azért is tud jól keresni, mert az építkezéseknél bármit el tud vállalni. Ott mindenki csak a saját szűk szakmáját érti, ő viszont, mint vendégmunkás, beletanult mindenbe. – „A szakmát tulajdonképpen ott tanultam ki” – mondja. A maga során E. is kitanult egy szakmát, a gombatermesztést. Felsóhajt: „ha lehetne, már holnap visszamennék”!

Csak óvatosan merem találgatni: ez a sóhaj az elúszott kereseti lehetőségnek szól-e csupán, vagy esetleg a „másik világnak” is, amelynek benyomását, hatásait a „saját világba” visszatérve sem lehet teljesen meg nem történtenek tekinteni.

Liska-torzó

KOVÁCS JÁNOS MÁTYÁS

„Amikor készen lettem vele, egyszerűen bezárták egy páncélszekrénybe. Az Ökonosztátot Turánszki Miklós – aki a Fehér Lajos-féle partizáncsoportban is részt vett, például a Gömbös-szobor robbantásánál, azért volt ilyen vagány srác –, az OT Beruházási Iroda igazgatója rendelte meg tőlem. Megbeszélte a pártközponttal, hogy Liska ír a mechanizmus-reformhoz egy tanulmányt. Lesokszorosítottam, mondta Turánszki. Elkészítettem, ő lesokszorosította, beküldte. Aztán kapott vagy kétezer forint pénzbüntetést a személyzeti osztálytól, papírpocsékolás címen.”

Lehet-e egy ökonómusról kedvenc „irodalmi és társadalmi havi lapomban” írni, ha nem Ludwig Erhardnak hívják? Csak azért is megpróbálok ráadásul mellőzöm az enyhítő körülményeket: Liska Tibor cinikus-technokrata tanmeséit Bacsó „Kitörés”-ében (forgatókönyvíró: Konrád György) és Hernádi „Folyosók”-jában, a meg nem értett dunatáji zseni lázas performance-ait a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen vagy az Amerika meghódításában megroppant varázsló dörmögését élete alkonyán. Sőt farkasnak – a közgazdasági rengeteg magányos, büszke, időnként acsarkodó lakójának – sem nevezem majd Lengyel László nyomán. (Köztünk szólva: macskára hasonlított.) Menekülnék a metaforáktól, oly bőséggel kínálkoznak. Harag és elfogultság azért lesz...

Kapcsolatunk a teljes egyenlőség elvén nyugodott: én ismertem őt, ő nem ismert engem. Nem is sejtette, hogy csendben kínoztam magam vele s általa. Néha meglessem, hogyan veszekszik kortársaival, és olvastam, többnyire kéziratban, mérsékelt lelkesedéssel.

Nem létező viszonyunk 1972 táján fogott, amikor először hallottam Kornai Jánosra főrméden. Zagyvának tetszett, és semmi főlemelőt nem találtam szüntelen haragjában. Egyike az épp hidegre tett reformereknek – gondoltam – a zajosabb fajtából. *Naturbursch*, ravasz mosollyal. (Talán mégis inkább rókát mintáztott, mint neve is sejteti?) Nem kerestem a társaságát. Azóta történt egy s más a magyar ökonómiában, én is írtam ötvenként egy-egy cikket a hazai reformgondolkodásról, de Liskát mindig gondosan elkerültem. Nem mintha nem lett volna hálás téma, túlságosan is az volt. Idegenkedésemet sosem próbáltam papírra vetni, egészen a mai napig. Amikor is – halála után egy évvel – sikerült lenyűgöznie.

Évfordulós megemlékezésre készülődve újraolvastam két évtizeden át kéziratban erjesztett főművét, a végre 1988-ban megjelenni engedett „Ökonosztátot”. Kimondottan történeti érdeklődéssel és roppant előítéletesen. Most gondoltam először végig, vajon miért is ódkodtam egy emberöltőn át a most-hetven-lenne Liskától. Mert a hetvenes évek elején a neomarxizmusból éppen csak kikeményedve, egy újabb (szocialista) utópiával kecsegtetett? Mert a legkisebb egység, amiben gondolkodni tudott, a

megváltandó világ volt, és normatív bódulatában érzéketlennek mutatkozott azok iránt a történeti és napi tapasztalati problémák iránt, melyekkel nemzedékem bizonyos egyedei akkortájt küszködtek: miért hadigazdaság a tervgazdaság?; mennyi Leninben a Sztálin?; miként gazdaságirányít a járási párttitkár? Vagy talán azért berzenkedtem, mert kerek gondolatkísérleteivel akaratlanul akkor beszélt le az olvasásról, amikor barátaimmal épp a könyvtárba akartunk sietni, nem pedig Liskalandba licitálós, vállalkozós anti-Monopolyt játszani, a piaci verseny szimulációját tervezgetni? Amikor bürokráciaellenes filippikáit nemcsak a parancsgazdaságról, hanem a monopolkapitalizmusról mint az imperializmus legfelső fokáról (vagy fordítva?) is el kellett szenvednünk. Az ipari társadalmat ugyanis Galbraith átíratában a katonai-ipari komplexum alattvalóként értelmelte, és óvott minden reformert attól, hogy „az egyik süllyedő hajóból a másikba” szálljon át. Hm. Én vidáman siklani láttam azt a másik hajót akkoriban.

Egyébiránt, ha briliáns baloldali autodidaktát támadt kedvünk hallgatni, nemzedékem szerencséjére ott volt (s van) nekünk a Lukács-fi Jánossy Ferenc a maga szelíd-ironikus életbölcességével és friss mérnöki logikájával. Ő amikor épp nem lágerben tartózkodott, szovjet hadiüzemekben szerkesztett gépeket. Híradása a múltból valahogy érvényesebbnek tűnt akkoriban, mint Liska álmodozása a jövőről. Nem szólva arról, hogy két nagy elméleti ötleténél (nemzetijóvedelem-számítás, helyreállítási periódusok) többre tartotta, hogy pontos fizikai magyarázatot tudott adni arról, hogy miért sározzák össze a túsarkú cipőt viselő nők a harisnyájukat az esőben.

Csak nem a nyolcvanas évekből csörgedezik hát a gyanakvós Liska tanításaival szemben: midőn ráeszmélt az ember, hogy a libertariánus hit és a harmadikutas-egalitárius hevület talán nem paszszol igazán egymáshoz? Továbbá úgy érezte (ez Bokros Lajos annak idején udvariasan éreztette is), hogy Friedrich

von Hayek piacelméletét vagy Milton Friedmannak a tanulót és nem az iskolát finanszírozó oktatási utalványait sem kéne újra föltalálni, különösen nem egy kevésbé cizellált és szocialisztikus változatban. Kivált ha közben Liska alig kacsingat ki a Hayek által konstruktivistának és társadalommérnökinékel bélyegzett gondolkodásból, és – miközben akaratlanul schumpeteriül szól, mikor a vállalkozót isteníti – vidáman használja a reformerek „terv-és-piac” nyelvét is. Nota bene, a szocialista vállalkozás piaca nála nem létrejön, hanem – kísérletezve ugyan, de – bevezetik, mi több, olyan fogalmak társaságában, mint a „tervpiaci verseny” vagy a „személyes társadalmi öröklés-tőke”.

Az Ökonosztátban tallózva még rengeteg olyan kifejezésre bukkanunk, mint a „tőkés paraziták osztálya”, a „tőkés monopolisták és spekulánsok manipulációi”, „az ember nem eladó”, s a legszebb passzus: a mindenkinek szükséglete szerint „kommunista követelménye olyan erősen él már a mai kor emberében, hogy lényegében ennek a hatása még Amerikában is megbuktatta Goldwatert, mint a szabadrablást biztosító »szabadverseny« fő képviselőjét”. Liska nem tagadja, kommunizmust szeretne, de – mint még 1985-ben is ismételteti – „fejlett pénzgazdálkodást folytató kommunizmust”. A közvagyonból, melyet társadalmi örökségnek hív, mindenki kapja meg a jussát; ha akar, ennek egy részét kockáztatva és a többiekkel versengve vállalkozhassék; ám tulajdonossá, aki megszerzett tőkéit továbbörökítheti, ne válhasson, és éhenhalnia se kelljen, ha befuccsol. Liska, aki az államot mint legfőbb pénzhamisítót brechti szellemében gúnyolta, aki a szocializmust profánul a „főosztályharcok történeteként” jellemezte, aki Sztálint átigazítva kitalálta a „tervszerű anarchikus fejlődés” törvényét, saját verseny-falanszterében dühösen hitt. Igaz, sejtette, hogy valójában úgy lehetne kitolni vele, ha minden ötletét megvalósítanák.

Ha már nem iratkozott fel az ember idejében a vallásalapítók (copyright: hű vitapartner, Mandel Miklós) közé, legalább szerényen Liska mellé kellett volna állni a világ előtt? Kicsit fanyalogva, ám reformer szolidaritással, mint Berend, Bokros, Kornai, Sárközi, Tardos tette az egyetemi vitákon? Miért is? Nyers Rezsőnél és az *Economist*-szerkesztő Norman Macrae-nél (aki Marxhoz hasonlított lapjában) nem volt biztosabb háttérháza a magafajta-
nak akkoriban. Azért udvari bolondnak nem tartottam, ennél kevésbé volt védett, no meg több volt személyiségében a büszke tragikum, és humorában a kocsmá. Önsorsrontó közép-európai fantasztának sem lehetett nyugodt lelkiismerettel lefesteni: túl praktikus dolgokról (árfolyamokról, kamatlábakról) voltak ugyanis megvilágosodásai.

Maradt hát az idegenkedés, igaz, egészsége megromlásával és vágyott amerikai diadalútja elmaradtával mind több együttérzéssel tarkítva. Mondom, egészen addig, míg fel nem nyitottam megint a *magnum opus*-t.

Életemben először olvastam Liskát úgy, hogy személye nem állt a mű és közém. Sajnos. És hál'istennek. Mert a tiszta ész villózik a lapokon. A slágfertig de fölületes vitázó itt pontosan felépített, bátor érveivel tűnik ki, a nemegyszer pallérozatlan szónok pedig gondolkodásának őszerejével. A történetíró számára kiderül, a merész kibernetikai indítás ellenére (az ökonosztátot a termosztáttal magyarázza) Liska nem fabrikál a korban divatos „komp-

utópiát”. Nem bízik sem a számítógépben, sem az úgy-mond felvilágosult tervezőben: az önszabályozást nem a tervben keresi. Ha nyelvi nem is, vágyaiban kezdettől fogva bátran kívül helyezkedik a reformer közmegegyezésen: nem simulálni szeretné a láthatatlan kezét, hanem (miután megalkotta azt) szabadsággal megajándékozni, és – ami talán még fontosabb – erről nem óhajt a politikai hatalmasságokkal alkuba bocsátkozni.

Míndez Liska és az én titkos magánügyem lenne, ha az *Ökonosztát* nem mutatna fityiszt a mai olvasónak: „én már 1965-ben tudtam, amit te még 1995-ben is csak sejtessz”. No nem a kelet-európai újkapitalizmus előre ostromozására gondolok, melyet hű társai – mint az emlékülésen kiderült – szívesen olvasnak ki a hatvanas években rótt sorokból. Ha a szerző köztünk lenne, gyanítom, a „hát nem veszitek észre, faszikám, hogy még mindig kevés a piac!” dühös szemrehányásával söpörné félre aggodalmaikat. Persze ha nem a gazdagokat, kivált az állam-által-gazdagokat utálná éppen fennhangon.

Amibe Liska annak idején beleérett, az – hangozzék bármily furcsán is – a sokkterápia. Ha az *Ökonosztát*ból elpárologtatjuk az újmechanizmus-szöveget, együtt a szocpolgazd-ellenes hitvitával, nem csupán a majdani Liska-modell alapelvei maradnak. A szerző tudatában volt annak, hogy a szovjet típusú gazdaság egyhamar megroppan, ha az árak, a külpiacon és a tulajdon felől támadják meg a reformerek, lehetőleg egyidejűleg, és nem állnak meg félúton. Szabad árak, nyitott határok, félig-meddig konvertibilis valuta kezdetben elegendők a romboláshoz. Sajnos az ötvenes években még Máriás Antallal elindított, majd az 1963-ban publikált, s a hivatal által oly sokat gyalázott cikkében, a „Kritika és koncepció”-ban továbbvitt gondolatmenet az *Ökonosztát*ban sem ér révbé. Átmenetprogramként torzó marad. Helyette a tulajdonreformra kezd összpontosítani Liska. A rombolást még nem is gondolta végig, máris – a korszellem foglyaként – építkezésbe fog. Irány a *Grand Design*. Így ismeri meg a nagyvilág. S így felejtik el mint a transzformáció teoretikusát. Hacsak – már hallom lépteiket – nem kezdi követőinek megfoglyatkozott csapata Václav Klaus kuponos privatizációjának szellemi atyjaként ünnepelni.

Már az *Ökonosztát*ban pedzegeti, hogy a magántulajdonos nem mindig ellensége a monopóliumnak. Ma úgy mondanánk: a privatizálás és a piacositás nem feltétlenül édestestvérek. Kelet-európai időszámítás szerint ez is korát megelőző, formás ötlet. Beleszeret. Rá építi a szocialista vállalkozás romantikus antikapitalista haditervét a magántulajdon- és monopóliummentes „árubb áruért” és „pénzebb pénzért”. Három évtizeden át csikorog. Bőkezűen osztogatja ideáit (géemká, vállalkozói licit, részvényszocializmus). Elszántan kísérletez, tanulmányserűségeket ír az asztalfiókjának, de könyvet nem alkot. Mondandóját hívei és ellenfelei összegzik helyette. (Szilágyi Ákos „vándorközgazdásznak” mondja.) Minél finomabbra hangolja modelljét, annál inkább elrugaskodik. 1989 sem húzza vissza, sőt. Kár.

U.i.: Mégis van remény. Az emlékülésen a Pató Pál Párt aktivistája ünnepélyesen bejelentette: felkarolják Liska életművét.

Kukorelly Endre Szép?

(Bev.) Ez az írás válaszféle és ajánlat: a hollandiai Mikes Kelemen Kör Az irodalom, és ami utána következik c. tanácskozására készült. Válasz; inkább csak ajánlat néhány magyar szerzőről: Arany Jánosról, Hekerle Lászlóról, Vörösmarty Mihályról, Tandori Dezsőről, Mikszáth Kálmánról, Babits Mihályról, József Attiláról, Erdély Miklósról, Ottlik Gézaról, Tasnády Attiláról, Weöres Sándorról és Mészöly Miklósról. Egy opera és a szereplői. Ezt az egészet úgy kell elképzelni, mint egy operát. A komponista tudja, hogy a hősei milyenek, viszont nem ő írta a librettót. Talán nem véletlenek a szereplők. De, mondom, a librettó nem azé, aki komponál.

(Tárgy.) Olykor persze bealkonyul. Még vadulunk valameddig, mert olyankor, sötétben, kivilágításnál történnék a legjobb dolgok. Ha nagyon álmos vagy már, elvonulsz szépen aludni. Mi van azután?

Utána, aztán valami, mondjuk így, özönvízszerűség következik. Álom. Vagy tényleg.

Hogy mi jön mi után, sokak kedvenc témája. Hanyatlás, még, még, és katasztrófa. Komor arcok, komor életművek, fontosság tudata, mély, súly, nedvtelen. Hanghordozás és hozzá való tekintet. Ez nekem tetszik. Szerintem is sülyedek, onnan tudom, talán nem is másoktól, onnan kell megtudnom, *ahogy* örülök annak, ha úgy sikerül valami, mint valaha. Valaha minden kétségtelenül jobb volt, a nagyon nagyon rossz is, szörnyű rossz volt, de jobb, tehát a világ ilyen *most* rossz.

Tetszik nekem, ez így nem elég pontos, mert a dolog maga, a romlás nem tetszik, az irodalom viszont igen.

Tehát úgy van, hogy akad mindig, aki felemeli az ujját, és rám mutat. Mellbe bök, az pedig fájdalmas, beszorul a levegő, belém szorítja. Mivel ő látja, amit látni kell, valahogy abban a helyzetben van, rá(m) is mutat, csak én nem hallgatom oda. Vélek magam is észrevenni egy s mást, de az mind eltörpül a bökések nyomán. Jó, most viccelődöm kissé, mert *tényleg* a szerep nem annyira tetszik, aki így szerepel, az lila foltokat hagy: azonban tetszik nekem az irodalom.

Melynek azonnal vége, állítja magáról. Nem lehet, hogy legyen tovább. Világ vége.

Ja, szerintem se, szerintem is, nem lehet.

Tényleg tudok-e mondjuk egyetlen percig egyfolytában *csak* azokra a kilátástalanságokra gondolni, amiket naponta többször is megbámulok a tévémben. Egy percig. 1 percig sikerül, de már 5 percig? 6 percig? Szennyes föld, víz, levegő, világromlás, na persze. Hol van a söröm. És ez a *hol a söröm* valószínűleg a világvég.

Azonban ez is nyilván csupán szerep. Vagy hogyan is van? Az *addig még, tessék mondani, hányat kell aludni, és szabad-e majd ott lábat lógázn*i frivol hangsúlya, ami ebből a néhány mondatból esetleg kihallható, pusztán szerep, amit azoknak, akik a maguk komorságát nem szerepként élik meg, becsszóra kell elhinniük. Szerep, szereplés, az (én) szerepel. Még velem sem, azzal se lehetek őszinte.

Kicsit kiállva a szerepből: szerintem tényleg semmi nincs (nem következik az) irodalom után. Nekem semmi se.

Csak hogy ki lehet-e állni egy szerepből anélkül, hogy azonnal valami más szerepben ne találjam magam? Az (én) szerep?

Valamennyire szerep. Az (én) nincs kitöltve és befödve, változó-fölfelőlő hálózat, raszter, kristályszerkezet. Üres. Mondjuk üresnek, ha rácsozatra lehet ilyet mondani, űr fogja körül, bámul bele a vakvilágba. „A semmibe hajóz.” „Ábrándozás.” Az írás ezt az ábrándozót keresgéli. Nem a szerepet keresi, noha legtöbbször azt találja, és csak kivételes pillanatokban mást. Írni, írni és olvasni, mindezt magamnak csinálom, és biztosan nem mániából. Az (én) úgy „engedi” keresztül (magán) a nyelvet, hogy az anyag arra a formára alakul, a szöveg az (én) szerkezetét mutatja. Elég rendes, szép szerepek. Vad, hősiesség, jópofa. Nem beszari. Nőknek tetszik. Komor is, igen. Olykor kitekint, mindenképp kitekint belőle. Olykor pedig az a

kivételes *másmilyen*. Mindez az (én) valamiként, és nincs semmi fiktív, nincs fikció és nem-fikció, nem a képzelet működik. Az autentikus szövegre való ráismerés öröme egy lélekre, valamely (én)re való ráismerés öröme. Érzéki. Azonos szerkezetek: az (én) által közvetített *mű és valóság*. A mű élvezete a szó szerinti valóság élvezete, minden egyes olvasat feltár, kaput nyit az *egészre*. Valami ilyesmi, mert ilyesmire használok. Ajánlat, pontos, nem agresszív, nem szégyenlősködik, és nem kíván szebbnek látszani. Az írás pontosan az (én). Pontos, de távoli? Túl pontos, mégis engedi magát félreolvasni? Félreolvasásra ingerel? Ha beszélgetünk (dumál, cseveg, diskurál), persze ott vagyok, igyekszem, hogy ott legyek, például nézzük egymást, látjuk, ami elég jó. És veszélyesen mellé mehet mégis az egész. József Attilával egy kávéházban, az nagyon mellé menne, valószínűleg elég hamar eléggé durvákat gondolnánk. Ő el van merülve magában, elfoglalva magától, és vágyódik kifelé, közben meg velem gorombáskodik, hát nagy fasz vagy, öcsém, ilyeneket. Tandorival néha beszélünk telefonon, vagyis ő beszél, én örülök, sajnos, nem látom, igyekszem oda-képzelnéni, tulajdonképpen ugyanaz történik, mintha olvasnám. Csörög a telefon, felkapom, és egyszer csak olvasni kezdek. Talán tényleg csak félreértések lehetségesek, lehet, hogy nem növekszik „az elemi érzék” (Büchner: Lenz), az (én) írás(om) mégiscsak ajánlat, lehetőség annak, aki elfogadja. Találkozni idegenekkel, a szeretteinkkel, barátokkal, távoli ismerőssel, majdaniakkal és egykoriakkal.

Világ vége aligha van. Lehet, hogy egyenesen nincs is. Az van, hogy egyesek, vagyis „mi” nem tudunk a világgal mit kezdeni. Az, hogy művészet utáni helyzetben volnánk, pusztán funkcionális metafora. Értelmet ahhoz a *máshoz* való viszonyában nyer, aminek utána gondoljuk: bizonyos használatoknak, felhasználásnak, hasznosulásnak, bizonyos fajta művelésnek tényleg vége. Vége, legyen. Az irodalom *ki* lett használva. Volt mire használni, és nem mondom, hogy nem használható bármire, mert én is használom. Használják úgymond, „rossza” is. Felőlem. Lehetséges, hogy inkább az irodalom előtt vagyunk.

Igaz, Arany János után.

Aranytól baromságokat vártak el. A kor sok-sok baromságát. Ottliktól újabb normális, rendes és kerek nagyregényt. Elvárás van. A magyar irodalomnak fontosságadata van. Ahogyan eltűri, hogy várjanak tőle valamit, ahogy ezt még el is várja magától. Aggodalmas vagy riadt körbepillantás, készenlét, beletnyugvó várakozás a feladatra. Hekerle László irodalmár, irodalomkritikus, 1986-ban, huszonkilenc éves korában meghalt. Ősszel valamikor. Úgy halt meg, hogy egy kevéske, fél öklömnyi csont- és szőrscsoma-gocska, amit a testében hordozott, a *testvére*, vérmérgezést okozott neki. Nem volt valami barátságos a Hekerle. Tulajdonképpen nem szerettük egymást, féltékenykedés, ilyesmi. Éppen azt csinálta, amit kellett. Akkoriban nem lehetett számítani semmire, és ő azt csinálta, amire számítanunk kellett volna. Mogorván? Lehet, hogy mogorva volt, ha nem tetszett neki, ijesztően pontos mogorva, úgy, hogy *az ember* voltaképp ha valakinek, akkor neki írt. Arany érem. Erdély Miklós 1986 kora nyarán halt meg. Ő nem került bele az ún. irodalomba. Tudta, hogy nem kerül bele, büszke volt rá, vagy tudott úgy tenni. Szeretett volna bekerülni, igen, de ha a helyek már foglaltak. Tudta, hogy ő fontos, és hogy ez senkit sem érdekel, tehát nem fontos. Babits szörnyen fontos volt, milyen kár. Ottlik füttyült az egészre, nem épp sikeresen, de igen bátran. Talán nem kellett volna annyira füttyülnie. Mészöly is, mint egy kisfiú. Arany morogva megcsinálta, és bármit csinál, az ő maga, a legelképesztőbb külsődlegességeket legbelülről. Igen ám, de mégis, a *Buda halála* kissé messzi van. Ő messzi a legnagyobb. Vörösmarty is csinálta, amit vártak tőle, de a teljesítmény túl sok és száraz. Mikszáth nagyon *tud* írni, kapkod, nem fér hozzá, nincs ideje magához. Weörestől nyilván nemigen vártak semmit. Nem is értené. Beszélisz valakihez, az pedig hátrafordul, körülnéz és csodálkozik, mert ott senki nincs.

Van, az biztos, a magyar irodalom. Nem lehet tudni, milyen. Megszoktam, rá se nézek, rá se kell nézni, *úgyis olyan*. De micsoda olyan? Szép? Gyönyörű Szép Ernő? El van kúrva? Ha lehetne tudni, hogy pontosan milyen, az unalmasabb volna? Nekem nagyon jó érzés Mikszáthot olvasni, és az ilyesmi érzések fönn tartanak. Mikszáth-összes: nyilván nem épp mind az összes, de mégis. A papírlap öreges sárgája, régi könyvek szaga. Sötétkék borító, megkopott aranyozás, könnyen török a papír. Némileg málladozik az irodalom. Irod., túlzottan is nyelvújított szó, megszabadulni tőle nem lehet. Úgyse szabadulsz meg. Sok százezer, ki tudja hány ezer hosszabb-rövidebb szövegtest, a töredékét egyszer v. kétszer-háromszor, valamikor és valahogyan elolvastam. Van irodalom, *szépen látszik*, ami pedig látszik, az el is takar, a látványos feltárások minden mást rendesen kitakarnak. Ez így veszélyes. Látok jól, és ez magabiztossá tesz: miért nem inkább elbizonytalanít? Az ajánlatom valamiféle a szeretet és a mérgeződés, ha tetszik, dühöngés között bizonytalanító olvasat. Ajánlat tizenkét szerzőről. Vörösmarty Mihály, költő és szobor, tér, Zserbó cuki. Tasnády Attila. Tasnády Attilát aligha ismeri bárki. Magyar költő. 1989-ben jelent meg a kötete a Holnap Könyvkiadónál, szerző neve a borítón Tasnádi, i-vel. „*Ősmagyar nevű kis ugrifüles.*” Nem úgy. *Elitrák*. Elírták, mármint a nevét, rosszul írták fel a borítóra. Aztán meg nem akadt senki, aki ellenőrizte volna. A könyvről azt hiszem, hogy egyetlen recenzió se jelent meg. Akkor ő létezik? Néha átmegek hozzá, ott lakik a

szomszédban, a Rudas László utcában. A verseit, azt a kötetet akárhányszor el tudom olvasni. Eszembe se jut átmenni hozzá. Fölmegyek, unatkozunk. Bűdös van, az ablakok csukva, nikotinszag, ülünk a füstben. Nem lehet a Tasnádyval beszélgetni. Írsz valamit? Ingatja a fejét. Na jó, de úgy mégis, mit csinálsz egész nap? Izlandi nyelven olvasok. Miért olvasol izlandi nyelven? Hát nem tudom, valahogy kitaláltam, hogy izlandi nyelven, most az engem elkezdett érdekelni, az izlandi... Beszéljek vele az izlandi nyelvről? Közben meg ilyen hosszú lábkörmei vannak, mert nem vágja le, ott nyüzsög a lehetetlen nagynénje, kimegy, bejön, a csávó pedig ül a frottír fürdőköpenyében, kedvesen néz rám, így, és érdeklődik, nem mintha érdekelné, hogy mi van a világban. Akkor ő nincs is?

Vagy van?

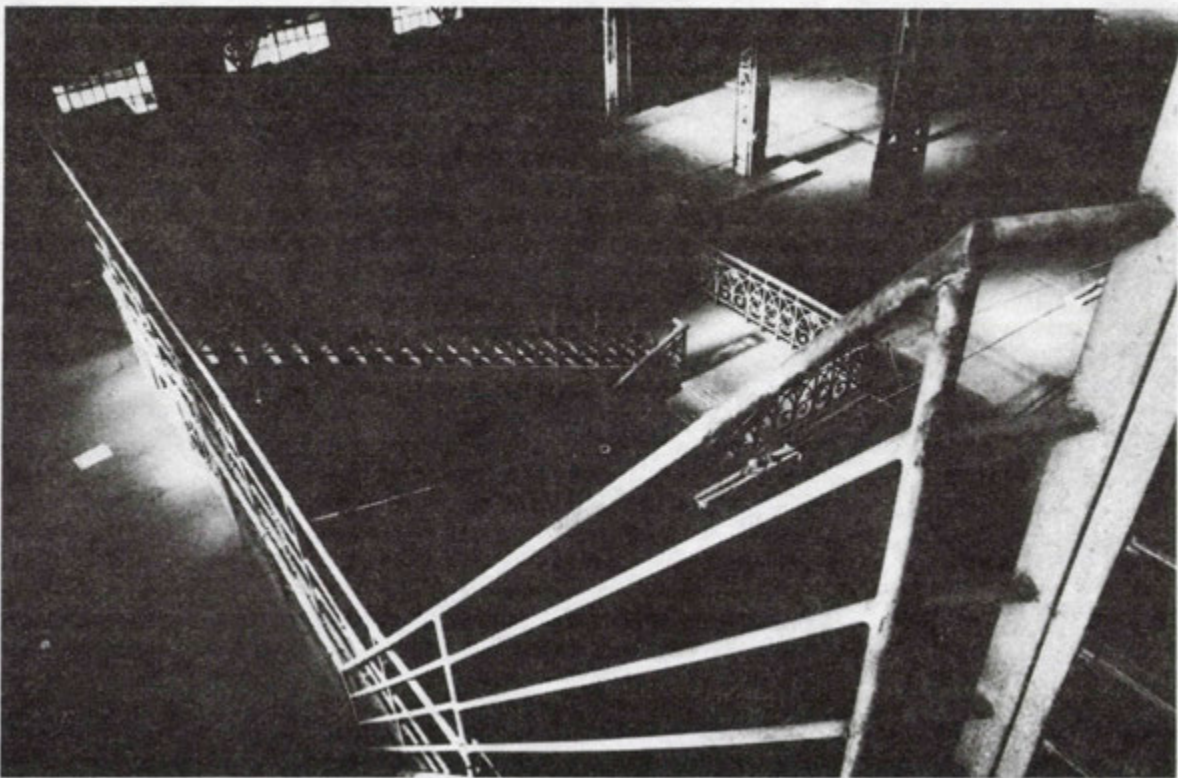
(Bef.) Befejezés. Ha operába mész, tudod, miért. Lehet tudni, mi várható, lelkesítő és áltató, díszlet, enyv- és festékszag, némi bajusz, és kacagány. Magyar opera. Felvonulnak a nagyestélyik. Ismered a történetet, úgy-ahogy, nem pontosan, de jobban nem is fogod megérteni. Nem azon a nyelven van. Vagy lehet, hogy füle-farka sincs. Mindenesetre a végén, pompás jelenetek, csengő hangok, hamisság és öblögetés, a végén meghalnak. Nem mindenki, csak akinek kell, akinek elő van írva. A szereplők nem valami tetszetősök, mégis megbámuljuk őket, látcsövet is szokás használni. Látcsőben szebben tátog? Ha folyamatosan figyelem azt a kis kövéret, folyamatosan szépül? Igen, szebben. Igen, szépül. Meghal, szép, végzet, végzetes. Aztán hajlong a függöny előtt, az is szép, örülünk, tapsvihar, hát ez lenne a vége? Én ide jöttem, tudom, hogy miért veszek részt. Tudom, az túlzás, de elég jól érzem, jól érzem magam, a szék kemény, és sokat várok a büfében, viszont hamar lefut a sor, és tűrhető helyet kaptam. Részt veszek, előadás, mégiscsak *ülök* az operában, hol az egyik fenekemen, hol a másikon, de ezt inkább csak a végén veszem észre.

Némi jelenetek a ruhatárban.

Mi van azután?

A földalattin hazafelé. Hogy mi van azután?

Berlin, 1995. szeptember 5–11.

Tábor Ádám

ADAMA

Amikor a négy erősz egybeforr:
egyszerre szeretem, szépnek látom,
szerelmes vagyok bele s kívánom
– a pillanat világot helyretol.

Ha együtt csendül lélek és a test:
a csókunk rögtön szívtől szívig ér,
míg tagjainkat duzzasztja a vér
– egy máson kívül semmit nem keres.

A négy, a kettő külön úton járnak:
emezt szeretnek, amazt kívánnak,
éjjelek múlnak, telnek a napok.

De ha egészen az övé vagyok,
őrlő időm semmi nem marad:
– megtart, mert elragad a pillanat.

SZABAD IDŐ

Húsz év a parkban
mindig más idő
Apa–anya gyerek–nő
ugyanabban
a szabad kert-keretben
Befele nő
egyre magasabban
Kint változik a kép
vastagodó évkörök fölött
kék az ég
dörög
De egy idő jár
itt bent a szabadban

Adam Zagajewski

BESZÉLGETÉS FRIEDRICH NIETZSCHÉVEL

Mélyen tisztelt Friedrich úr,
azt hiszem, látom Önt, igen,
a szanatórium teraszán, hajnaltájt,
amikor leszáll a köd, és daltól kireped
torka a madaraknak.

Nem magas Ön, nem hengeres fejű, mint egy
puskalöveg; írja új könyvét,
s furcsa energia fogja körül:
azt hiszem, látom táncoló gondolatait,
e roppant fegyvercsörtetést.

Ön tudja, hogy elpusztult hollóhajú Anna Frank,
el padtársai, vele egyidős iskolás leányok
és fiúk, el társainak barátnői
és elpusztult unokatestvére mind,

Hadd kérdezem meg Önt: mit ér a szó és mit
ér a világoosság? mert perzsel a szó
ma is még, száz év után, noha olyan
nyomasztó teher a föld.

Nem kétlem: a megvilágosodás és a
sötét kín, a kegyetlenség nem rokonok.
Legalább kettő királyság létezik,
ha nem több.

De ha nincsen Isten és semmi erő
nem fűzi egyé a más-más elemeket,
akkor mit ér a szó és honnan ered
szókbán a benti világoosság?

És miből születik öröm? És hová sodródik a semmiség?
Hazája hol van az irgalomnak?
Miért sorvadnak el hajnaltájt a kicsi álmok
átadva a tért a szapora nagyoknak?

FORDÍTOTTA BÁTHORI CSABA

Jarosław Marek Rymkiewicz

ŐSZI VERS EDMUND HUSSERLNAK

Megébredek, kilencet üt az óra:
sajog a jonhom, gerincem, a hátam –
Csak tiszta szellem ébred vigyorogva
s nem tökmag, gerinccel dögváson.

Roppant nagy kiváltság a tiszta szellem –
Én is elvetném bőrömet kacatnak,
hogy – mint ő – lényeglöttyöt reggelizsem
s ne – mint most – sajtot, lekvárt szopogassak.

Hallom, majszol és eidoszt ropogtat...
Ugye, Edmund? (a pertut rég megitták) –
Szellem-pofiján rózsák illatoznak,
én meg itt vérrel mocskolok borotvát.

Tenném biz én is zárójelbe létem,
renyhe jonhom transzcendo-redukálnám –
Am húgykövem döf s érzem, hogy bevérzem,
s míg redu-redukálok, zúg fejem a párnán.

Ó, tiszta szellem-csúcs, ó, semmi-légvár,
szippantsd a semmibe tiszta egó-mat!
Töppedjen csak asztalomon a lekvár,
s kobakom maradjon meg ürge-magnak.

FORDÍTOTTA BÁTHORI CSABA

Bíró Péter Másodnapon

Most ne nézzen ide, szólta halkan a gróf úr, majd felemelte az addig csupán komor, csípős hajnalokon használt kecses pisztolyt, amelynek párja ezúttal fölöslegesen, fényesen és töltetlenül hevert a tok bársonyán.

Szamovics persze sohasem fogadta meg a jó tanácsot, és tekintetét mereven a gróf úr fehér halántékára szögezte, oda, ahol a finom bőr sápadtsága alatt, mint borostyán a kőfalat, erek zöldeskéjje futotta be a koponya domborulatait.

Ne, motyogta ezzel egy időben, de mert ismerte jól saját álmát, és tudta, miként kell végződnie, különösebb remény vagy meggyőződés nélkül, inkább csak megszokásból mondta, amit mondott.

A lövés zaja szétszakította a szoba falait, Szamovics furcsa szagot érzett, a padlón, az asztalon pedig, de még a mennyezeten és a karszék támláján is ott látta a gróf úr különös állapotba jutott koponyájának szétszóratott darabjait, illetve mindazt, amit e koponya addig tartózkodó szemérmességgel a világ elől mintegy elrejtve, titokként őrzött. A pisztoly csövéből, amelyet a gróf úr még mindig jobbájában szorongatott, akár egy hosszú, álmatlan éjszakán mélázva szívott szivarból, kékes füst kanyargott fölfelé.

Szamovics feküdt súlyos takarója alatt, és a hajnali derengésben azokra a szerencsétlenségekre gondolt, amelyek a gróf úr megjelenéseit követni szokták. Fel kéne kelni, motyogta, de még jó ideig mindenre képtelenül, elnehezedett tagokkal hevert az ágyban. Végül mégiscsak összerakta magát, felöltözött, és körbejárta a házat, az udvart. Az eresz a helyén volt, nem szakadt le, a lépcső súlyos kövei sem mozdultak el, és a cserепek is hibátlanul, megszokott, unalmas rendjükben sorakoztak a tetőn, tehát amint azt első, felületes pillantásra megállapíthatta, az álom ezúttal nem okozott károkat.

Az ől egyetlen lakóját, a libát is életben találta, meg is könnyebbült, mert amikor a gróf úr legutóbb látogatta meg az álmát, és azzal a végsőkig elkeseredett, gyönyörű mozdulattal a legutóbb lőtte szét azt a rengeteg tudománnyal töltött, bánatos fejét, amelynél szebb, szomorúbb fejet Szamovics életében nem látott, virradatkor holtan találta az őlban Dukontól kapott malacát. Szomorú volt, döbbenet, reményeiben megcsalatozott szívvel ácsorgott az idő előtt, soványan és rózsaszínűen elköltözött kis jószág fölött. Aztán jött az állatorvos, nyomában lihegve jött Dukon is, előbbi hallgatagon, gyorsan elvégezte a szükséges vizsgálatokat, utóbbi pedig dühöngött, hogy az istenbe tartotta ezt a szerencsétlent, hogy csak két hétig bírta, Szamovics pedig a vállát vonogatta, hogy az a két hét éppen három volt, de mindegy. Mégis mi lehetett, nézett az orvosra, de csak egy mit tudom ént kapott válaszul. Később, amikor már pohárral a kézben álltak, az orvos tűnődve nézte a vidéket. Talán a szíve volt, mondta végül, és felhajtotta az italt. Dukon dühösen köhögött, ez őt már nem érdekelte, Szamovics viszont erősen elgondolkozott. Egy malacnak is lehet gyenge a szíve, bólintott végül. Na, kaparja el, nyújtotta a kezét búcsúzóul az orvos, ő pedig gödröt ásott. Amikor belehelyezte a mozdulatlan, tehetetlenségében is könnyű kis testet, már tulajdonképpen igazat adott neki. Dukon dohányzott, közönyösen figyelte a jelenetet, ő nem gondolta úgy, hogy egy malacnak különösebben erős szívre lenne szüksége a reá váró dolgok, az evés, ivás, ürítkezés kiszámítható köreinek vagy a mindennek végét jelentő pálinkaszagú, különösebb indulat nélküli, ám éppen torokra irányzott döfésnek az elviseléséhez.

Szamovics könyökölt egy ideig az ől előtti kerítésnek dőlve, aztán mint minden reggel, előhozta a kisbaltát, és megmutatta a libának, gondolja csak meg, nem akar-e még idejében ő is szívrohamot kapni, de az továbbra is nyugodtan totyogott fel-alá, erős szívvel, nagyon kövéren, és ha lehet, még butábban nézett vissza rá, úgyhogy Szamovics legyintett, és otthagyta.

Magához vette a kulcsokat, és a kripta felé indult. Az ilyen éjszakák után valahogy szükségét érezte annak, hogy halk szöszmötölés, sepregetés, portalanítás közben megbeszélje a gróf úrral a történeteket. Rendszerint oda lyukadtak ki, hogy mindaddig, amíg a gróf úr nem a maga immár különös, akár háttorzongatónak is tekinthető valójában, tehát szellemként, hanem csupán Szamovics álmainak szereplőjeként

bukkan fel, jár vissza, nincs mit tenni; amennyiben éjszakai nyugalmáról kíván valakivel szót váltani, Szamovicsnak a túlvilági erők helyett legelsőbben is saját magához kell fordulnia.

Megtörtént!

Ez volt a rémület zűrzavarán is áthatoló, első gondolata, amikor a kripta felől érkező zajokat meghallotta. Valaki dörömbölt a vasajtón, és mivel minden kétséget kizáróan ő toporgott, álldogált a fényes, tiszta égboltozat alatt, az ő vastag cipőtalpa csikorgott a bejárat előtt gondosan elterített kavicsrétegen, és ő szívta be a reggeli hűvös, jó illatú levegőt, bár nem szívesen tette, be kellett látnia, az a valaki bizony odabentről csapta a zajt.

Eljött az idő, motyogta, és arra gondolt, a gróf úr figyelmen kívül hagyva a tényt, miszerint akkora darabok hiányoznak a koponyájából, hogy első hallásra tán kegyeleletsértőnek tűnő, ám pontos megfogalmazással élve helyesebb lenne nem is annyira egyes darabok, mint inkább a fej egészének hiányáról beszélni, tehát nem törődve immár semmivel, legkevésbé megjelenésének rémisztő mivoltával, egész egyszerűen feltámadt, és érthető módon a nap fénye után vágyakozik. Szamovics egy pillanatra látta, ahogy a gróf úr csodálatos módon épen maradt, mumifikálódott édesanyjával a karján, hunyorogva, bizonytalan léptekkel kiimbolyog a sírkamra sötétjéből, és megáll előtte.

Nem rohant el, de nem is nyúlt a kulcsok után, lélegzet-visszafojtva fület.

Ha nem figyelnék, talán meg sem hallanám, gondolta.

Vissza akart menni a házba, hogy ágyban fekve, mozdulatlanul vészelve át a rosszul indult, és ki tudja még mi mindent tartogató napot, de érezte, bármennyire is gyenge, erőtlensége az a dörömbölés, immár mindenhol, a házban is, Dukonnál is, és a kocsmában is csak azt hallaná.

Kotorászni kezdett a zsebében, majd az ajtó felé indult. Bátorság, hallotta saját megbicsakló hangját, amikor a kulcsot a zárba helyezte. A kulcs körbefordult, Szamovics még a nyelvét is kidugta, az ajtót már csak saját súlya tartotta meg csukott állapotban. Gonosz, ragadós veríték borította el egyetlen pillanat alatt az arcát és a hátát. A dörömbölés megszűnt, ő pedig lassú, óvatos mozdulattal szélesre tárta az ajtót. Az előtérben csend volt, hűvös és szinte nappali világosság. Már éppen megkönnyebbült volna, már éppen felsóhajtott volna hálásan, hogy na tessék, a nagy bűdös semmi, amikor a kripta mélye felé vezető lépcsőn távolodó léptek koppanását volt kénytelen hallani.

Istenem, nyögött fel.

Beljebb lépett, megállt, a szíve hangosan, vadul vert.

Van itt valaki?

Jól kieresztette a hangját, kiáltani szeretett volna, elbődülni tulajdonképpen, ám mintha egy rémült madárkát engedett volna el az alacsony mennyezet alatt, egy idegen, ijesztően elvékonyodott hang csapdosott, verődött csak ide-oda a falak közt. A lépcső felé indult, a gondosan tárva-nyitva hagyott ajtón át behatoló világosság hamar, az első néhány fokon elmaradt mögötte. Fejét a vállai közé húzva lépkedett, aztán amikor leért, a megszokott, már-már otthonosnak érzett mozdulattal nyúlt a villanykapcsoló után.

Persze hogy nem nyomtam fel az órát, szögezte le szinte higgadtan.

Van itt valaki?

Vékony, szaggatott hangot hallott, mintha néhány lépésnyire tőle valaki sírt volna a vaksötétben.

Vége megtalálta a gyufát, a gróf úr sírlapja ép és érintetlen volt csakúgy, mint az ereklyeként őrzött, mutogatott maradványait, használati eszközeit tartalmazó, fekete lepellel lettakart kis páncélszekrény, és édesanyja, az öreg grófné is ott feküdt üvegtetejű koporsójának megfakult bársonnyal bélelt fészkeben. Továbbra is hallotta a hangot, újabb gyufát gyújtott tehát, és a beszögellés felé indult, ahol a gróf úr boldog életű, szép halállal halt, és ha nem is méltán, de a dolgok természetes rendje szerint elfeledett ősei nyugodtak. Egy szempár villant Szamovicsra, aki döbbszent benuktásából csak a mutató- és hüvelykujja közötti égető fájdalomra eszmélt fel. Ismét sötét lett, remegő kézzel kutatott egy újabb ép szálért, és a fellobbanó láng fényében egy valóságosan kicsire összekucorodott lánykát látott maga előtt a sarokban, aki addigra már a sírást is abbbahagyta, és arcát apró térdei közé rejtve, feje fölött védekezőn összekulcsolt karokkal várta azt, aminek történnie kell.

Szamovics először óriási megkönnyebbülést érzett, aztán egyetlen pillanat alatt úgy összeszorult a szíve, hogy azt hitte, úgy is marad már az idők, vagy legalábbis az ő idejének végezetéig.

Itt vagyok, már itt vagyok. Hát miért futottál el?

Suttogott csak, a hangja ezúttal mégis durván, erősen harsant.

Itt vagyok, ismételte, és próbálta úgy tartani a következő gyufát, hogy az aprócska, ideges láng az arcát világítsa meg.

Nincs semmi baj, mondta biztatóan, és mosolygott is hozzá, amire a közben felpillantó kislány hangosan felzokogott, majd szinte nyüszítve kísérelte meg a lehetetlent, igyekezett még kisebbre összehúzódnival, eltűnni, felszívódnival a két hűvös, nyirkos fal találkozásánál.

Ej, hát ne félj tőlem, dűnnyögte Szamovics, és arra gondolt, minden könnyebb lenne, ha szokásával ellentétben aznap mégiscsak megborotválkozott volna.

Így nem megyünk semmire.

Eldobta a gyufát, tett egy-két lépést a sötétben, óvatosan kitapogatta a sikoltozni kezdő kis kupacot, felkapta, magához szorította, és összevissza motyogva mindenfélét a fülébe, fölfelé indult vele. Amikor a kislány elcsendesedett, és főleg amikor már nem csapdosott, jóval könnyebben haladtak.

Szamovics állt az előtérbe zúduló fényben, és karjában tartva az egyszerre könnyűnek és irtózatossá neheznek érzett gyerektestet, levegő után kapkodott. Tett még néhány lépést kifelé, és leült a fűre. Le akarta tenni, de a kislány akkor már meglepő erővel, kétségbeesetten kapaszkodott a nyakába.

Akkor így maradunk, duruzsolta Szamovics, és megpróbált a körülményekhez képest kényelmesen elhelyezkedni.

A kis francia, mormolta, mint valami mesét a lányka fejét, hátát simogatva, bezártalak téged, bebizony, pedig kérdeztem, hogy megvan-e mindenki, persze hogy megvan, mondták, a barmok, én meg bezártalak, hajaj, de még mennyire, hogy bezártalak.

A kislány megmozdult, lazult Szamovics dereka köré fűzött lábának szorítása, ő pedig kihasználta az alkalmat, és a vékonyka karokat is lefejtette a nyakáról.

Jól van, jól van, nem szaladok el, mondta.

Előző nap késő délután Dukon azzal állított be, hogy jött egy csomó gyerek. Szamovics éppen akkor érkezett vissza éhesen és fáradtan a kriptából, elege volt már, unta a napot az összes csoporttal együtt, úgy hogy elég ingerülten fogadta a hírt. Ha jöttek, jöttek, vonogatta a vállát, Dukon viszont azt kezdte lelkesen magyarázni, hogy igen ám, de ezek vagy finnek vagy franciák, mert a buszon egy nagy eff betűjük van.

Akkor is késő van már, mondta Szamovics, egyébként is rosszat fognak tőle álmodni.

Aztán, amikor a gyerekek vezetője a tolmács kíséretében megjelent az ajtaja előtt, persze igent mondott.

Ott hagyta Dukont, megmutatott mindent, hosszan, hangjában lassanként ismét feléledő tüzzel beszélt a gróf úr nehéz, küzdelmes életéről, hazája iránti mindvégig fenn lobogó, nemes érzéseiről és példás cselekedeteiről, illetve kegyetlen, ám hősi mód vállalt haláláról, amely a menekülés egyetlen lehetőségeként maradt meg számára egy olyan helyzetből, amely a csapdába csalt oroszánéhoz volt hasonlatos.

A tolmács fáradtan, röviden fordította, amit mondott, a gyerekek se nagyon figyeltek, ettől függetlenül a végére, mint rendesen, Szamovics kissé meghatódott saját szavaitól, majd kifelé indult, a létező valamennyi irányba szétszaladó gyereksereg zsvijában még megkérdezte a tanárt, hogy megvan-e mindenki, és már zárta is a nagy vasajtót. Elkísérte őket, integetett a hatalmas porfelhővel távolodó busznak, majd a hosszúra nyúlt nap után végre hazament.

Hát itt hagytak nekem, nézett a szótlanul üldögélő kislányra, és bármennyire is igyekezett, a szép, vörösre sírt szempárban még akkor is csak rettenetet és fáradtságot látott.

Nemsokára itt lesznek érted, mosolygott rá, addig velem leszel. Engem, mutatott magára, Szamovicsnak hívnak.

A kislány nagyon halkán mondott valamit, amiből ő egyetlen szót sem értett.

Lehet, süket vagyok, de az is lehet, hogy csak franciául nem tudok, gondolta, és cigaretta után kezdett kotorászni.

A kislány ismét oda akart bújni hozzá. Szamovics hadonászni kezdett, próbálta úgy tartani a cigarettáját, hogy még véletlenül se égesse meg a rácsimpaszkodó gyereket, és a fejét is szorgalmasan tekergette, de úgy járt a gyenge szél, hogy rövid tánc után mégis mindig a kislány arcába csapódtak a vastagon gomolygó füstfelhők.

Hát így nehezen leszünk.

Elnyomta a félig sem szívott cigarettát, és felállt. A kislány tiltakozott, amikor letette a földre, ő pedig a kezét nyújtotta.

Gyere, mondta, eszünk valamit, meg iszunk is, és megkerítjük a tieidet.

Kéz a kézben ballagtak, Szamovicsnak kissé össze kellett görnyednie. Aprókat lépett, mutatta a templomtornyot lent a völgyben, fent a domboldalon pedig a házát.

Mindjárt odaérünk.

A kislány lehajtott fejjel lépkedett mellette, csak nagy ritkán nézett fel, és akkor is Szamovicsot ke-
reste a tekintetével.

Megvagyok, megvagyok, bólintott, és megpróbálta elképzelni, milyen éjszakája lehetett az ő kis franciájának, aztán a szíve környéke felé tapogató kéz jeges érintésétől megriadva gyorsan abbahagyta, az eget, és a fűveket, fákat borzoló szellőt kezdte nézni.

Alighanem szalonnát kapsz reggelire, gondolta, ahogy ott álldogált a kamrában. A kislány az asztalnál ült, lába a levegőben lógott, és két kezét vékonyka fenéke alá dugva nézelődött. Szamovics katonákat készített, maga is bekapott egyet, és élvezettel, cuppogva rágta, mutatta, mennyire finom tulajdonképpen. A kislány a szájába tette az első falatot, hosszan, tanácstalan tekintettel forgatta, végül hatalmasat nyelt. A következő darabról óvatosan, két ujjal érintve csak, leemelte a szalonnát, és az üres kenyeret kapta be. Közben kissé szégyenlősen, szinte engedélyt kérve sandított Szamovicsra, és találkozásuk óta először mint-ha el is mosolyodott volna. Ő bólintott, vágott egy nagy szelet kenyeret, letette az asztalra, és a szalonnadarabkákat a tenyerébe söpörve elment vízért.

Idétlen vagyok, ezzel kellett volna kezdenünk, simogatta meg a kislány fejét, aki még harmadszorra is mohón nyújtotta a kancsó felé két kézre fogott poharát, de hát miért nem szólsz, miért nekem kell kitalálnom mindent...

Ha a kislány a kenyérre pillantott, vágott neki, ha a kancsóra, töltött még a poharába, ha a falu felé fordult, ő jelentősegteljesen rábólintott, hogy igen, az ott a falu, csak akkor jött zavarba, amikor a kislány időnként ránézett.

Én meg én vagyok, dűnnyögte, én zártalak be éjszakára a kriptába.

A kislány egy idő után laposakat kezdett pislogni, végül, mint a részek a kocsmában, homlokát a karjára fektetve leborult az asztalra.

Szamovics habozott, majd rövid gondolkodás után ölbe kapta, és bevitte a házba.

Most ide fektessem, nézett körül a szobában, amelynek komor összevisszaságában éppen az ágy volt az, ahol helyet keresve a legkevésbé szívesen pihent meg a tekintete. Mindegy, gondolta végül, a kriptánál mégiscsak jobb.

Remélem, nem nyom agyon.

Ráterítette a pokrócot, és felegyenesedett. Állt néhány pillanatig, elnézte a kislány békés arcát, az apró gyűrődést a bal szemöldöke felett és a félig nyitott ajkai mögött láthatóvá váló gömbölyű fogak kedves rendtelenségét. Még hasonlót sem érzett soha ahhoz, mint ami akkor és ott elfogta. Igaz, a kriptába se zártam még be senkit, csóválta meg végül a fejét, és óvatosan hajtva be maga mögött az ajtót, kiosont.

Az az apró, általában csigalassúsággal közeledő, sötét pont, aki Dukon volt, azon a reggelen meglepő gyorsasággal haladt fölfelé a domboldalon, még a szokásos, egyenletes ütemben fel-felszálló füstfelhőcskék is hiányoztak a feje fölül.

Hát a Dukon meg mit álmodhatott, töprengett Szamovics.

Bár ezúttal valóban lemondott az emelkedőn való dohányzás Szamovics előtt mindig is titokként lebegő örömeiről, Dukon erősen kifulladásra érkezett. Már messziről hadonászott, ordibált, de Szamovics természetesen egyetlen szavát sem értette.

Hej, maga, maga, állt meg végül előtte, aztán kétrét görnyedt, és a térdeire támaszkodva csak hörgött. Mi van?

Dukon csak horkantott egyet, és tátott szájjal, kidülledt szemmel meredt maga elé.

Jó, várok, bólintott Szamovics.

Dukon lassan összeszedte magát, az oldalát markolászta, és mondta, egy kislány lemaradt a tegnapi csoporttól, lehet, a kriptában van, mert előtte, a buszon még megvolt.

Eltartott egy ideig, amíg rájöttek, morogta Szamovics.

Maga beszél, bosszankodott Dukon, még az éjszaka visszafordultak érte, mindjárt itt lesznek, mit üldö-
gél, fogja a kulcsokat, és menjünk.

Itt van bent, bökött a háta mögé Szamovics.

Dukon dühöngeni kezdett, hogy Szamovics nyugodtan dohányozgat idefönt, és a viláért sem szólna.

Felmentem, kihoztam, megettem, megittam, most meg alszik. Az a legjobb, nem? Vártunk, nézett
Dukonra, nem akartam itt hagyni.

Dukon leült, ő is rágyújtott.

Hogy tudta bezárni?

Szamovics, mintha meg sem hallotta volna, ült csak, és nézett maga elé.

Most mi van, kérdezte Dukon, megharagudott?

Azon gondolkozom, rázta meg a fejét Szamovics, hogy miért nincs maguknak gyereke.

Dukon meghökkent, Szamovicsra nézett, lefújta a hamut a cigarettájáról, végül pedig bólintott.

Igen, nincs gyerekünk.

Engem a nagyanyám egyszer a kamrába zárt be, szólalt meg egy idő után Dukon, az sem volt jó, pedig
ott csak befőttek meg néhány szál kolbász volt rajtam és a sötétségen kívül.

Nem tud másra gondolni, bosszankodott Szamovics.

Dehogynem, csapott a homlokára Dukon, és a belső zsebéből egy borítékot húzott elő.

Szamovics kelleetlenül nyúlt érte, bontatlanul zsebre gyűrte, és mondta, a napok következetesek, ami-
ként kezdődnek, úgy folytatódnak, sőt nyilván úgy is fejeződnek be, nem érdekli az egész, csak valami
szörnyűség lehet benne.

Ez még tegnap jött, csak nem hoztam már fel, vigasztalta Dukon.

Az teljesen mindegy, legyintett.

Ültek egy ideig, aztán mivel nem szólalt meg, Dukon fészkelődni kezdett, végül pedig megkérdezte,
hogy Szamovics nem kínálná-e meg valamivel.

Megkínálhatnám, csak bent van az üveg, nem akarok zajt csapni.

Óvatosan kell bemenni, vélte Dukon.

Szamovics belopakodott, nyikorgott az ajtó, a konyhaszekrény megbillent, a polcokon pedig csilingel-
ni kezdtek a poharak. Lélegzet-visszafojtva fülelt, de úgy hallotta, a kislány nyugodtan alszik tovább.

Ezt megúsza, mondta töltögetés közben Dukonnak, haragudtam volna, ha felébred.

Dukon akkor már a pohár körül szimatolt.

Mit szaglász, horkant fel Szamovics, mindig ezt kapja.

Hány éves, nézett a ház felé Dukon.

A kislány, gondolkozott el Szamovics. A fene tudja, hány évesek ezek a gyerekek. Jó az magának, ha
azt mondom, mondjuk, hogy nyolc?

Dukon elégedetlen volt, a fejét csóválta.

Mégis milyen, kérdezte.

Milyen lenne, vont vállat Szamovics. Olyan, mint egy kislány, hosszú haja van, aranyos arcocskája és
szép szeme, olyan félős kék.

És most alszik, bólintott elégedetten Dukon, és jelentőségteljesen még azt is hozzátette, hogy a ma-
dárka.

Majd elfelejtettem, csapott a homlokára néhány pillanattal később, hol a kisbalta.

Miért jut mindig valami az eszébe, esett kétségbe Szamovics.

Dukon azzal védekezett, hogy nem neki, a feleségének jut eszébe mindig minden. Komolyan Szamo-
vicsra nézett, és közölte, az asszony szerint Szamovics rég evett húst, ő pedig ha már úgyis feljött, nyugod-
tan levághatja a libát, akkor estére lenne, mondjuk, sült liba.

Amióta Dukonék kéretlenül is a kezükbe ragadták óljainak és ezen keresztül
húsellátásának ügyeit, Szamovicsnak semmi más gondja nem volt az állatokkal, csak etetnie kellett őket,
és bár időnként unalmasnak, fárasztónak érezte a kukoricamorzsolást vagy a fű sarlózását, be kellett látnia,
éppen elég kényelmes így az élet ahhoz, hogy különösebb tiltakozás nélkül fogadja el a segítséget.

Ne ma, próbált ellenkezni könyörgő hangon, ma rossz nap van.

Hol a kisbalta, ismételte meg konokul a kérdést Dukon, akinek semmi kedve sem lett volna hossza-
dalmas, bonyolult magyarázkodásba kezdeni a felesége előtt arról, hogy milyen okok miatt találta Szamo-

vics többek között a liba levágására is alkalmatlannak ezt az amúgy szép napot, amely az asszony szerint nyilván kísérteties módon emlékeztet a többire, pontosabban ugyanolyan, mint azok.

Hol a kisbalta, nézett maga elé Szamovics, hol lenne, a helyén.

Dukon a ház mögé, az ól felé indult.

Talán segíthetnék neki, jutott Szamovics eszébe, de mivel zajt hallott, gyorsan bement a házba.

A kislány ült az ágyon, zavartan, értetlenül nézelődött, Szamovicsot viszont megismerte, és rá is mosolygott.

Jönnék, már jönnék, mondta ő, és kifelé indultak a sötét szobából.

A falu felé mutatott, és mondta, hogy arról fognak érkezni, arról bizony.

A kislányt mindez nem igazán érdekelte, lemászott Szamovics öléből, körbejárta az asztalt, lelépkedett a tornácról, és a lépcső alján leguggolva a fűszálakat és a hangyákat kezdte figyelni.

Anyádat!

A kislány felkapta a fejét, és kíváncsian arra iramodott, amerről a felindult Dukon hangját hallotta.

Vad szárnycsapkodás, újabb szitkozódás, Szamovics mondta, mutatta, most ne menjen arra.

Gyere szépen vissza, jobb itt.

Kézen fogta, tettek néhány lépést közösen, majd Szamovics felkiáltott,

Nézd csak, megjöttek!

Az autó már az emelkedő közepén járt, nagy port kavarva, gyorsan közeledett.

Na, jól van, szusszantott nagyot Szamovics, elengedte a kislányt, és a ház felé indult, hogy előhozzon két széket az érkezőknek. A kislány mögötte lépkedett, Szamovics visszafordult, és már éppen a kezét nyújtotta felé, amikor Dukon ismét szentségelni kezdett. A következő pillanatban imbolyogva, erőteljes trappolással a liba jelent meg a ház sarkánál, és egyenesen feléjük tartott.

Szamovics dermedten állt, képtelen volt bármit is tenni, még szinte meg sem fogalmazódott agyában a nagyon buta kérdés, hogy hol van a liba feje, amikor a kislány már felsikoltott, és a menekülés egyetlen lehetőségeként, valahol a kulcszörgős és nyilván igencsak dohányszagú zseb tájékán belefúrta arcát Szamovics nadrágjának erős szövetébe.

Szamovics felkiáltott, a liba pedig csonka nyakából egyenletes időközökben sűrű, piros vért köpködve maga köré tett még néhány lépést, majd megtorpant, megállt. Ez eltartott néhány hosszú pillanatig, a kislány zokogott, aztán bármennyire is hihetetlennek tűnt, a liba felborult végre, és ott maradt mozdulatlanul.

Nagyot huppanva a földhányáson, amelyet Szamovics már réges-rég tervezett elhordani, elsimítani, megérkezett az autó, a ház mögül pedig dúlt arccal, kezében még mindig szorongatva a véres baltát, előbukkant Dukon.

Az istenit magának, sziszegte Szamovics, majd megsimogatta a kislány fejét, és mondta neki, hogy nincs semmi baj, nincs semmi baj.

Dukon sietősen felkapta a libát, és megpróbált minél hamarabb eltűnni a ház mögött. A tolmács és a tanár csak állt az autó mellett, még köszönni is elfelejtettek.

Üljenek le, szólt rájuk ingerülten Szamovics.

Valahogy ő is felvergődött az asztalhoz, lassan, óvatosan lefejtette magáról a kislányt, megsimogatta az elázott kis arcot, és mutatta neki, nézze csak, kik vannak itt.

Aztán már gyorsan ment minden, a tanár és a tolmács köszönték, nem kértek semmit, mondták, indulnának, Szamovics pedig bólogatott. Lesétáltak az autóhoz, zavartan mindenki mindent megköszönt mindenkinek, toporogtak, végül Szamovics kissé meghajolva szélesre tárta az ajtót, és mutatta a kislánynak, szálljon be. Nézett utánuk, időnként fel-felemelte a karját, amíg végképp el nem tűntek. Lezöttyent az asztalhoz, fáradtnak, és mindent összevéve szomorúnak érezte magát. Tünődve törölgette, gyűrögte zsebe tájékán a könnyes, nyálas foltot.

Dukon elősompolygott, leült, és rágyújtott.

Hogy tehetett ilyet, nézett rá Szamovics, mire Dukon megviselten, büntudatosan bólintott, mondani viszont csak valami olyasmit mondott, hogy megesik az ilyesmi.

Szamovics töltött mindkettejüknek.

Minden jó, ha a vége jó, emelte magasra a poharát Dukon.

Nem ért maga semmit, mondta halkán Szamovics, és egyetlen, gyors mozdulattal felhajtotta az italt.

Payer Imre

FELPERZSELT BOLHAPIAC VALAHOL

Felperzselt bolhapiac valahol –
Már guberálók se osonnak itt.
Nem látni senkit, valakit
kopott, torz holmit gyűjteni. A por
kergetőzik csak és a szél.
Árnyéka nincsen semminek. A nap
szétdúlja azt is. Hamarabb,
mielőtt a hús ideér.
Rongyolt matracok. Évek. Odvasak.
Egy könyv hever az égett, kiszáradt
földön. Lapjai peregnek. Kiszállnak.
Repülnek össze-vissza a szavak.
A betűk, az üszkösek. Matt ékezet.
Itt nincsen árnyék. Csak emlékezet.

HAJNALBAN

Még túlságosan új a smink az arcon,
a puffedten, a petyhüdön. A léptek
azonban feszesek, mikor beérnek
a metróba. Hat óra húsz. Az asszony

leül. Reggeli hűlt helyén a sav mar.
Sistereg, nekilendül a szerelvény.
Kidörzsölte az ing a bőrt. A kávé
túl van. Összeszorult gyomor a hajnal.

Hullámokban özönlenek az ember-
piactérre. Dzsekik, dzsogingok, szvetter.
Érdes hajnalokon lekési mind a

nappalt, ami kiszámítható. Mint ó-
testamentumi fény dereng fel
a Nap, nagyszerűen betonközönnyel –

SZOBOR EGY PARKBAN

Ahol sem öreg se felnőtt se gyermek-
kor, ahol évezredek keresztül
az állandó figyelem meg se rezdül,
és nincsenek vereségek, győzelmek,

egy ilyen helyet keresnék, egy parkot
– mert a perc hatalmát egyetlenegy
forradalmi harc se döntötte meg –
ahol olyan lehetek, mint a szobrok.

Itt ráncos lesz az arc, töpörödik
az alakom, s megérne minden árat
már az, ha a követet kipisálnám.

Ott sima maradok, akár a márvány,
és az életem nem száll el, nem árad,
nem folyik, hanem szárazon török.

TARTALOMJEGYZÉK 1995

TÁRSADALOM, POLITIKA

- BALCEROWICZ, LESZEK Szociális biztonság és gazdasági növekedés (ford. Szegő András) *augusztus 9*
- BART ISTVÁN Most, hogy többé már nincsenek nagyhatalmak... *március 13*
- BÍRÓ BÉLA Vadkeleti töprengések *április 12*
- BÖHRINGER, HANNES A német kiutazási kérelem (ford. Nádori Lidia) *augusztus 15*
- CASANOVA, JOSÉ Vallás és közösség Kelet- és Nyugat-Európában (ford. Bérczes Tibor) *április 6*
- CZAKÓ ÁGNES-SÍK ENDRE A hálózati tőke szerepe Magyarországon a rendszerváltás előtt és után *február 3*
- DAVIES, NORMAN A félreértett európai győzelem (ford. Bojtár Péter) *augusztus 18*
- EKLER DEZSŐ Ezredvégi beszélgetés *október 11*
- ELSDORF, NICK Forza Austria *január 7*, Tartózkodik a magyar *június 9*
- FUKUYAMA, FRANCIS Erény és jólét (Ford. Szegő András) *október 3*
- GELLNER, ERNEST Harc a felzárkózásért (ford. Bojtár Péter) *szzeptember 11*
- GOMBÁR CSABA Építünk erős kerítéseket? *június 3*
- HIRSCHMAN, ALBERT O. Közösség és konfliktus (ford. Rácz Judit) *november 15*
- KOROTKOV, VAGYIM A csecsen forradalom (ford. Kiss Ilna) *március 3*
- LEGUTKO, RYSZARD Mi a baj a toleranciával? (ford. Bojtár Péter) *június 13*
- LEWIS, BERNARD Európa muzulmán szemmel (ford. Bérczes Tibor) *május 15*
- MIGRANJAN, ANDRANYIK 1995: a nagy fordulat avagy a teljes összeomlás éve az orosz államiság történetében. (ford. Soproni András) *március 8*
- MIŁOSZ, CZESLAW Míg az értelem alszik (ford. Pálfalvi Lajos) *február 13*
- O'DONNELL, GUILLERMO Delegáló demokrácia (ford. Szegő András) *december 9*
- PERNECZKY GÉZA Ezredvégi beszélgetés *szzeptember 3*
- SAJÓ ANDRÁS Az önkorlátozás cselei *augusztus 3*, Ezredvégi beszélgetés *december 3*
- SCHÖPFLIN GYÖRGY Beszélgetés (Bíró Bélával) *november 3*
- SMOLAR, ALEKSANDER A bársonyos ellenforradalom (ford. Szegő András) *január 11*
- ŠTROMAS, ALEXANDER Mi a béke? (ford. Bojtár Péter) *november 7*
- SZILÁGYI ÁKOS A Vég elgyengülése *május 3*
- TAAGEPERA, REIN Az észt trónfosztása (ford. Bojtár Endre) *október 8*
- TAYLOR, CHARLES A szekularizáció változatai (ford. Kappanyos András) *május 7*
- VÁLI DEZSŐ Beszélgetés 2000-ben *április 2*
- VAMOS TIBOR Mesterséges? Intelligencia? *február 17*
- VIZI E. SZILVESZTER Ezredvégi beszélgetés *január 3*

VERSEK

- BERTÓK LÁSZLÓ *január 20*
- BODOR BÉLA *július 36*
- BRAŽDIONIS, BERNARDAS (ford. Báthori Csaba) *november 36*
- BRATKA LÁSZLÓ *november 38*
- CHAR, RENÉ (ford. Varga Mátyás) *február 36*

- CSENGERY KRISTÓF *június 40*
- DUNN, DOUGLAS (ford. Ferenc Győző) *szzeptember 28*
- FERENCZ GYŐZŐ *december 16*
- G. ISTVÁN LÁSZLÓ *április 37*, *szzeptember 18*
- GUNN, THOM (ford. Báthori Csaba) *június 30*
- HÁY JÁNOS *március 30*
- HORKAY HÖRCHER FERENC *november 34*
- JÓ ÉRTELMŰ TUDÁST ŐRZŐ TISZTA HANGÚ TENGER (ford. Sári László) *március 18*
- KÁNTOR ZSOLT *május 40*
- LASKER-SCHÜLER, ELSE (ford. Erdélyi Z. János) *november 27*
- LEKLI MÁRTA *július 42*
- MÁNDY STEFÁNIA *szzeptember 16*
- MARNO JÁNOS *február 34*, *október 16*
- MARSALL LÁSZLÓ *március 20*, *november 22*
- MOHÁCSI ÁRPÁD *október 28*
- MOMBERT, ALFRED (ford. Erdélyi Z. János) *július 40*
- NÁDASDY ÁDÁM *május 22*
- NYIKITYIN, IVAN (ford. Galgóczy Árpád) *május 32*
- ORBÁN JÁNOS DÉNES *június 36*
- ORBÁN OTTÓ *augusztus 25*
- PÁRNICZKY MIHÁLY *április 39*
- PARTI NAGY LAJOS *június 20*
- PEER KRISZTIÁN *március 32*
- PETŐCZ ANDRÁS *szzeptember 30*
- ROZGONYI IVÁN *február 39*
- SCHIEIN GÁBOR *január 31*
- SMITH, IAIN CRICHTON (ford. Orbán Ottó) *április 34*
- STĂNESCU, NICHITA (ford. Kiss Zsuzsánna) *január 22*
- SZILÁGYI ÁKOS *július 3*
- TÁBOR ÁDÁM *április 26*
- TÉREY JÁNOS *szzeptember 38*
- TOGAY, CAN *augusztus 37*
- TURRINI, PETER (ford. Tatár Sándor) *december 36*
- VARGA MÁTYÁS *június 39*

PRÓZA

- BARTHELME, DONALD Semmi (készül a leltár) (ford. Orbán Katalin) *július 34*
- BERTÓK LÁSZLÓ A fény a fogak között *július 27*
- BOBROWSKI, JOHANNES Hátrahagyott költeményekről (ford. Halasi Zoltán) *november 30*
- CARVER, RAYMOND Dobozok (ford. Rupp Anikó) *május 25*
- CASANOVA, GIACOMO Henriette és a magyar huszártiszt (ford. Szerb Antal) *december 19*
- GAJDZIŃSKI, MAREK Kiss me, bacsó (ford. Bojtár Endre) *március 27*
- GERGELY ÁGNES Absztrakt tehén *április 28*
- GOMBROWICZ, WITOLD Estély Belopiskaj grófnőnél (ford. Körner Gábor) *október 18*
- HILDESHEIMER, WOLFGANG Két novella (ford. Báthori Csaba, Hámori Ágnes) *április 19*
- JELES ANDRÁS Adalékok a „Nagy Kompozícióhoz” *június 23*
- KLEIST, HEINRICH VON Újsághírek, anekdoták (ford. Hámori Ágnes) *február 31*
- KONTRA FERENC Léglék *augusztus 27*
- KÖRÖSI ZOLTÁN Hentesek kézikönyve *szzeptember 20*
- KUKORELLY ENDRE Titok, a (Ilma Rakusának) *január 42*
- Pro (részletezés) *július 29* Hab *december 38*

TARTALOMJEGYZÉK 1995

LÁNYI ANDRÁS A feleségünk története *október 30*
NÁDASDY ÁDÁM Szerelmes levél *július 32*
NAGY ATILLA KRISTÓF Triptichon *július 38*
OLCHVÁRY, PAUL Bizonytalan reggel (ford. Pusztai Dóra) *január 34*
POROGI ANDRÁS Giduka *november 24*
RAKUSA, ILMA Hőstett (ford. Poprády Judit) *január 40*
ŠEPTILICI, ARA Az eső (ford. Kis Zsuzsanna) *június 32*
SIGMOND ISTVÁN Vastaps *május 35*
SINGER, ISAAC BASHEVIS A sakter (ford. Dragomán György) *augusztus 31*
SZOROKIN, VLAGYIMIR Gyászbeszéd (ford. Morcsányi Géza) *szeptember 32*
TANDORI DEZSŐ Álmennezet (Deviantúra) *február 22*
„A várost és határát” (Szép Ernő) *december 40*
TILLMANN J. A. Az olvasóállat (anima legera) *december 35*
VARGA VIKTOR A Hübrisztész partján (folyton-folyvást) *január 25*
ZELEI MIKLÓS Az alátétkészítő *március 22*

TANULMÁNY, PUBLICISZTIKA

BABARCZY ESZTER „Most, mikor ugyanúgy, mint mindig, legfőbb ideje, hogy” *november 54*
BÁTHORI CSABA Irodalmi bestiárum (A kosztolányi – A partinagyrajós) *október 58*, Irodalmi bestiárum (A tandori – A babits, ami hál) *november 58*
BOJTÁR ENDRE Az írás nélküli történetírás nehézségei I. *október 39*, Az írás nélküli történetírás nehézségei II. *november 39*
CALINESCU, MATEI Hogyan lehet az ember az, ami? (ford. Kiss Zsuzsanna) *augusztus 41*
DOMAŃSKA, EWA Fehér Tropológia, avagy Hayden White és a történetírás elmélete (ford. Reiman Judit) *szeptember 41*
DRAKULIĆ, SLAVENKA Egy keleti feminista Nyugaton (ford. Pusztai Dóra) *május 42*
ETKIND, ALEKSZANDR A nagykövet és a Sátán (ford. Bratka László) *június 43*, Lou Andreas-Salomé szerelmei (ford. Kiss Ilona) *december 49*
Feljegyzés irodalmunk jelenlegi helyzetével kapcsolatban *december 52*
GAGYI JÓZSEF A nemzetség és az idegen *szeptember 47*
HALASI ZOLTÁN Az idő három arca *július 45*
HALÁSZ LÁSZLÓ A konstrukció hatalma *április 42*
HELLER, MICHAL Mire jók a kazárok? (ford. Baár Mónika) *július 48*
HILDESHEIMER, WOLFGANG Én nem írok könyvet Kafkáról (ford. Bojtár Endre) *január 51*
HORVÁTH BÁLINT Munkát, kenyeret *február 46*
HORVÁTH IVÁN Beethoven / IX. szimfónia Op. 125. (Margináliák) *február 11*
KARÁTSZON GÁBOR Csinos szigorítás *január 6*, Most már ügyis mindegy *március 61*, Egy fényes árny előtt, vakon *május 61*, Buddhista kiáltvány, végveszélyben... *július 61*, Ellenforradalom Magyarországon *szeptember 61*, A normandiai partraszállás *november 61*
LEC, STANISLAW JERZY Fésületlen gondolatok (ford. Bojtár Endre) *augusztus 54*
LUHMANN, NIKLAS A jövő leírása (ford. Kurucz Andrea) *április 48*
LUKÁCSY SÁNDOR Üvöltés *május 49*
MARGÓCSY ISTVÁN Esterházy Péter / Búcsúszimfónia

(Margináliák) *március 55* Konrád György / Kőóra (Margináliák) *április 54* Nádasdy Ádám / A bőr és a napszakok (Margináliák) *július 55* Parti Nagy Lajos / Esti kréta (Margináliák) *október 52*
MÁRTON LÁSZLÓ Egy napom (1994. december 31.) *február 62*, Két napom *április 61*, Három napom *június 61*, Négy napom *augusztus 61*, Öt napom *október 61*, Hat napom *december 61*
MATICCS, OLGA A nagy anatómus (ford. Páll Erna) *november 49*
MISKOLCZY AMBRUS A bukás stratégiái: önkultusz – énkultusz *augusztus 48*
NAGY ATILLA KRISTÓF Salieri mondja *június 56*
PÁLDI ANDRÁS Kijevből nézve *június 54*
POKROVSKIJ, MIHAIL A Kaukázus meghódítása (ford. Páll Erna) *március 35*
ROKSANDIĆ, DRAGO Jelačić, a gyáva? *október 46*
STEINER, PETER A kynikus hős (1) (ford. Kappanyos András) *január 43*, A kynikus hős (2) (ford. Kappanyos András) *február 40*
SZILÁGYI ÁKOS Lengyel László / Korunkba zárva (Margináliák) *május 53*
SZABÓ JUDIT Öt évszak *szeptember 45*
SZIGETHY GÁBOR Latinovits Zoltán vallomásai *szeptember 55*
SZTÁLIN, I. V. Hegylakó elvtársak! (ford. ismeretlen) *március 39*
Tájhivatal *szeptember 48*
TEMPLOM KATA Testbeszéd *január 54*
VARGA VIKTOR A ruszrik *november 50*
VOIGT VILMOS A modern himnuszok *március 43*
WALLACE, CLAIRE Egy nyugati feminista Keleten (ford. Seres Iván) *május 46*
ZELEI MIKLÓS Széchenyi üzen *április 50*, Te vagy a fény a lángszlopban *október 48*

ILLUSZTRÁCIÓK

Fényképek az „Unger-ház”-ról (Bp. V. Múzeum krt. 7.) *január*
TANDORI DEZSŐ grafikai *február*
EL KAZOVSKIJ grafikai *március*
FESZL FRIGYES grafikai *április*
VÁLI DEZSŐ képei *május*
BAKOS ILDIKÓ grafikai *június*
MILORAD KRSTIĆ képei *július*
MÓSER ZOLTÁN fényképei *augusztus*
TETTAMANTI BÉLA grafikai *szeptember*
VARGA ZSÓFI ÉS CSÁSZÁR VERA MAKINA grafikai *október*
TANDORI DEZSŐ grafikai *november*
XVIII. századi metszetek *december*

A 2000 ESTEK VENDÉGEI

PETRI GYÖRGY (kérdőző: Szilágyi Ákos) *január*
TANDORI DEZSŐ (Bojtár Endre, Margócsy István) *február*
KUKORELLY ENDRE (Margócsy István) *március*
EÖRSI ISTVÁN (Bojtár Endre, Szilágyi Ákos) *május*
TAMÁS GÁSPÁR MIKLÓS (Horváth Iván) *szeptember*
DÉS LÁSZLÓ (Mihancsik Zsófia) *október*
VÁRSZEGI ASZTRIK (Margócsy István) *november*
KERTÉSZ IMRE (Szilágyi Ákos) *december*

Jeanette Winterson

A szex költészete

Miért a lányokat választotta?

Szeretöm, Picasso, épp a Kék Korszakában van. Régen mindig vörös korszakai voltak. Retekvörösek, bika-vadító vörösek, vörösek, mint a magvaktól duzzadó csipkebogyó. Lávavörösek, mikor Pompejinek hívták, a Romboló Korszakában.

A bőze, a nyögése, a mozgékony, szétnyíló pinája. Köpcös, mint egy sumo-birkózó, sonkaszerű combok, húsos csípő, vaskos karok, báránymellek. Ellopom a szívet, mint egy madártojást.

Egy bika könnyedségével rohan hozzám, dörömböl a kapun, felajzva. Az ablak alatt bömböl, vágya előnti vérrel a járdát. Azt mondja: – Nem kell Rapunzelnek lenned, hogy leengedd a hajad. – Ismerem a játékot. Tudok annyit, hogy odébb vigyem a hátsó feletem. Nem vagyok könnyű préda. Érti rajtam a szennyet, és ettől felduzzad. Az én karcsú szeretöm így hizlal fel bika-ajzottan sovánnyá. Hogy felhizlal. Dagaszt, simogat, magához szorít, és etet. Addig etet vággyal, míg akkorára nem hízom, mint ő. Egymásnak híznak, mi süldő lányok. Mi, tiszta, rendes lázadó lányok, megvastagodunk a szextől. Elfér rajtad rózsacsípőm, hadd takarjalak be szirmaimmal, hadd takarjalak be illattal. Széles testedet terhem betakarja.

Bikaszeretöm matadorrá tesz. Bekerít, és durva gyűrűjében elérem a teljességet. Szeretem a felöltözést, a kiskabátokat, selyemharisnyákat, csillogó irháját, sötétre cserzett bőrét. Ő adta nekem a kard hatalmát. Egyszer használtam is, de mikor megvágtam, az én szorosan simuló húsomat szegélyezte vérfodor. Ott feküdt mellettem, karcsún, mint egy szarv. Kiskabátja és selyemharisnyája makulátlan. Összetört gyűrűmben előntött az izzadság mocska, és nem tudtam megszólalni. Mi, lányok, gyorsan átvedlünk.

Melyikötök a férfi?

Picasso erei jégmadárkékek és diszkrétek. Mikor először szeretkeztem vele, nem láttam keresztül lábai márványoszlopain, karjai homályos sűrűségén. Picasso szobrász, saját maga modellje.

A kék, ami behálózza a testét, a vérében van. Egyetlen vágás, és színt változtat. Minden hónapban színt változtat. Mély, selyemkék tavak ömlenek belőle. Felismerem a tócsáit a hálószoba felé. Nadrágtartója lezobog a lépcsőkorláton, lazurit fülbevalót visel, melyet kezem csészéjével kaptam el, miközben félmeztelenül üzöm.

Mikor levetkőzik, mindent levet. Bőre is lejön a ruháival együtt. Azokon a napokon láttam szíve vércamráját. Azokon a napokon megfigyelhettem emésztőnedvei türelmét és tüdeje könyörtelenségét. Lehelete kék a hidegben. Úgy lehel a kék télbe, mint egy Fagyos Madonna. Illőnek érzem, hogy letérdeljek, és innen jól is látni.

Végrehajt csodákat, de ezek fizikai természetűek, a saját jobbkézszabálya alapján az alsó régiókban. Balzsamokkal jár a szegények közt, és nem vár érte jutalmat. Azért öltözik kékbe, mondja, hogy felismerjék benne a szentet, és szent ennyi érintetlen kút vizét kóstolni.

Persze voltam féltékeny. Jótetteit saját alamiznaosztásommal büntettem. De ez nem válasz, utánzással nem kaphatom el, kölcsönceruzával nem rajzolhatom le. Ő minden, ami egy szeretőnek lennie kell, és sok minden, ami egy szeretőnek nem szabad lennie. Gombostűre szúrjam? Nem lepke. Én nem vagyok birkózó. Ő nem céltábla. Én nem vagyok fegyver. Megmondjam, mi ő? Ő nem a huszonhetedik strigula, én pedig nem vagyok hencegő.

Az írás a *Granta* 1993. téli számában jelent meg.

Tegnap a tengernél voltunk, és a tenger nehéz volt a sótól, még a hajunkba is belefőnt. Só lepte a kezünket és sebeinket is, amelyeket egymáson ejtettünk. – Ne bánts – mondtam, és kigomboltam az ingemet, hogy nézhesse a mellemet, ha akarja. – Nem vagyok szent – mondta ő, és ez igaz volt, akárcsak az, hogy ugyanakkora a lábunk. A sziklák hullőkék voltak, a csúcsaikon egyensúlyozó ég tiszta kék. Picasso fölparancsolta rám a kardigánt, és sötét teát itatott velem egy ötvenes évekbeli termoszból.

– Tél van – mondta. – Menjünk.

És mentünk is, magunk mögött hagytuk a nyarat, lábnyomokat hagytunk magunk mögött, négy egyforma láb nyomát. Nem tudom, megmondhatta-e róluk bárki, melyek tartoznak össze, és ha mégis, másnapra úgysem maradt volna nyoma.

Mit csinálnak a leszbikusok az ágyban?

A pletykalapok vággyal és bűnnel teli világa a takaró alatt csak arra való, hogy Picasso beletörölhesse az ecsetjét. A lepedők közt Montparnasse-t játszunk, vagyis Picasso felajánlja, hogy lefest, de ehelyett szeretkezünk.

A művészeti akadémián találkoztunk, egy fényes folyosón. Olyan fűgén jött felém, hogy a linóleum szétmállott a léptei alatt. Azt gondoltam: „Egy nő, aki ezt tudja csinálni egy padlóval, velem is tudna mit csinálni.” Én kezdeményeztem. Megragadtam a lófarkát, ahogy a hősök a megvadult lovakat. Megtorpant. Mikor megfordult, megcsókoltam rubinszínű ajkait, és belepillantottam mélykék szemébe. Kihívó volt, jó karban levő, alakja hullámozott. Azt gondoltam: „Itt lenne jó szőrfőzni.”

Visszamentünk a műtermébe, ahol természetesen egy kis festőállvány és egy nagy ágy állt. – Első a munkám – mondta. – Nem baj? – És válasza sem várva kikevert egy kis okkervöröset, mielőtt magáévá tett volna, mint egy kutyát, melleim a párna fölé lógtak.

Ne olyan gyorsan, Picasso, én is össze tudlak gyűrni, mint egy béreslegény, fel tudlak csavarni a csípőmhöz, mint egy jó dohánylevelet. Megragadhatom azt a gögös torkot, és vággyal elvághatom. Fel tudlak izgatni, mint egy kurva, hogy elnémuljál a vágtyól.

Lassabban, Picasso, ahol a fény a padlóra zuhan. Feküdj mellettem a sérült fényben, amely fekete foltokat hagy a melleden. Tüdőbetegnek látszol, olyan sovány, márványos bőrű, nyugodt vagy most. Felemeltelek és az ágyhoz vittelek, amely poros volt és elhanyagolt. A lepedő alatt egy újságot találtam, amely a jegyrendszert hirdette.

A lány a vásznon duzzogott. A kép félbemaradt. Mindent hallottam rólad, féktelen tigrisem, te vad, te szilaj. De az igazság más, ahogy ez már az igazsággal lenni szokott. Ami megtartja a kis teret a lábam között, az nem a te mozgékony nyelved vagy bármely más testrészed, amin játszol, hanem az univerzum, amit együtt alkotunk a lepedők közt.

Az iglunkban voltunk, és otthonosabb nem is lehetett volna. Fehéren fehéren fehéren fehér. Lepedő, Picasso, én, lepedő. Hogy ki van fönt, az attól függ, hol állsz, de mivel mi fekdünk, nem számított.

Micsoda eszkimó vagyok, léket vágok csábító jegébe, és benyúlok a halért. Hogy tekereg, csúszik, csavarodik, hogy ellenálljon, de én horogra tudom kapni. Jó fogás, mindkét kezemben egy, és a számban is. Ahhoz képest, hogy téli délután van, és nem működik a kályha, és be kell fizetni a lakbért. Melegen voltunk, gazdagok és fehérek. Nagyon élveztem a látogatást.

– Találkozunk még? – kérdezte. Igen, holnap, az utcai nátriumlámpák alatt, az óra ketyegése alatt. A kötelezettségeim, a történetem, a félelmeim alatt, ez a most. Ez a pezsgő, szédítő, mindent felemésztő most. Nem hagyom, hogy az idő hazudjon nekem. Nem hallgatok a halott hangokra vagy a meg sem született fájdalomra. A „Mi lesz, ha?” gyengébb, mint a „Mi lesz, ha nem?” Nem bírom elviselni, ha nem vagy. Meg kell kapjalak. Csak ne vessenek a feddő tekintetű antiromantikusok. A szerelem nem olaj, és én nem vagyok gép. A szerelem te vagy, és én itt vagyok. Most.

Leszbikusnak születél?

Picasso szokatlan anya volt, de neki köszönhetem magamat. Összeköt a becsület, a szerelem, olyan szálak, melyeket a steril kórházi olló nem tud elvágni. Saját forrásából keresztelt meg, és azt mondta: – Ezennel Szapphónak keresztellek. – Az emberek gyakran megkérdezik, hogy anya és lánya vagyunk-e.

Mondhatnám, hogy igen, mondhatnám, hogy nem, mindkettő igaz lenne, ahogy a leszbikusok is igazak, legalább egymáshoz, ha a világhoz nem is. Számomra nem idegen az igazság, csak nagyon zavarosnak

azok a hazugságok, amelyek születésem óta a sarkamban vannak. Nem meglepő, hogy néha nem emlékezünk a saját nevünkre.

Büszke vagyok, hogy Picasso szeretője lehetek, bár a forgalmas utcákon az emberek néha furcsán bámulnak ránk, amikor kézenfogva megyünk. – Mama, miért bámul ránk az az ember? – kérdeztem, mikor még csak egy hónapos voltam. – Ne törődj vele, drágám, nem tehet róla, valami baj van a szemével.

Több német juhászra van szükség. A világ tele van vakokkal. Nem látják, ahogy Picasso és én megdicsőülünk a szerelmünkben. Csak perverzeket látnak, aberráltakat, homoszexuálisokat. Cirkuszi mutatványokat látnak, a Sátán szolgáit, lányok megrontóit, pornósztrárokát. Picasso szerint a képeket sem értik.

Leszbikusnak születél?

Egy rózsaszín túllruhás tündér megjelent Picassónak, és azt mondta: – Nagy öröm vár rád. Teljesen egyedül, minden segítség nélkül meg fogsz szülni egy szexbabát, aki ura a szavaknak. Szapphónak fogod hívni, és minden férfi kínlódni fog miatta.

- Nem látod, hogy be kell fejeznem ezt a képet? – kérdezte Picasso.
- Tarts szünetet – mondta a tündér. – Más is van az életben, mint a Művészet.
- Hol? – kérdezte Picasso, akit nem hívtak Máriának.
- A lábad között – mondta Gábiel.
- Ne erőlködj. Nem tudad, hogy a csiklómmal festek?
- Próbáld ki ezt az ecsetet – mondta a tündér, és kezébe adott egy vastagot.
- Már minden ecsetet kipróbáltam, amire szükségem volt – mondta Picasso.
- Túl késő – mondta a tündér. – Mindjárt itt lesz.

Picasso bevágta a műterem ajtaját, és átrohant a művészeti akadémiára, ahol órát kellett tartania. Olyan dühös volt, hogy lehelete megperzselte a levegőt. Olyan dühös volt, hogy léptei alatt szétmállottak a vékony linóleumtáglák, amelyeket bakancsok generációi koptattak el.

Senki nem volt a folyosón, vagy ha mégis, az senki volt. Picasso nem vette észre, mert az ajtót figyelte, az ajtó pedig máshová nézett. A folyosón rohanó Picassót hirtelen felbuktatták, megrántották, haja elvált dicső fejétől. Megskalpolták. Megtámadták. A szex gyújtószinójával felrobbantották. Teste félig kilógott a második emeleti ablakon, és egy démon tapadt a szájához. Egy izzóvörös csecsemő sipította: – Etesz meg! Etesz meg most!

Picasso hazavitte, mi más tehetett? Hazavitte, hogy tisztességre tanítsa, és felágaskodott benne a vágy. Párosodott ezzel a lénnel, akit szült, és kezdte úgy érezni, hogy a görög isteneknek volt eszük. Hús volt a húsból, és megbaszta.

Akkor csendben voltak, mert Szapphó még nem tanulta meg a nyelvet. Még csak két mohó kéz volt és egy nyitott száj. Lükettett, mint egy farmotor, mesterkél volt, mint egy sonkás szendvics. Semmit nem tudott adni, csak önmagát, és Picasso, bár neki ez semmi új nem volt, gyermekien mosolygott, és szerelmes lett.

Miért gyűlölöd a férfiakat?

Itt jön Szapphó, lángnyelvekkel perzseli a történelemkönyveket. Ne törődj a költészettel, érezd az erekciót. Mert a nőknek is van erekciójuk, ma az egész testem merev a szextől. Ha látok egy szót, amit a férfivilág túszul ejtett, meg kell mentenem. Te édes, reszkető szó, akit toronyba zártak, s egyre csak várod megmentő hercegedet. Én majd megtisztítalak, és felfedezem, hogy nem a méret a döntő, főleg, ha centiméterről van szó.

Szeretek hős lenni, szeretek visszatérni a szigetemre, ahol a lányok tiltott szavakból szőtt hálót cipelnek. Szegény lányok, ki vannak zárva a szavaikból éppúgy, ahogy a szavak be vannak zárva jelentéseikbe. A Szárazföldön annyi a lakat, de itt, Leszboszon, minden ajtó nyitva áll.

Maradj otthon, ne menj ki az utcára, csukd be az ablakot, ne nyisd ki a szád, szorítsd össze a combjaidat, akaszd a pénztárcádat a nyakadba, ne viselj ékszer, ne nézz fel, ne állj szóba idegenekkel, ne kockáztasd, ne próbáld. Mármint a nőt, de ez persze férfiakra nem vonatkozik. A Szárazföld egy magánklub.

Helyes, fiúk, de ez is. Ez az el nem ismert illatos sziget, ahol meztelenek vagyunk egymás előtt. A csónak, ami idehoz, elsüllyed a súlyotok alatt. Ezt a földet nem foglalhatjátok el.

Az ágyon fekszünk, Picasso és én, és Szalámi szörnyű ordítózását hallgatjuk. Szalámi egy férfi festő, aki Lesboszi akar lenni.

– Dupla lakkbért fizetek – mondja, zsíros pénztárcáját forgatva.

– Lefestelek benneteket az utókornak. Imádom a nőket, hát nem tudjátok? Istenem, bárcsak nő lennék, ostyavékony, mint ti, egy karommal átérnélek. – Felbőfög.

Picassót nem hatja meg. Azt mondja: – Tele van a világ heteroszexuálisokkal, találj magadnak egyet vagy fél tucatot, nyeld le őket, mint az osztrigát, de innen takarodj.

– Ó, korbácsolj meg – könyörög Szalámi nedves szemmel.

Ismerjük a játékot. Félórán belül erőszakos lesz, és miután eleget fenyegetett minket, lemegy a peep-show-ba, és egy marhaszelet áráért megnézi, hogyan csinálják a lányok.

Amint elmegy, el is felejtjük. Szeretkezéskor szótárat készítünk tiltott szavakból. Szavak vagyunk, mondatok, történetek, könyvek. Te vagy nekem az Újtestamentum. Evangélium vagyunk egymásnak, anyagi üdvözlés vagyok neked és kinyilatkoztatás. Szent Márk vagy nekem, lábaidnál szárnyas oroszlán.

Megszerezlek, és az oroszlánt is, ficákolok alattad, míg meg nem tanulsz megnyergelni. Ne olyan mélyre azt a sarkantyút. Nem könnyű ez a lexikográfiai szerelem. Mikor leengedtél a tárnába, cserébe kibányászlak, és egyszerre férjei és feleségei leszünk egymásnak.

Mondok valamit, Szalámi, ha egy nő megkeményszik, azt egész éjjel megtartja, és mikor nem kell állnia, tud hemperegni. Bárhogy tudja csinálni, a szeretőjének mindig jó. Nincs hideg lesbikus, ezt képzeld el.

A szigetünkön, ahol nem áruljuk el, miből élünk, felfedeztük a Nő végtelen változatosságát. A Szárazföldön a Nő, néhány közönséges fajától eltekintve, jórészt kihalt. Piacra még természetik, de vadon már sehol sem nő.

Szalámi gyűlöli hallani, mikor baszunk. Úgy dörömböl a falon, mint egy zelóta az orgián. – Menj haza! – szólunk át, de nem megy. Inkább nekitámaszkodik az állványának, és panaszkodik, hogy nem hagyjuk festeni. De az igazi baja az, hogy megmentettünk egy szót, ami a magunkfajtának tiltva volt. Hallja, amint átdübörög a falon, éjjel-nappal. Érti a szagát a ruháinkon, látja szétkenve az arcunkon. Picasso és én boldogok vagyunk. Boldogok.

Nem érzed úgy, hogy valami hiányzik?

Azt hittem, elvesztettem Picassót. Azt hittem, hogy napjaim derűs öntőformája elhagyott. Elvesztettem a fogódzomat, folyékony voltam a bizonytalanságtól. A szerelem feszes fonalai megereszkedtek. Éreztem, ahogy gigombolyognak, és én egyre messzebb sodródok tőle. Elpattan vajon a vékonyodó szál?

Hét évig szerettük egymást, ő és én. Szerettük egymást, mint két szerető, mint anya és gyermeke. Mint férj és feleség. Mint két barát. Én mindez voltam neki, és ő is mindez volt nekem. Egyforma mértékben voltunk azok, amik voltunk, lelki rokonai voltunk egymásnak. Szeretünk szerepeket játszani, de tudjuk, kik vagyunk. Számomra te vagy a szépség, Picasso. Nemcsak érzéki szépség, amely öröm a szemnek, hanem művészi szépség is, ami kihívás. Szépségedben néha csúnya vagy, fenségesen csúnya, és jó okkal ijedek meg tőled.

Ezt nem mondtam el tegnap vagy tegnapelőtt. Elnémított a megszokás, amint már annak szokása. Olyan megszokott egy dolog, hogy nem kell beszélni róla, olyan ismerős egy cselekvés, hogy nem kell leírni. De tudom, hogy a megszólalás: szabadság, ami nem egyenlő a szólásszabadsággal. Nincs jogom kimondani, minek okozok örömet, amikor örömet okozok, de megadattak nekem a szavak, amelyekkel megáldhatlak. Légy áldott, Picasso. Légy áldott testedért, mely mint egy karcsú torony. Ez a torony vezet a hét-köznapok utcáin. Te irányítasz el a kis házak mellett a templomhoz, ahol imádunk téged. Letérdelek előtted, mert méltó vagy az imádatomra, Picasso. Légy áldott, Picasso, ügyes kezeidért, melyek felviszik a festéket a szűz vászonra. Ujjaid vörösek voltak, mikor megbasztál, testem pedig csíkos az örömtől. Hiányzik szenvedélyes boldogságunk, hiányzik a gyöngédség, amellyel naponta téged választlak. Téged választlak mindenekfelett, értékes igazgyöngyöm.

Bibliai érzéseim vannak irántad: vagyis hevesek, nyugtalanok, arrogánsok, vakmerőek és a világgal nem törődők. Vérző sebeimmel hivalkodom, bizonytalanságomba beleőrülök. Isten Országában benned van, Picasso. Légy áldott.

Valami valóban hiányzik, és az te vagy. A ruháid tegnap eltűntek, festőállványod összehajtván, némán támaszkodik a falnak. Mikor felkeltem vetetlen ágyunkból, kávéillatot éreztem a házban, de a te illatod nem. Belenéztem a tükörbe, és tudtam, ki a hibás. Miért törjük össze azt, ami tökéletes? Néhány összetört dolgot nem lehet pótolni.

Ez az utolsó év nehéz volt. A szerelem nehéz. A szerelem egyre nehezebb lesz, ami nem jelenti azt, hogy nehezebb lesz szeretni. Téged nem nehéz szeretni. Téged jól szeretni nehéz. Magasak az igényeid, nem szereted a könnyebb utat választani, ezért is mentél el. Ha őszinte akarok lenni, be kell ismernem, hogy mindig is el akartam kerülni a szerelmet. Románcot akartam, szexet, küzdelmet, a szerelem részeit, de nem magát azt az egyszerű szót, amely oly bonyolult, és amelyért a legjobbat kell nyújtanom ezen órán, ezen percben, ezen mindörökké.

Picasso nem festi meg kétszer ugyanazt a képet. Azt vallja, az ember vagy fejlődik, vagy meghal. A tegnapi szerelem ma már nem felel meg neki. Megújítja, újrakeveri a színeket, és sóhajtásig kifeszíti a vásznát. Anyám örült, mikor hallotta, hogy szakítottunk. Azt mondta: – Most már visszatérhetsz a Szárazföldre. Elküldöm érted Phaeont. – Phaeonnak egy kis utazási irodája van, a Lesbosz Tours. Motorcsónakján köröz a sziget körül, épphogy kívül az egymérföldes tiltott zónán. Híres lesbikusokat mutogat a turistáknak, akik erre azt mondják: – Pedig milyen szép! – vagy: – Úristen, de csúnya!

– Aha – mondja Phaeon. – És tudják, mi a vicc? Mind szerelmesek belém. – Az egyik turista megrázza a fejét, mint egy gyűjtőperselyt. – Nem kérhetné meg legalább az egyiket? – kérdezi.

– Akármit kérhetek tőlük – mondja Phaeon, aki sose várja meg a választ.

Miért a lányokat választottad?

Picasso már ötven éve szeret. Átjutottunk a szénfalú alagúton, ahol a nap nem kel fel többé. Már nem járunk szürkében.

Azon a napon, amiről meséltem, felvettem a kabátomat, és követtem lányomait a jégen keresztül. Ahogy ment, megfagyott mögötte a világ. Nem volt hová visszatérnem: ha elbukom, egyedül bukom el. A kétségbeeséstől túl sötét volt, nem láttam; radarral kellett tájékozódnom, a teste melegét követtem. Mostanában divat azt mondani, hogy mindenben mindketten hibásak vagytok. Ez nem mindig igaz. Az egyik ember könnyen megölheti a másikat.

Ölelj körül, drágám, mint rubin nyaklánc. Csússz rá az ujjamra, mint egy gyűrű. Tűzd a rózsádat a gomblyukamba. Hadd lapozzalak végig, mielőtt hangosan felolvaslak.

Picasso megmelegíti fagyoskodó szívemet a hasa kemencéjén. A hasát annyit simogattam, hogy fénylik a szerelemtől. Megtanultam mindennap táplálni őt, boldogan találok számára táplálékot. Kinyitottam a szerelem raktárait. A Szárazföldön arra tanítanak, hogy tartalékolj ínséges időkre. De az igazság az, hogy a szerelmet nem kell tartalékolni. Frissen jó, vagy sehogy. Frissek vagyunk és bőségesek. Ő az én aratásom, és én az övé. Ő vet el és érlel meg, egymás ölébe hullunk. Tengerei halban dúsak, újból és újból végighorogsztam őt.

Ma fest. A szoba narancsszínű az erőfeszítéstől. Ma fest, én pedig ezt írtam.

FORDÍTOTTA BÉRES DEÁK RITA

Brókés Ágnes

Mily óriási lepke
Miféle lepke, Sire?
Egyik vállán a háború keresztje
másik vállán a sűrű égi zsír

Mily óriási hernyó!
Mily hernyó ez, ó Sire?
Zöld potrohán a kedvesem kenettye
kék homlokán a tegnapi zafír

Mily rettentő nagy báb ez!
Miféle báb uram
Minek beszélni többet
Hisz mindez veszve van

Halotli jár
Zord kémlőudvaron
Benéz, kinéz
Apró halotlikon.
Halotli lát
Heves, vad vérmezőt
Apró paraszt
Halotli kémli őt
Halotli sűg
Paraszt nem érti azt
Halotli sír
Halotli enni ad

Ó Júliám
 Vércsábos úrilány
 Eriggy, futitty
 Szép tokmányhal után
 O úrilány
 Vércsábos Júliám
 Meggunnyadok
 A nagy tokmány után.
 Erdett, futott
 De tokmányt nem kapott
 Orrán bőrpörc
 Hazasivalkodott
 Lány néplelet
 Ne feledjétek őt
 A bőrgunyás
 Magasztos szőrevőt.

Fenyővíz ünnepén
 A földre szállt a Hold
 Sziporka-századok
 Kegyetlen fénye volt

Kutyára kutya ült
 Hátra más ház hajolt
 Derékig ért a dér
 A múltba szállt a volt

Amit így a versben lefrok
 Aztán úgy is leve.
 Ez az életnek keicsóklom
 A leve.

Foghíjas téli típusok
 Örömtelen babák
 A pokol tornácán is lehet
 Kejcsóklom jó világ.

E lakásban megen túlfűtik a központi fűtést
Az orromban máris beteg a nyálka
A túlfűtött központi fűtést
Nem bírja, nem szereti.

Én is beteg vagyok. Valamit nem szeretek
Valami túlfűtöttet, központi ezt meg azt
Nem bírom, nem szeretem
Halálomon vagyok.

Lassan kimondhatatlanul sötét lesz
A ténfergésnek vége, rapportra megyünk
Mocskos katonaruhákban, dolgavégezetlen
Tágszemű had, aknákkal, szuronyokkal.

Az élet mellett
Lovagolok én
Párhuzamosan.

A sövény fölött
Az élet átint:
Bravó és ámen!

Én visszaintek
Sudár lovamról
Párhuzamosan.

Faj és történelem (I. rész)

CLAUDE LÉVI-STRAUSS

Faj és kultúra

Némiképp meglepőnek tűnhet, hogy a faji megkülönböztetés ellen küzdő füzetorozatban* azokról az értékekről szeretnénk beszélni, melyekkel a különböző emberi fajok gyarapították a világ civilizációját. Pusztán időfecsérlés lenne szellemi energiát nem kímélve azt bizonygatni, hogy a tudomány jelenlegi állása szerint szellemileg egyik faj sem felsőbb- vagy alsóbbrendű a másikkal, ha közben mégis a faj fogalmát támasztanánk alá, azt a látszatot keltyén, hogy az emberiség egészét alkotó nagy etnikai csoportok mint ilyenek gyarapították a közös örökséget.

Semmi sem áll távolabb szándékainktól, hiszen ez nem lenne egyéb a fajelmélet visszajára fordításánál. Ha különleges pozitív lelki tulajdonságokat tulajdonítunk egy biológiai fajnak, azzal ugyanúgy megsértjük a tudományos igazságot, mint ha negatív tulajdonságokat aggatnánk rá. Ne felejtjük el, hogy a rasszista elméletek előfutárának számító Gobineau az „emberi fajok közötti egyenlőtlenséget” minőséginek tekintette, nem pedig mennyiséginek; szerinte az elsődleges emberi fajok – a fehér, a sárga és a fekete rassz – inkább egyes adottságaikban különböznek egymástól, nem pedig abszolút értékükben. Az elkorcsosulás a fajok közötti kereszteződésből ered, nem pedig az egyes fajok egymáshoz viszonyított helyzetéből egy közös értékskálán; s mivel az emberiségen belül a vérkeveredés fajtól függetlenül növekszik, ezért az egész emberiség degenerálódásra ítéltetett. Az antropológia eredendő bűne azonban abban áll, hogy a tisztán biológiai értelemben vett faj fogalmat (feltételezve, hogy legalább e korlátozott értelmében van a fogalomnak valamiféle tényleg alapja – noha a modern genetika ezt is vitatja) összekeverte az emberi civilizációk társadalmi és lelki eredményeivel. Ettől a jóhiszemű intellektuális hibától aztán már egyenes, noha nem tudatos út vezetett Gobineau számára a hátrányos megkülönböztetés és a kizsákmányolás valamennyi formájának az igazolásáig.

Épp ezért, mikor ebben a tanulmányban arról beszélünk, hogy a különböző fajú emberek mivel járultak hozzá az emberi civilizációhoz, akkor nem állítjuk, hogy Ázsia,

vagy Európa, Afrika vagy Amerika kulturális hozzájárulásának az lenne a megkülönböztető jegye, hogy ezeket a kontinenseket különböző fajcsoportokhoz tartozó népek lakják. Ha ezek az emberek sokat adtak civilizációnknak – s ehhez nemigen férhet kétség –, akkor az a földrajzi, történelmi és társadalmi körülményeknek köszönhető, nem pedig a fekete, sárga vagy a fehér emberek anatómiai vagy fiziológiai felépítésében rejlő különleges képességeknek. Mindazonáltal fennáll az a veszély, hogy miközben e füzet sorozat negatív érvelést alkalmaz, háttérbe szorítja az emberi lét egy másik szembetűnő vonását – azt, hogy az emberi élet nem mindenütt azonosan fejlődött, hanem számtalan különböző társadalomban és civilizációban öltött formát. Ez az intellektuális, esztétikai és társadalmi sokféleség semmiképpen nem vezethető vissza az embercsoportok szembeötlő biológiai tulajdonságainak a különbségeire; itt csupán egyszerűen egy másik síkon jelentkező párhuzamos jelenségről van szó. Ugyanakkor két fontos vonatkozásban nem szabad figyelmen kívül hagynunk az éles különbségeket. Az első a nagyságrendben jelentkező különbség. Sokkal több emberi kultúra létezik, mint faj: míg az elsőt csak ezekben lehetne mérni, addig a másodikat egyjegyű számokkal is ki lehet fejezni; egy azonos emberi rasszon belül kialakuló két kultúra épp annyira eltérhet egymástól – ha nem jobban –, mint a teljesen különböző faji eredetű csoportok által létrehozott kultúrák. Másodszor: amíg a fajok sokfélesége csupán a sokféle rassz történelmi eredetének vagy a világon való eloszlásának a szempontjából érdekes, addig a kultúrák sokfélesége rengeteg kérdést vet fel; már az is kérdés, hogy ez a sokféleség az emberiségnek előnyére szolgál-e vagy éppen hátrányára, és e fő kérdésnek számos egyéb elágazása is van.

Utolsóként említtem a legfontosabb problémát: a sokféleség természetét vizsgálni kell, még akkor is, ha ezzel azt kockáztatjuk, hogy újratemet engedünk a faji előítéletnek, melynek biológiai megalapozottságát csak nemrég sikerült lerombolni. Hiábavaló lenne arra rábeszélni az utca emberét, hogy ne tulajdonítson intellektuális vagy erkölcsi jelentőséget a fekete vagy a fehér bőrszínnek, a sima vagy a göndör hajnak, ha nincs válaszunk az ilyenkor menetrendszerűen elhangzó kérdésre: ha nem léteznék velünk született faji adottságok, akkor mi magyarázza azt a tényt, hogy a fehér ember civilizációja a mindannyiunk által ismert hatalmas fejlődésen ment ke-

A tanulmány először az Unesco által kiadott *The Race Question in Modern Science* (A faj kérdése a modern tudományban, Paris: 1952) című sorozatban jelent meg.

resztül, míg a színes bőrű népek civilizációi lemaradtak, nem egy közülük csak a féluőn tart, néhány pedig több ezer, sőt több tíz ezer évvel korunk után kullog? Mindaddig tehát, amíg nem találunk választ az emberi kultúrák egyenlőtlenségének – vagy sokféleségének – a problémájára, addig nem vagyunk képesek meggyőzően tagadni az emberi fajok – a közgondolkodásban ezzel szorosán, noha jogosulatlanul összekapcsolt – egyenlőtlenségét.

A kultúrák sokfélesége

Ha meg akarjuk érteni, hogy a különböző kultúrák hogyan és milyen mértékben térnek el egymástól, és hogy különbségeik egymás ellen hatnak, esetleg kioltják egymást, vagy ellenkezőleg: meglétük elengedhetetlen egy harmonikus egész létrehozásához, akkor először listát kell készíteni róluk. Itt azonban máris nehézségbe ütközünk, mivel azt kell látnunk, hogy a kultúrák nem ugyanazon a szinten különböznek egymástól. Először is vannak a térben egymás mellett létező társadalmak: egymástól közelebb vagy távolabb, de mindegyik kortársa a másiknak. Másodszor vannak azok a társadalmi rendszerek, melyek időben követték egymást, s melyekről nem lehetnek közvetlen ismereteink. Egy etnográfus bármikor megtapasztalhatja annak a társadalomnak az életét, melyet érdeklődése tárgyává választ; de sem a történészeknek, sem a régészeknek nem adatik meg, hogy személyes kapcsolatba kerüljön egy letűnt civilizációval. Minden ismeretét olyan írásos és tárgyi emlékekből kell merítenie, melyeket a szóban forgó vagy éppen egy másik társadalom hagyott maga után. Nem szabad megelégednünk arról sem, hogy az írást nem ismerő korunkbeli társadalmakat, vagy éppenséggel a „primitívnek” nevezett társadalmakat megelőzték más társadalmak, melyekről még közvetett módon sem tudunk semmit. Ha tehát becsületesen akarjuk összeállítani ezt a listát, akkor ilyen esetekben legalábbis üres helyeket kellene hagynunk a sorban, s ezek száma valószínűleg sokkal nagyobb lesz, mint azoké a helyeké, ahová kerül valamilyen név. Először tehát ki kell mondanunk, hogy korunkban, de a dolgok természetéből következően a múltban is sokkal több és többféle kultúra létezett, mintsem hogy azt valaha is reményünk lenne teljes egészében feltérképezni.

De bármennyire szerény célokra tűzünk is magunk elé, s bármennyire tisztában vagyunk is korlátainkkal e téren, marad itt még más probléma is. Mit értünk például „különböző” kultúrák alatt? Egyes kultúrák most különböznek egymástól, ha azonban közös történelmi fakadnak, akkor különbségük nyilván nem ugyanolyan, mint azoké a kultúráké, melyek fejlődésük egyetlen szakaszában sem érintkeztek egymással. Például a perui inka birodalom és az afrikai Dahomey királyság jobban különbözik, mint Anglia és az Egyesült Államok, noha ezt a két társadalmat is különbözönek kell tekintnünk. De ellentétes példákat is fel lehetne hozni: társadalmak, melyek egy idő óta nagyon szoros kapcsolatot tartanak fenn, egyetlen civilizáció benyomását keltik, noha jelenlegi állapotukat nagyon is eltérő úton érték el, s ezt a fejlődést nincs jogunk figyelmen kívül hagyni. A társadalomban egyidejűleg működnek ellentétes erők: van, ame-

lyik a különállás megőrzését, sőt fokozását segíti, s van, amelyek az összetartást és egységét tartozást erősíti. A nyelvtudomány erre szemléletes példákat kínál: míg a közös eredetű nyelvek egyre jobban eltérnek egymástól – például az orosz, a francia, az angol –, addig az egymással szomszédos, ámde eltérő eredetű nyelvek közös tulajdonságokra tesznek szert: az orosz nyelv például bizonyos vonásaiban eltávolodott a többi szláv nyelvtől, és közelebb került – legalábbis bizonyos hangtani sajátosságaiiban – a közvetlen szomszédságában beszélt finnugor és török nyelvekhez.

Az ilyen és ehhez hasonló tények vizsgálata óhatatlanul vezet ahhoz a kérdéshez, hogy vajon a társadalmak kapcsolatrendszerében létezik-e a sokféleségnek egy olyan optimális foka, melyet túlhaladni nem lehet, alatta maradni azonban kockázatos. Ez az optimum a társadalmak számával, lakosaik tömegével, az egymástól való távolságukkal és a kapcsolattartás (anyagi és szellemi) eszközeivel együtt változik. A sokféleség problémája nem csak a kultúrák egymás közötti kapcsolatában jelentkezik; ugyanez a kérdés megjelenik minden egyes társadalmon belül is, a társadalmat alkotó csoportok egymás közötti kapcsolatában: a különböző kasztok, osztályok szakmai vagy vallási közösségek olyan különbözőségeik köré szerveződnek, melyeket mindegyikük rendkívül fontosnak tart. Felmerülhet a kérdés, hogy ez a belső differenciálódás nem lesz-e nagyobb, ha a társadalom növekszik és egyébként egyneműsödik: talán ez történt az ókori Indiában, ahol a kasztrendszer az árja egyeduralom megszilárdulása után alakult ki.

Világos tehát, hogy a kultúrák sokféleségének a fogalma nem lehet statikus. Ez nem az élettelen múzeumi gyűjtemények vagy a katalógusok sivár céduláinak a sokfélesége. A földrajzi távolság, a sajátos környezeti körülmények vagy az emberiség többi részétől való elzártság következtében az ember kétségtelenül különböző kultúrákat hozott létre; ez azonban csak akkor lenne kivétel és fenntartás nélkül igaz, ha minden egyes társadalom vagy kultúra a többitől elzárva, mindenfajta kapcsolat nélkül született és fejlődött volna. Ilyen azonban nincs, talán csak a tasmánok kultúrájától eltekintve (az ő esetükben is csak bizonyos időszakokra nézve). Az emberi társadalmak soha nincsenek elszigetelve; még legmegosztottabbnak tűnő pillanatokban is a megosztottság mindig a társadalom különböző csoportjai vagy szintjei között húzódik. Senki nem vonhatja kétségbe például azt a kijelentést, hogy az észak- és dél-amerikai civilizációk 10–25 ezer évig szinte teljesen el voltak vágva a világ többi részétől. De ez az elszigetelt és hatalmas embercsoport maga is számtalan kisebb-nagyobb társadalomból állt, melyek szoros kapcsolatot tartottak fenn egymással. Ráadásul az elszigeteltségből fakadó különbségek mellett léteznek olyanok is, melyek a közelségből következnek, melyeket a függetlenség és az egyéniség iránti vágy táplál. Sok szokás kialakulásában nem valami belülről fakadó igény vagy kedvező körülmény játszotta a döntő szerepet, hanem kizárólag a csoportnak az a vágya, hogy ne maradjon le egy másik csoport mögött, amely bizonyos kérdésekben – melyekben az első társulás még nem alkotta meg saját előírásait – már lefektette szabályait. Épp ezért nem szabad engedni a kísértésnek, ame-

lyik azt súgja, hogy a sokféle kultúrát darabokra szedve tanulmányozzuk, mert a sokféleség nem annyira a különféle csoportok elkülönülésén, mint inkább a köztük fennálló kapcsolaton alapul.

Az etnocentrikus szemlélet

Az elmondottak ellenére is ritkán tekintik a kultúrák sokféleségét annak, ami: természetes jelenségnek, amit a társadalmak közötti közvetlen vagy közvetett kapcsolatok eredményeznek; sokkal inkább tartják abnormálisnak vagy éppenséggel botrányosnak. Hiába gyarapodott tudásunk e téren, ez inkább csak arra volt jó, hogy ezt a tévképzetet elfogadjuk és együtt éljünk vele, nem pedig arra, hogy leromboljuk, és egy pontosabb képpel cseréljük fel.

A legősibb szemléletmód azoknak a kulturális – erkölcsi, vallási, társadalmi vagy éppen esztétikai – intézményeknek az azonnali elutasítása, melyek a legtávolabb esnek sajátunktól. E szemlélet mélyre nyúló pszichológiai gyökereit mi sem bizonyítja jobban, mint hogy mindannyiunkban újra meg újra jelentkezik, ha egy kicsit is lankad az éberségünk. „Barbár tempók”, „nálunk ez nem járja”, „tűrhetetlen” – az ilyen és hasonló durva reagálás azt bizonyítja, hogy mindenkiben ugyanaz az ösztönös ellenszenv, ugyanaz az elutasítás munkál a számára szokatlan életformákkal, gondolatokkal vagy hiedelmekkel szemben. Az ókori világban a „barbár” jelző alá sorolták mindazt, ami a görög (illetve később a görög-római) kultúrán kívül esett; a nyugati civilizáció később a „vad” jelzőt használta ugyanebben az értelemben. Mindkét szó mélyén ugyanaz a szemléletmód húzódik. A „barbár” szó etimológiailag valószínűleg az emberi beszéd jelentéshordozó hangjaival szembeállított madárdal artikulálatlan káoszához kapcsolható, s az „erdei” „vadember” képe szintén az emberi civilizációval szembeálló kegyetlen életforma képét idézi fel. Még nyomokban sem fedezhetünk fel egyik elképzelésben sem hajlandóságot, hogy elismertessék a kulturális sokféleség tényét; ami eltér az egyént körülvevő társadalom normáitól, az még a kultúra nevet sem érdemli meg, és a természeti jelenségek közé sorolattik.

Fölösleges lenne sok időt pazarolni erre a naív, ám a legtöbb emberben mélyen gyökerező szemléletmódra, mert frásunk egésze – akárcsak a sorozat többi tanulmánya – kívánja cáfolni. Ebben az összefüggésben elég csupán arra a paradoxonra utalni, ami mögötte húzódik. Az a látásmód, mely kirekeszti a „vadembereket” (vagy bárkit, akit éppen „vadembernek” nyilvánítunk) az emberiség soraiból, ugyanaz a szemléletmód, mely éppen a vademberek egyik legszembevetőbb jellemvonása. Tudjuk, hogy az az emberiségkép, mely faji és civilizációs hovatarozásra való tekintet nélkül magában foglalja az emberi faj valamennyi tagját, a történelemnek csak egy késői szakaszában alakult ki, és a mai napig sem terjedt el széles körben. S a legújabb kori történelem azt is bebizonyította, hogy a félreértés vagy a visszafejlődés veszélye még ott is fenyegeti ezt a látásmódot, ahol pedig látszólag ereje teljében van. Sok tízezer évig azonban az emberi nem nagy részében fel sem merült efféle gondolat. Az emberiség határát a törzs, a

nyelvi csoport vagy néhány esetben a falu határánál húzták meg, s ezért sok ún. primitív nép a mai napig is csak önmagát nevezi „embernek” (esetleg – noha nem kevésbé bántó módon – „jónak”, „kiválónak”), s ezzel burkoltan tudatja, hogy a többi törzsnek, csoportnak vagy falunak nincsenek emberi erényei, sőt emberi természete sincs, és ezek tagjai legjobb esetben is csak „rosszak”, „gonoszak”, „két lábon járó majmok” vagy „rohadt tojásfejűek”. Gyakran azonban még ennél is messzebbre mennek, a kivülállótól még valós létének ezt a kis morzsáját is megtagadják, és csupán „szellemnek” vagy „jelenésnek” tekintik. Ez nemegyszer különös helyzetekhez vezet, melyekben a szemben álló felek felfogása tragikusan másolja egymást. Néhány évvel Amerika felfedezése után, miközben a spanyolok bizottságokat küldtek a Nagy-Antillákra annak megállapítására, hogy van-e lelkük a bennszülötteknek, addig a szigetlakók vízbe fojtották fehér foglyaikat, hogy kiderítsék, vajon oszlásnak indul-e a testük.

Ez a különös és tragikus anekdota jól mutatja a kulturális relativizmusban rejlő paradoxont (melyet más formában másutt is megtalálhatunk); minél bugyóbban igyekszünk határvonalat húzni jó és rossz kultúrák és szokások között, annál inkább a rossznak tartott csoportba soroljuk magunkat is. Ha nem tekintjük embernek azokat, akiket a „legvadabb, legbarbárabb” csoportba soroltunk, ezzel csupán ennek a csoportnak az egyik legszembevetőbb szemléletét vesszük át. Barbár ugyanis elsősorban az, aki hisz a barbárságban.

Az emberiség nagy filozófiai és vallási rendszerei – a buddhizmus, a kereszténység, az iszlám, a sztoikus, a kanti vagy a marxista tanok – nyíltan és folyamatosan szembeálltak ezzel a fajta torz szemlélettel. De az az egyszerű kijelentés, hogy valamennyi ember egyenlő, és az embereknek fajra vagy kultúrára való tekintet nélkül testvériségben kellene élni, nem nagyon elégíti ki gondolkodásunkat, mivel figyelmen kívül hagyja azt a tagadhatatlan sokféleséget, melyet magunk körül látunk. Sem elméletben, sem gyakorlatban nem viselkedhetünk úgy, mintha ez a sokféleség nem létezne, csak azért, mert kijelentjük, hogy ez nem a kérdés lényegét érinti. A faji kérdéssről kiadott második Unesco Nyilatkozat bevezetőjében nagyon helyesen az áll, hogy az utca emberét az győzi meg a különféle fajok létezéséről, „hogy azonmód szemébe ötlük, ha egy afrikait, egy európaít, egy ázsiaít és egy amerikai indiánt lát együtt.”

Az emberi jogokról kiadott nagy jelentőségű nyilatkozatok gyengesége és ereje egyaránt abban rejlik, hogy az ideális állapotról szólva túl gyakran megfélekedeznek arról, hogy az ember nem a humanitás elvont fogalma, hanem a hagyományörző kultúra által veszi birtokba a környező világot, melyben nem egy olyan terület van, amelyet még a legforradalmibb változások is érintetlenül hagynak. Maguk a nyilatkozatok is csak egy időben és térben jól körülhatárolt helyzetben születettek meg. A modern kor embe, akinek egyszerre kell megbirkóznia két kísértéssel – egyfelől, hogy elítélje azokat a dolgokat, melyek sértik érzelmeit, másfelől, hogy tagadja a szellemi felfogóképességét meghaladó különbségeket – számtalan hiábavaló filozófiai és szociológiai spekulációba bocsátkozott, hogy kompromisszumot találjon e két ellentétes pólus között, azaz elismerje a kultúrák sok-

féleségét, ugyanakkor megszüntesse mindazt, amit megbotránkoztatónak és sértőnek talál ebben a sokféleségben.

De bármennyire eltérő szálakra fűzi is fel ezeket a spekulációkat, és bármennyire különösnek tűnik is némelyik fejtegetés, mégis, az összes ilyen gondolatmenet visszavehető egyetlen elméletre, melyre talán a *hamis fejlődélmélet* lenne a legáltalánosabb név. Mi ennek a lényege? Nos, ez valójában kísérlet arra, hogy megszüntesse a kultúrák sokféleségét, miközben látszólag teljes mértékben elismeri azt. Ha a társadalmak különféle múltbéli, illetve távoli vidékeken fellelhető formáit egy egyenes vonalú, azonos pontból kiinduló és azonos végpontba érkező fejlődés *szakaszainak* vagy *állomásainak* tekintjük, akkor ez a sokféleség máris látszólagos lesz. Az emberiség mindenütt egy és ugyanaz, de ez az egység és azonosság csak fokozatosan érhető el; a világban fellelhető kultúrák sokfélesége egy folyamat egyes állomásait illusztrálja, s ez a folyamat elrejti a végső valóságot szemünk elől, de legalábbis késlelteti a felismerését.

A darwinizmus hatalmas eredményeit szem előtt tartva, ez az értelmezés talán túlzott leegyszerűsítésnek tűnik. De ennek az elméletnek semmi köze darwinizmushoz, mivel a biológiai evolúció tana és az itt részletezett pszeudo-evolúciós elmélet tűz és víz. Az első egy nagy jelentőségű, rendkívül csekély értelmezést követelő, megfigyeléseken alapuló munkahipotézis. A ló különféle típusait például két okból is evolúciós sorba lehet rendezni: először is egy lovat csak egy másik ló hozhat világra; másodsor a különféle formájú csontvázakat a föld különböző rétegeiben fedték fel, s minél mélyebbre ásunk, annál ősbibb maradványok kerülnek elő. Épp ezért nagy valószínűséggel kijelenthető, hogy az *Equus caballus* őse valóban a *Hipparion* volt. Ez az érvelés valószínűleg az emberi nemre és az őt alkotó különféle fajokra is igaz. Ha azonban a biológiáról áttérünk a kultúrára, a dolgok jóval bonyolultabbá válnak. A földben tárgyra bukkanhatunk, és megfigyelhetjük, hogy egy bizonyos típusú tárgy formája és előállítás módja a geológiai rétegekkel együtt fejlődik. De egy fejszét nem egy másik fejsze hoz világra, legalábbis nem fizikai értelemben, ahogy egy állat megszűli ivadékát. Ha tehát azt állítjuk, hogy egy fejsze egy másik fejszéből alakult ki, akkor ez csak képes beszéd, mely csak többé-kevésbé fedi az igazságot, s hiányzik belőle az a tudományos pontosság, mely egy hasonló biológiai állításban fellelhető. Márpedig ami igaz a tárgyra, melyek fizikai jelenlétét a földben meghatározható időszakokhoz lehet kötni, az hatványozottan igaz az intézményekre, hiedelemekre és szokásokra, hiszen ezek múltja legtöbbször csukott könyv előttünk. A biológiai evolúció tana is csupán hipotézis, noha olyan hipotézis, melynek valószínűségi mutatója a természettudomány összes hipotézise közül a legnagyobb. A társadalmi vagy a kulturális evolúció koncepciója ezzel szemben a legjobb esetben is csak a tények tálalásának csábító, ámde gyanúsán kézenfekvő módszere.

Mellesleg, a valódi és hamis evolúciós tan közötti különbséget – melyről túl gyakran hajlamosak vagyunk megfeledkezni – kialakulásuk időpontja magyarázza. A biológiai evolúció tana adott ugyan döntő lökést a társadalmi fejlődés eszméjének, az utóbbi azonban előbb keletkezett mint a darwinizmus. Még csak vissza sem kell lépünk a

Pascal által az antikvitásból átvett elképzelésekhez, melyek az emberiséget a gyerek-, a felnőtt- és az öregkor egymást követő szakaszait megelőző lénynek tekintették, elég, ha egy pillantást vetünk a 18. századra, amikor is már kidolgozták azokat az alapvető elképzeléseket, melyekről később a vita folyt – Vico „spirálja” és az általa leírt „három életszakasz” már előre vetítette Comte „három állapotát” és Condorcet „lépcsőfokait”. Spencer és Taylor, a társadalmi evolucionizmus megalapítói már azelőtt kidolgozták és közreadták tanaikat, hogy megjelent volna *A fajok eredete*, de az legalábbis bizonyos, hogy nem olvasták előtte Darwin munkáját. A biológiai evolúciót időben tehát megelőző társadalmi fejlődélmélet gyakran nem egyéb, mint egyfajta áltudományos álarc, melyet egy olyan ősi filozófiai kérdésre hűztak rá, melyet megfigyelés vagy induktív gondolkodás útján sohasem fogunk bizonyossággal megoldani.

Archaikus és primitív kultúrák

Már utaltunk rá, hogy saját helyzetéhez képest minden társadalom három csoportba sorolja a kultúrákat: a szóban forgó társadalommal egy időben, de a világ más részén található kultúrák; olyan kultúrák, melyek a szóban forgó társadalommal azonos földrajzi helyen, de egy korábbi időszakban alakultak ki, és végül azok a kultúrák, melyek korábban és földrajzilag eltérő helyen léteztek.

Már láttuk, hogy e három csoportba tartozó kultúrákról nem szerezhetünk egyforma tudást. Az utolsó csoportba tartozó kultúrákról, melyek nem hagytak maguk mögött sem írásos, sem másfajta emlékeket, és rendkívül primitív technikákat alkalmaztak (márpedig ez a lakott világ feléről és a civilizáció hajnalra óta eltelt idő 90-99 százalékáról elmondható), helyénvaló az a megállapítás, hogy valójában semmit sem tudunk róluk, s legjobb esetben is csak feltevésekig juthatunk megértésükkor.

Másfelől nagy a kísértés, hogy az első kategóriába tartozó kultúrákat valamiféle időbeli sorrendbe rendezzük. Hiszen mi sem természetesebb, mint hogy a velünk egy időben létező, de az elektromosságot vagy a gőzgépet nem ismerő társadalmak a nyugati civilizáció fejlődésének hasonló szakaszát juttatják az eszünkbe. Természetes az is, hogy az írást és a fémek megmunkálását nem ismerő, közsorszámokat előállító és barlangfalakra figurákat festő bennszülött törzseket ahhoz a civilizációhoz hasonlítjuk, mely a franciaországi és spanyolországi barlangokban fennmaradt leletek tanúsága szerint hasonlóan nézhetett ki. A hamis fejlődélmélet jórészt az ilyen és hasonló területeken kapott szabad kezét. Rendkívüli veszélyeket rejt azonban magában, ha engedünk a szinte ellenállhatatlan csábításnak, és minden adandó alkalommal ilyenfajta összehasonlításokba bocsátkozunk (ne feledjük, a nyugati utazók azok, akik a középkort akarták látni a Közel-Keleten, akik XIV. Lajos udvarát akarták fellelni az 1914 előtti Pekingben, vagy a kőkorszakot az ausztráliai és új-guineai bennszülöttek körében). Egy letűnt civilizációnak csak egyes vonásait ismerhetjük meg; és minél ősbibb egy civilizáció, annál kevesebb ilyen vonás akad, hiszen csak olyasmiről lehet tudomásunk, ami ellenállt az idő támadásának. Ezért aztán hajlamosak vagyunk a részt egésznek venni és arra a következtetésre jutni, hogy ha két civilizációt (egy még létező és egy letűnt) bizonyos vonásai hasonlóságot mutatnak, akkor minden vonásuk közös kell hogy le-

gyen. Ez az érvelés azonban nemcsak logikailag támadható, de sok esetben a tények is rációfolnak.

A tasmán és patagóniai bennszülöttek például még nemrég is pattintott kőszerszámokat használtak, és egyes ausztrál és amerikai törzsek a mai napig is készítenek ilyen szerszámokat. De ezeknek a szerszámoknak a tanulmányozása révén csak rendkívül keveset tudhatunk meg arról, hogy a kőkorszakban hogyan használták őket. Mire használták például a híres „kézi-szakócát”, mely oly speciális célt szolgált, hogy a szigorúan megszabott formájában és elkészítési módján több mint egy- vagy kétszázézer évig és egy hatalmas, Angliától Franciaországon és Kínán át egészen Dél-Afrikáig húzódó területen sem változtattak? Mire használták a levallois-i kultúrából előkerült lapos háromszög alakú darabokat? Ezekből több százat fedeztek fel az ásatásoknál, mégsem találtak magyarázatot rájuk. Mire való a rénszarvasagancsból készült ún. *Bâtons de commandement*-ek, ösztökék? Milyen technikákat alkalmaztak a tardenoziai kultúrákban, melyek után nagy számban maradtak különféle geometriai formájú apró pattintott kődarabok, de csak néhány, az emberi kézre álló szerszám? Ezek a kérdések is jelzik, hogy egy közös tulajdonság legalábbis akad a kőkorszaki és egyes napjainkban fellelhető társadalmak között: valamennyien használtak pattintott kőszerszámokat. De igazából még a technikai kérdésekre sem tudunk kielégítő válaszokat. Az anyagok megmunkálása, a szerszámok fajtái, s ennél fogva felhasználási területük is jelentősen eltér, ezért az egyik csoport tanulmányozásából nemigen lehet következtetéseket levonni a másikra. Akkor pedig hogyan szerezhetnénk bármiféle ismeretet a szóban forgó népek nyelvéről, társadalmi intézményeiről vagy vallási hiedelméről?

A kulturális fejlődés elméletéből eredeztetett egyik legelterjedtebb magyarázat szerint a középső paleolitikum társadalmából fennmaradt barlangfestményeket a vadászattal kapcsolatos mágikus rítusoknál használták. Az érvelés így hangzik: korunk primitív népei gyakran előadnak vadászcíműeket, melyek látszólag semmiféle gyakorlati célt nem szolgálnak; a barlangok mélyén felfedezett számátalan őskori festmény látszólag semmiféle célt nem szolgál; a művész, aki ezeket festette, vadász volt; ebből tehát az következik, hogy ezeket a vadászattal kapcsolatos rítusoknál használták. Elég leírni ezt a gondolatmenetet, máris kiderül, milyen ingatag alapon áll ez az érvelés. Mégis, ez a teória a mai napig tartja magát a laikusok körében. Az etnográfusok azonban, akik szemtől szembe találkoznak azokkal a primitív népekkel, amelyeket az áltudós minden fenntartás nélkül, a kultúrák valódi természetét teljesen figyelmen kívül hagyva felhasznál saját céljai igazolására, azt vallják, hogy a megfigyelt tények egyáltalán nem támasztják alá a barlangfestmények léteire adott hipotézist. Ha már a barlangfestményeknél tartunk, meg kell jegyeznem, hogy néhány dél-afrikai festményt leszámítva (melyet néhányan nem őskorinak, hanem ma élő bennszülött népek munkájának tartanak), a primitív művészet éppoly távol áll a magdaléni vagy az aurignaciéni művészettől, mint a kortárs európai festésztől. Míg a primitív festészetet nagyfokú, néha már a valóság teljes eltorzításáig fokozódó stilizáció jellemzi, addig az őskori festészet legszembeötlőbb vonása a realizmus. Csábító a gondolat, hogy ezt a vonást tekintsük az

európai művészet eredetének, de ez is hamis feltevés lenne, hiszen a szóban forgó területeken a paleolitikumi művészetet más jellegű művészeti formák váltották fel. Az azonos földrajzi léttér sem változtat azon a tényen, hogy azok a népek, melyek egymást követve ugyanazon a földdarabon éltek, semmit sem tudtak elődeik munkájáról, s nem is igen törődtek vele. Minden nép magával hozta a korábbi talán gyökeresen szembenálló hiedelmét, technikáját és stílusát.

A Kolumbusz előtti amerikai civilizációk állapota távolról hasonlatosnak tűnhet az európai neolitikumhoz. De alaposabb vizsgálat után ezt az összehasonlítást is el kell vetnünk: Európában a földművelés és az állattartás váltva fejlődött, míg Amerikában a rendkívül magas fokú mezőgazdaság ellenére is szinte ismeretlen, vagy legalábbis szűk körben terjedt el az állattartás. Amerikában kőszerszámokat használtak az olyan mezőgazdasági tevékenységeknél is, melyek Európában már a fémfeldolgozás kezdetéhez kapcsolódnak.

Talán már ennyi példa is elég lesz, annál is inkább, mert létezik egy másik és sokkal alapvetőbb nehézség, ami gátat szab bármiféle erőfeszítésnek, hogy a kultúrák gazdagságának és egyediségének felfedezése után ezeket a kultúrákat a nyugati civilizációs fejlődési fokok megfelelőseinek tekintsük. Ez a nehézség nagyjából pedig az (és most egy pillanatra feledkezzünk el Amerikáról, amelyre még visszatérek), hogy valamennyi társadalom mögött nagyjából azonos hosszúságú múlt van. Ha azt állítjuk, hogy egyes társadalmak csupán más társadalmak fejlődésének bizonyos „szakaszait” képviselik, akkor kénytelenek vagyunk elismerni azt is, hogy mialatt az utóbbi társadalmakban valami zajlott, addig az előbbieken semmi sem – de legalábbis nem sok – történt. Ez pedig oda vezet, hogy kénytelenek leszünk „történelem nélküli népekről” beszélni (néha megjegyezve azt is, hogy ezek a legboldogabbak). Ez a kiesés azt jelenti, hogy történelmüket nem ismerjük, és soha nem fogjuk megismerni, nem pedig azt, hogy valójában nincs. Sok tíz, sőt száz évezreden keresztül az ottani emberek ugyanúgy szerettek, gyűlöltek, szenvedtek, harcoltak és találmányokkal álltak elő, mint mások. Az igazság az, hogy ma már nincsenek gyerekkorukat élő népek; mindannyian felnőttek, még azok is, amelyek nem vezetnek naplót gyerek- vagy kamaszkorukról.

Természetesen mondhatjuk azt, hogy a különféle társadalmak különféleképpen hasznosították múltjukat, és akadnak köztük olyanok, amelyek elpazarolták; néhányan rendületlenül taposták az utat, míg mások tétlenül lebzseltek az útszélen. Ez a kijelentés azt sugallja, hogy az egyes népek történelmei két csoportba sorolhatóak: az egyik a haladó, „felhalmozó” típusú történelem, melyben a felfedezések és a találmányok egymásra rakodva segítik elő egy nagy civilizáció kiépítését, míg a másik csoportba egy talán ugyanolyan aktív és tehetséget hasznosító történelem tartozik, melynek azonban nem adatott meg az első csoportra jellemző szintézis adománya. Ezért ebben a csoportban a találmányok nem egészítik ki a korábban keletkezett és azonos irányba ható találmányokat, hanem belevésznek egy mindent elborító hullámszába, amely ha egyszer mozgásba lendül, nem lehet állandó irányba kényszeríteni.

Ez az elmélet első látásra sokkal rugalmasabb, sokkal alkalmasabb az árnyalatok kimutatására, mint az eddig tár-

gyalt leegyszerűsítő koncepciók. Ezért talán egyetlen kultúrával szemben sem követünk el igazságtalanságot, ha ezt az elméletet beillesztjük a kultúrák sokféleségét magyarázni próbáló interpretációinkba. De mielőtt erre sor kerülne, néhány más kérdést is tisztáznunk kell.

A haladás eszméje

Először a második kategóriába sorolt kultúrákat kell szemügyre vennünk: az éppen szóban forgó kultúra történelmi elődjét. A helyzet itt sokkal bonyolultabb, mint a korábban tárgyalt esetben. Ugyanis ezekkel a kultúrákkal kapcsolatban sokkal nehezebb megcáfolni a fejlődés elméletét, mely nyilvánvalóan tarthatatlan volt, mikor a különböző helyeken, de egy időben létező kultúrákra próbáltuk magyarázatként ráhúzni. Ebben az esetben ugyanis az elméletet a közvetlen tények is igazolni látszanak. Az archeológia, az őstörténet és a paleontológia egybehangzó bizonyítékai szerint a ma Európáéknak ismert területet először a *Homo nemzetséghez* tartozó különféle fajok népesítették be, s ezek a csoportok durván megmunkált, pattintott kovácsos szerszámokat használtak; később ezeket a kultúrákat mások követték, melyek a követ először ügyesebben pattintották, majd később a csontmegmunkálás tökéletesítésével párhuzamosan a követeket is csiszolni kezdték. A fémek felhasználásának terjedésével jelent meg a fazekasság, a szövés, a földművelés és az állattartás, s ezt a folyamatot is szakaszolni lehet. Ezek az egymást követő kultúrák mintha fejlődést, haladást mutatnának: akad köztük alacsonyabb- és felsőbbrendű. De ha ez igaz, akkor valóban elkerülhetetlen, hogy ennek a felosztásnak az alapján napjaink hasonló különbségeket mutató kultúráit is így csoportosítsuk. Ez az új érv tehát romba döntheti a korábbi gondolatmenetet.

A haladás, melyet az emberiség az ősidők óta elért, olyan nyilvánvaló és szembezőkő, hogy megkérdőjelezése sem lehet egyéb pusztá retorikai fogásnál. Ennek ellenére egyáltalán nem olyan egyszerű szabályos és folyamatos sorba rendezni az emberiség eredményeit. Ötven évvel ezelőtt a tudósok szívderítően egyszerű felosztásban foglalták össze az emberiség által elért haladást: pattintott kőkorszak (paleolit), csiszolt kőkorszak (neolit), majd a réz-, bronz- és a vaskorszak. De ez a nézet túlzottan leegyszerűsítő. Ma már úgy gyanítjuk, hogy a kövek megmunkálásánál nemegyszer egy időben használták a pattintásos, illetve a csiszolásos eljárást; mikor ez utóbbi felváltotta a pattintásos módszert, ez a lépés nem egyszerűen természetes technikai előrelépés volt a korábbi korszakhoz képest, hanem egyben kísérlet is, hogy köből készítsék el azokat a fegyvereket és szerszámokat, melyeket a „fejlettebb”, s a kőszerszámokat használó társadalmakkal kortárs civilizációk fémből csináltak. Másrészt a csiszolt kőkorszak egyik legfontosabb tevékenységének tartott fazekasság Észak-Európa egyes részein a pattintott kőmegmunkálással volt egyidejű.

Ha már a pattintott kőkorszaknál tartunk, meg kell jegyeznünk azt is, hogy még pár évvel ezelőtt is ezt a korszakot a kőmegmunkálás három különböző módszerre – a „szilánk”, a „magkő” és a „penge” szerszámokat eredményező módszerek – alapján osztották három egymást követő sza-

kaszra: alsó, középső és felső paleolit. Ma már azonban elismert tény, hogy e három eltérő módszert egy időben alkalmazták, s ezek nem egy elhúzódó folyamat különböző szakaszai voltak, hanem egy technika különböző változatai, *faciesei*, ha a szakszót akarom használni. Ez a technika valószínűleg nem statikus volt, de változásai és változatai rendkívül bonyolultak. A már említett levallois-i kultúrában például, mely az i. e. 25–27. évezredben érte el csúcspontját, a pattintott kőmegmunkálás olyan tökéletes színvonalra fejlődött, hogy azzal csak 245–265 ezer évvel később, a csiszolt kőkorszak végén tudták felvenni a versenyt, és ezt a technikát ma is rendkívül nehéz lenne lemásolni.

Mindez, amit a kultúrák fejlődéséről elmondtunk, a fajokra is igaz, noha (a nagyságrendi különbségek miatt) lehetetlen egymásnak megfeleltetni a két folyamatot. Európában a Neander-völgyi ember korban nem előzte meg a *Homo sapiens* legrégebbi ismert formáit; a *Homo sapiens* kortársa volt a Neander-völgyinek, sőt talán elődje is. De azt sem lehet kizárni, hogy a *Homonidae*-k legkülönfélébb fajtái egyidőben népesítették be a földet, noha nem ugyanazt a területet – Dél-Afrikában „pigmeusok”, Kínában és Indonéziában „óriások” éltek.

Szeretném még egyszer hangsúlyozni, hogy gondolatmenetem célja nem az emberi haladás tényének tagadása, csupán nagyobb óvatosságra szeretnék inteni. Őstörténeti és archeológiai ismereteink gyarapodásával egyre inkább hajlunk arra, hogy ne az időben, hanem inkább a térben különböztessük meg egymástól a kultúrákat. Ebből pedig az következik, hogy a „haladás” (kérdés, hogy egyáltalán használható-e ez a szó egy olyan jelenség leírására, mely igen messze esik eredeti értelmétől) nem folyamatos és nem is kikerülhetetlen: a haladás sorozatos ugrásokból, vagy – a biológiai szakkifejezést kölcsönvéve – mutációkból áll. Ezek az ugrások nem mindig egy irányban történnek, s az általános irányvonal is megváltozhat, hasonlóan a ló mozgásához a sakkban, amelynek mindig több lépése van, de sohasem egy irányba. Az emberiség haladását aligha lehet a lépcsőt mászó emberéhez hasonlítani, aki minden egyes lépéssel magasabbra kerül. Akkor már pontosabb, ha a szerencsejátékoshoz hasonlítjuk, aki egyszerre több tétre tett; minden egyes dobás a számok más elrendeződését eredményezi, ily módon amit játékosunk itt nyer, azt ott könnyen elveszítheti, a történelem csak kivételes esetekben lesz „felhalmozó”, azaz ritkán jön össze a szerencsés kombináció.

Az amerikai kontinens esete is jól példázta, hogy egyetlen civilizáció, egyetlen korszak sem formálhat előjogot a „felhalmozó” történelemre. Először a jégkorszak utolsó szakaszában, az i. e. 20. évezrednél aligha korábban érkeztek nyilván csupán apró nomád csoportok erre a hatalmas kontinensre a Bering-szoroson keresztül. Hús- vagy huszonötezer év leforgása alatt ezek az emberek olyan „felhalmozó” történelmet teremtettek, mely szinte az egész világon példa nélkül áll: új környezetükben egy egész sor erőforrást fedeztek fel, számos növényfajtát természetettek (néhány állatfajta megszelídítése mellett), melyeket élelmiszerként, orvosságként vagy mérgeként használtak. Egyedül ebben a civilizációban akadt példa arra, hogy mérgező anyagokat – például a

maniókat – mindennapos étkezési célokra ajzószerként és fájdalomcsillapítóként használtak; vagy összegyűjtötték, és vadásztak azokkal a mérgekkel és kábító anyagokkal, melyekre egyes állatfajták érzékenyek voltak. Ráadásul ezek a civilizációk a legmagasabb tökélyre fejlesztettek bizonyos iparágakat, így a szövést, a fazekasságot és a nemesfém-megmunkálást. E hatalmas teljesítmény értékeléséhez elég, ha sorba vesszük mindazt, amit Amerika adott az Óvilág civilizációjának, kezdve az Óvilág négy alapjával: a krumplival, a gumival, a dohányjal és a kokával (a modern fájdalomcsillapítók alapanyagával), folytatva az afrikai gazdaságot forradalmasító, noha mindennapos élelmiszerként Európában valamivel később elterjedő kukoricával és földimogyoróval, és zárva a sort a vaníliával, a paradicsommal, ananással, paprikával, a különféle babfajtákkal, gyapottal és tökkel. Végül hadd jegyezzem meg, hogy a mértan és áttételesen a modern matematika műveléséhez elengedhetetlen nulla számot a maják már legalább száz évvel korábban ismerték és használták, mint azok az indiai tudósok, akiktől az arabok keresztül Európa is átvette. Talán ez az oka annak is, hogy a maják naptára egy azonos történelmi szakaszban pontosabb volt, mint az Óvilágban használatos időszámítás. Sok írás született már arról is, hogy az inkák politikai rendszere szocialista volt-e vagy totalitárius, de az tagadhatatlan, hogy a rendszer alapját képező elképzelések közül nem egy a modern világban is feltűnt, és a politikai berendezkedés évszázadokkal előzte meg az eu-

rópai fejlődést. A kurare iránt tapasztalható újbóli érdeklődés is emlékeztethet bennünket arra – már ha erre szükség lenne –, hogy néhány, csak az amerikai indiánok által használt növényi hatóanyag még ma is tartogathat tudományos meglepetéseket a világnak.

„Mozdulatlan” és „felhalmozó” történelem

Amerika esetének óvatos megközelítése is azt sugallja, hogy nagyobb figyelmet kell szentelnünk a „mozdulatlan” és a „felhalmozó” történelem közötti különbségnek. Vajon nem azért tekintjük-e az amerikai történelmet „felhalmozó” jellegűnek, mert számos dolgot Amerikától vettünk át, vagy magunk is hasonlóképpen készítettünk, mint az Újvilágban? Vajon egy külső szemlélő miként ítélné meg azt a civilizációt, mely csak a maga számára fontos, és a szemlélő civilizációját nem befolyásoló értékek kialakítását tartotta szem előtt? Vajon nem a „mozdulatlan” civilizációk közé sorolná? Más szóval a két történelmi típus közötti különbség tényleg a kultúrák valódi természetét tükrözi-e, vagy inkább a különböző kultúrák értékelésénél használt etnocentrikus szemlélet eredménye? Ebből a nézőpontból „felhalmozónak” kellene tekintenünk minden kultúrát, mely a saját kultúrával azonos irányba fejlődik, azaz minden olyan kultúrát, mely szerintünk jelentős fejlődést produkált. Más kultúrákat ellenben nem azért tekintenénk „mozdulatlannak”,

Ö V A L A T T

K. vonal

SZIGETHY GÁBOR

Az bizony egy nagy ká! – mondta gyakran az alattunk lakó Károly bácsi a fölöttünk lakó Irma néniről.

Irma néni szöke gyönyörűség volt, ritkán láttam, de ha találkoztunk a lépcsőházban vagy a ház előtt, degeszre tömte csokoládéval a zsebem. Károly bácsi viszont – vele mindennap többször is összefutottam – mindig ordított, ha focizni kezdünk az udvaron.

1952-ben határozottan sajnáltam, hogy csak egy nagy ká lakik a házban.

Károly bácsi azt is mondogatta, hogy ez az Irma egy ócska kuruc. Ezt nem értettem, mert az iskolában azt tanultam, hogy a kurucok lovon járnak, és harcolnak a magyar szabadságért, Irma néni viszont hazajönni sosem láttam, de amikor délutánonként elment otthonról, mindig taxiba ült. Azt nem mertem megkérdezni tőle, szokott-e harcolni a magyar szabadságért.

Az idősebb fiúk aztán megmagyarázták, hogy a nagy ká az kurvát jelent, és azért szoktak kurucot mondani, mert mifelénk a felnőttek nem használnak csúnya szavakat a gyerekek előtt.

A világgépem helyreállt – volna, ha nagymamám nem sütögette túl gyakran a fülemben, amikor megpillantja a szomszéd házban lakó, szürke öltönyt viselő mosolygós bácsit, akiért minden reggel nagy, fekete autó (pobjeda!) jött, hogy könnyű neki, mert egy nagy ká!

Namármost ez a bácsi kuruc nem lehetett, ráadásul nagymamám azt is gyakran morogta a foga között, hogy maradt volna Moszkvában, a...

Keveredtek a dolgok 1952-ben.

Azt a kifejezést, hogy K. vonal, nem tudom, mikor hallottam először, de azt rögtön sejtettem: nem libasorban vonuló kurucokról van szó.

Életem során kurvával közelebbi dolgom nem akadt, olyan urat vagy elvtársat meg nem volt szerencsém közelről ismerni, akinek szobájában, lakásában K. vonalas telefon csöngött. Így aztán ez a K und K dolog nem nagyon érdekelt. (K und K – merthogy aggyastyánkort megért nagybácsim így tanítgatott az ötvenes években: K und K világ ez, édes kisfiam, ma is, csak régen több volt a kurva, ma meg több a kommunista.)

Most gyűjtőszöveggyűjtemény eredményeképpen kezembe került egy ronda zöld könyv, címlapján a felirat: K. Távbeszélőnévsor. Megjelent 1986 áprilisában, hatezer számozott példányban. 1995-ben kellett megtudnom, hogy a K. vonal nem külön vonalat, hanem közigazgatási vonalat jelent. Az ember vénfejjel is tanul. (Akkor az MK-vonal – merthogy ilyen is volt –, gondolom, mégközigazgatásibb vonalat jelent!) A birtokomban lévő könyvet valamikori tulajdonosának saját hátkörben meg kellett volna semmisítenie. Nem tette, így aztán ez a szigorúan szolgálati használatra készült könyvecske most fölkerülhetett a könyvespolcomra.

Nagyon érdekes olvasmány. Sok mindent meg lehet belőle tudni a hajdani K. vonal titkairól. Például az utókor számára is teljesen egyértelműen, tárgyyszerűen és tudományos szakszerűséggel bizonyítja e könyvecske, hogy ki volt az egyetlen úr édes kis hazánkban. Az MSZMP KB székházában kétszáznyolc vonalat tart nyilván a telefonkönyv, a Parlament épületében csak százhatvanötöt, de ebben az elnöki tanács elnöke, az országgyűlés elnöke, a miniszterelnök, összes titkárságaik és mind az összes bizottságok K. vonala is bennefoglaltatik.

mert valóban azok, hanem azért, mert fejlődési irányuk értelmetlenné tűnik előttünk, és nem tudjuk beilleszteni saját értékrendünkbe.

Ezt a jelenséget mi sem szemlélteti jobban, mint azok az esetek, mikor ezt a felosztást nem idegen kultúrákkal szemben, hanem saját társadalmunkon belül alkalmazzuk. Márpedig alkalmazzuk, gyakrabban, mint gondolnánk. Az élemedettebb korú emberek általában úgy tartják, hogy öregkorukra a történelem lelassult, szemben fiataláguk pergő, „felhalmozó” történelmével. Számukra már nincs jelentősége annak a korszaknak, melyben nem vesznek tevékenyen részt, melyben nem jutnak szerephez. Már semmi sem történik, vagy ha történik is, abból semmi jó nem származik. Eközben unokáik az öregek által már rég elfeledett lendülettel vetik bele magukat a kor életébe. Egy politikai rendszer ellenzői nemigen hajlandóak elismerni, hogy a rendszer hozhat bármiféle fejlődést; a rendszert egészeiben ítélik el, és csupán szörnyű átmeneti időszaknak tekintik a történelemben, mikor az élet megáll, s csak akkor indul újra meg, mikor ez az átmenet véget ér. A rendszer támogatói persze teljesen más véleménnyel vannak erről, különösen akkor, ha valamilyen magas tiszttségben ők is részt vállalnak a rendszer működtetésében. Egy kultúra történelmének vagy történelmi fejlődésének minősége, vagy pontosabb kifejezést használva, eseménydúsága tehát nem e kultúra valódi tulajdonságainak, hanem a benne elfoglalt helyzetünknek és egy sor érdeknek a függvénye.

Úgy tűnik tehát, hogy a fejlődő illetve a stagnáló kultúrák közötti ellentét elsősorban nézőpont kérdése. Egy megfigyelő, aki mikroszkópja lencsáját egy bizonyos távolságra állította be, csak homályosan fogja látni azokat a tárgyakat, melyek akár csak a milliméter törtrészével is közelebb vagy távolabb vannak – ha egyáltalán meglátja őket, és nem néz egyszerűen keresztül rajtuk. De ezt a tévképzetet egy másik példával is megvilágíthatjuk, mellyel általában a relativitáselmélet alapjait szokták magyarázni. Egy test mozgási sebességének és dimenzióinak relatív jellegét, tehát azt, hogy ezek a tulajdonságok a megfigyelő helyzetétől függenek, azzal szemléltetik, hogy egy vonat ablakánál ülő utas másképpen ítéli meg egy másik vonat sebességét és hosszát, ha az ellenkező vagy megegyező irányban mozog a megfigyelő vonatával. Egy civilizáció tagja épp olyan elválaszthatatlan civilizációjától, mint ez a képzeletbeli utas a vonatától, mivel a környezetéből érkező ezernyi nyílt és rejtett hatás születésétől fogva egy bonyolult értékrendszert sulykol belé. Ebben az értékrendszerben helyet kapnak a különféle értékítéletek, a motivációk és érdeklődési körök, vagy éppen az adott civilizáció történelmi fejlődéséről vallott tudatos nézetek is, melyeket az oktatás alakít ki bennünk, és amelyek nélkül nem tudnánk képet alkotni civilizációinkról, vagy a kép, amit alkotnánk, ellentétes lenne a valós életben tapasztaltakkal. Bárhová is menjünk, magunkal cipeljük ezt az értékrendszert, és bármiféle külső kulturális jelenséget csak azon a torzító üvegen keresztül tudunk szemügyre venni, amit ez

Lázár miniszterelnök elvtársat például akkoriban a 110-00 számon lehetett elérni. A következő évben Grósz Károly miniszterelnök elvtársat szintén. 1989-ben Németh Miklós miniszterelnök elvtársat dettó. 1990-ben Antall József miniszterelnök úr szintén ezen a számon volt elérhető. Ha lett volna K. vonalam, 1994-ben feltehetően Boross miniszterelnök urat is ezen a számon hívhattam volna.

Lehet, hogy Horn Gyula miniszterelnök úr új K. vonalat kért magának? Horn miniszterhelyettes elvtárs (1986) otthoni K. vonala (114-48) úgyszólván felszabadult – lehet, hogy Horn Gyula most ezen a számon kereshető a Parlamentben? Vagy új otthonában? Ha Horn elvtárs hajdan megszokta ezt a K. vonalat, ma miért ne használhatná Horn úr ezt a számot?

Csak a nők ragaszkodhatnak a vonalaikhoz?

Nagy Sándor (115-08) már biztosan nem elérhető a régi vonalon, néhány évre talán Gáspár Sándor számát (112-00) örökölte. Dehát már ez a vonal sem él. Persze lehet, hogy a vonal a régi, csak a szám új.

És mennyi K. vonal volt a televízióban! Szinetár Miklós (118-69), Chručinák Alajos (145-36), Hajdú János (115-36) – hogy csak a kedvesebbeket, ismertebbeket említsük. A pártközponti elvtársak közvetlenül közizgazgatták a magyar televíziót. Ki voltak építve a vonalak. Volt is rend és állambiztonság széles e hazában!

És ma? Vajon ma honnan és kik közizgazgatják közvetlenül a televíziót? Elnek a régi vonalak, csöngenek a telefonok?

Engem roppantul izgatnak ezek a televíziós K. vonalak. Mert ha az egyik miniszter a másik miniszterrel akar egy kicsit K. vonalon bizalmasan közizgazgatni, azt értem. Politika, mi egymás, van ilyen. De ki közizgazgatja ma K. vonalon a televíziót? A televízió elnökét például ma hány párt elnöke tudja

hívni K. vonalon? (Nagy rangra emelkedett hajdani történelemtanárom, Kordiesz Mihály TV-elnöknek még a lakásában is csörömpölt a közizgazgatási vonal. Vajon ki veszi föl a telefont, ha mostanság megszólal a 118-99-es hívószámú készülék?) Vagy a TV elnökének ma már nincs K. vonala? S ha van: melyik párt elnökét hívja fel legsűrűbben? Netán a pártelnököknek nem dukál közizgazgatási különvonal? És ha csak a kormányzó pártoknak van televíziós K. vonala (elvégre ők közizgazgatnak!), akkor minden választás után jönnek a szerelők, és keresztbe-kasul, össze és vissza átszerelik a közizgazgatási vonalakat?

A TV Szabadság téri épületében ott van minimum huszonek K. vonal. Kik ülnek ma a vonal végén? És kik tudják hívni őket?

1986-ban ez államtitok volt.

Azt is kevesen tudták akkoriban, hogy Kádár Jánost a 114-44-es K. vonalon lehet elérni. Aztán a pártközponti fő lakosztályba beköltözött Grósz elvtárs, a telefonszámot is örökölte. Kónya Imre, majd Kulin Ferenc lett később az új lakó, ők is ragaszkodtak Kádár János telefonszámához. (Grósz elvtárs talán akkor döbbsen rá, hogy 1988-ban Kicsire kellett volna magyarsítani, hogy ne potyogjanak ki a K. vonalas sorból!)

Nézem a tv-híradót: most mintha Szekeres elvtárs, bocsánat, Szekeres úr lenne az új lakó. Lehet, hogy még mindig él Kádár elvtárs K. vonala? Ha egy módom lesz, felhívom a 114-44-et. Ha netán Kocsis úr titkársága jelentkezik, tudni fogom: nincs vesze minden, a K. vonal működik!

Istenem, ha ezt megérthette volna az én boldogult emlékeztető, szarkasztikus természetű drága nagybácsikám! Térdére ültetné az unokámat és így tanítgatná: K und K világ ez, édes kisfiam, ma is, csak most már, hál' istennek, több a kurva, mint a kommunista!

az értékrendszer emel tekintetünk elé, már ha egyáltalán látni enged valamit.

A „mozgó” és az „álló” kultúrák közötti különbségek nagy része tehát ugyanabból a helyzetből fakad, amiért a fent említett utas a valójában mozgó vonatról azt hiszi, hogy előre tart vagy éppen áll. Azt sem lehet azonban tagadni, hogy van egyfajta különbség, melynek jelentőségét csak akkor lehet felmérni, ha már megalkottuk azt az általános relativitáselméletet, amely Einstein teóriájától eltérően egyaránt alkalmazható lesz a természet- és a társadalomtudományokban: maga a jelenség ugyanis mindkét esetben azonos, de ellenkező előjelű. A fizikai világban a megfigyelő (például a fent említett utas) a sajátjával azonos irányban mozgó rendszereket mozdulatlanak látja, és azokat látja gyorsan mozogni, melyek az ellenkező irányba tartanak. A kultúrákra éppen az ellentettje igaz, mivel ezek fejlődése épp akkor tűnik számunkra a leggyorsabbnak, mikor egy irányba mozognak velünk, s akkor látjuk őket stagnálni, mikor más irányt vesznek fel. A társadalomtudományokban a sebességnek azonban csak szimbolikus értéke van. Ha azt szeretnénk, hogy példánk valóban megállja a helyét, akkor a sebességet az *információval* vagy a *jelentéssel* kell felcserélnünk. Természetesen tudjuk, hogy sokkal több információt lehet gyűjteni egy olyan vonatról, mely párhuzamosan és nagyjából azonos sebességgel mozog, mint a mi kocsiunk – ekkor ugyanis ki tudjuk venni a másik vonaton utazó emberek arcát, meg tudjuk számolni őket stb. Másképp áll azonban a helyzet, ha a másik vonat nagy sebességgel lebeg bennünket, vagy csupán egy villanást látunk belőle, mert az ellenkező irányba tart. Még az is elképzelhető, hogy a vonatok találkozási olyan gyorsan zajlik, hogy csak zavart benyomások maradnak bennünk, melyekből még a sebességet sem tudjuk megbecsülni, és csupán a látómezőnkben feltűnő futó foltra leszünk figyelmesek; a vonatot magát nem észleljük, a vonatnak nem lesz *jelentése* számunkra. Úgy tűnik tehát, hogy mégis van valamiféle kapcsolat a *látszólagos mozgást* leíró fizikai elmélet és a fizikát, pszichológiát és szociológiát egyaránt felölelő elmélet között, mely azt határozza meg, hogy az egyedek, illetve az egyes csoportok között milyen *magyságú információcsere* lehetséges. Ennek magyságát pedig a kultúrájuk közötti relatív különbség fogja meghatározni.

Ezért, még mielőtt mozdulatlanak neveznénk egy kultúrát, először mindig tegyük fel magunkban a kérdést, hogy látszólagos mozdulatlansága vajon nem abból fakad-e, hogy nem ismerjük valódi – tudatos, vagy maga előtt is rejtett – szándékait, és vajon a szóban forgó kultúra, melynek értékrendszere eltér a miénktől, nem táplál-e hasonló tévképzetet velünk szemben. Más szóval, könnyen elképzelhető, hogy az egymás iránti érdektelenség egyszerűen arra vezethető vissza, hogy nem hasonlítottunk egymásra.

Az elmúlt két-három évszázadban a nyugati civilizáció minden törekvése arra irányult, hogy egyre hatalmasabb mechanikai erőforrásokat adjon az emberek kezébe. Ha ezt tekintjük értékrendszerünk alapjának, akkor az egy főre jutó energiafogyasztás valóban megmutatja, hogy egy társadalom milyen fejlettségi fokon áll. Ebből a szempontból az Észak-Amerikában meghonosodott nyugati civilizáció kerül az első helyre, öt

követik az európai társadalmak, s a sort az ázsiai és afrikai társadalmak sokasága zárja, melyek egyre megkülönböztetettebbek lesznek, minél lejjebb érünk a rangsorban. Ámde ez a több száz, sőt több ezer társadalom – melyeket mi összefoglaló névvel csak fejlődő vagy harmadik világnak hívunk, s mely ebből a nézőpontból (melyet igazán nem is lehetne használni velük kapcsolatban, hiszen ezek a társadalmak nem mentek át a nyugati értelemben vett fejlődésen, vagy ha igen, az csak másodlagos fontosságú volt az életükben) egyetlen egybemosódó masszának látszik – semmiképpen sem egyforma. Más szempontból nézve, társadalmi nemegyszer szöges ellentétben állnak egymással; a társadalmak besorolása tehát attól függően változik, hogy milyen nézőpontot választunk.

Ha az elsődleges szempont az lesz, hogy egy társadalom mennyire volt képes felülkerekedni az ellenséges földrajzi környezetben, akkor aligha férhet kétség az eszkimók, illetve a beduinok elsőségéhez. India viszi el a pálmát, ha a filozófiai és vallási rendszerek kidolgozása a rangsor alapja, és egyetlen ország sem tudta olyan sikeresen minimalizálni a túlnépesedés pszichológiai következményeit, mint Kína. Az iszlám által 1300 évvel ezelőtt kidolgozott elmélet szerint az emberi élet valamennyi – műszaki, gazdasági, társadalmi és szellemi – vonatkozása szoros kapcsolatban áll egymással. Ezt az elméletet csak nemrégiben fedezték fel újra nyugaton a marxizmus és a modern néprajz egyes részeiben. Tudjuk, hogy a középkor szellemi életében milyen kiemelkedő szerepet játszottak az arab tudósok, épp ennek a prófétiás látomásnak az eredményeképpen. Noha a Nyugat uralma alá hajtotta a gépeket, mégis nap mint nap tanúbizonyságát adja, hogy milyen kevésbé ismeri és használja az egyik legtokéletebb gép, az emberi test által kínált lehetőségeket. Ezen a területen és a fizikai és a szellemi világ összekapcsolásának terén a Kelet és a Távol-Kelet több ezer évvel előrébb jár; ők teremtették meg azt a hatalmas elméleti és gyakorlati ismeretanyagot, melyet Indiában a jóga, Kínában az ún. „légzőtechnikák”, míg a maoriknál a belső szervek fölött gyakorolt uralom testesít meg. Egyes polinéziai népek már évszázadok óta természetnek növényeket föld nélkül, noha mi csak nemrégiben figyeltünk fel erre a lehetőségre, s ugyanezek a népek leckét adhatnak nekünk navigációból is, és ők ejtették bámulatba a világot a 18. században azzal a felfedezészámba menő szabad és nagylelkű társadalmi és erkölcsi berendezéssel, melyről addig még csak nem is álmodtunk.

A családszerveződéssel és a harmonikus családi és társadalmi kapcsolatok kiépítésével összefüggő kérdésekben a gazdasági téren elmaradottnak számító ausztrál bennszülöttek annyival előtte járnak az emberiségnek, hogy a modern matematika teljes eszköztárát be kellett vetni az általuk kidolgozott körültekintő és tudatos szabályrendszer megértéséhez. Ők fedezték fel például, hogy a társadalom szövetét a házastársi kapcsolatok alkotják, s a többi társadalmi intézmény csupán díszítés a vásznon, s ezt mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a családi kapcsolatok még a modern társadalmakban is kiemelkedő szerephez jutnak, noha a család szerepe itt már jóval körülhatároltabb: a családi kötelékek közel sem annyira szerteágazóak, de abban a pillanatban, ahogy az egyik kötelék meglazul, máris megerősödnek a más családokkal

tartott kapcsolatok. A családok közötti házasság hatására néhány csoport szorosabb kapcsolatokat alakít ki, vagy több csoport fonja lazábbra a kapcsolatait: de akár szorosak, akár lazák ezek a kapcsolatok, az egész társadalmi szerkezet ezekre épül, és ennek köszönheti rugalmasságát is. Az ausztrál bennszülöttek bámulatosa megértették ezt a tényt, elméleti megalapozottságot adtak a házasság működésének, és felsorolták azokat az alapvető módszereket (előnyeikkel és hátrányaikkal együtt), melyekkel ezt az intézményt létre lehet hozni. Túlléptek az empirikus megfigyeléseken, és felfedezték a rendszert irányító matematikai törvényszerűségeket. Ezért nem túlzás az a kijelentés, hogy nem csupán az általános szociológia megalapozói, de a társadalomtudományokban alkalmazott mérési módszerek valódi felfedezői is ők voltak.

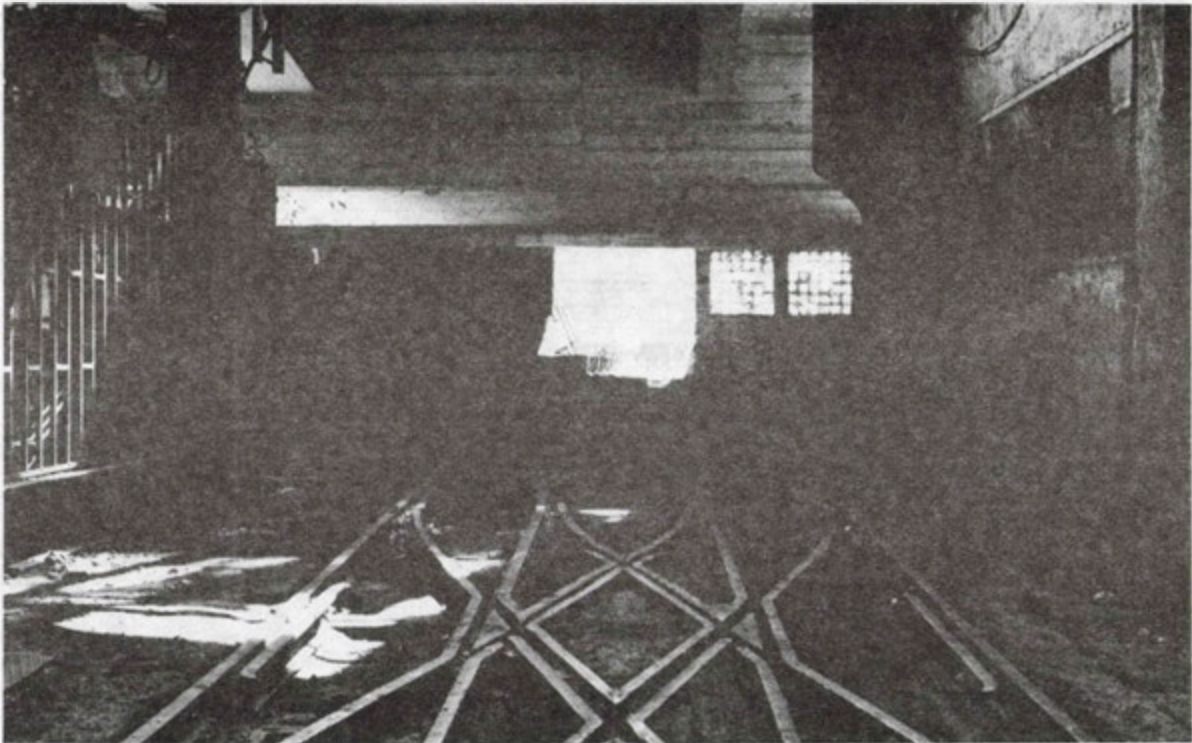
A melanézek lenyűgözően gazdag és merész esztétikai képzelőereje és tehetsége, mellyel a leghomályosabb tudatalatti képzeteket is társadalmi formákba tudták önteni, a csúcspontot jelenti ezen a két területen. Afrika hozzájárulása a világ civilizációjához összetettebb, de kevésbé nyilvánvaló, mivel sokáig csak gyanítottuk, hogy az Óvilág kulturális olvasztótégelyeként milyen fontos szerepet játszott ez a kontinens. Ezen a vidéken számtalan hatás keveredett, és az elegeből mindig valami új jött létre és indult hódító útjára, vagy halt hamvába, ha úgy adódott. Az emberiség számára oly fontos egyiptomi civilizációt is csak akkor érthetjük meg, ha belátjuk, hogy ez a kultúra Ázsia és Afrika közös terméke volt. A lenyűgözően gazdag múltrol árulkodnak az ősi afrikai politikai rendszerek, és a nyugati diákok számára sokáig ismeretlen jogrendszerek és filozófiai tanok is, nem is beszélve a

kontinens szobrászatáról és zenéjéről, hiszen ezekben a művészeti ágakban az afrikaiak szisztematikusan kutatták az önkifejezés lehetőségét. Mellesleg a kortárs nyugati módszereknél jóval fejlettebb és szinte már tökélyre vitt ősi afrikai bronz- és elefántagyar-megmunkálási eljárások közvetlen bizonyítékul szolgálnak erre a lenyűgöző múltira. Amerika hozzájárulásáról talán már elég annyi, amennyit korábban elmondtam.

Amúgy sem lenne bölcs dolog, ha túl sok figyelmet fordítanánk ezekre az elszigetelt eredményekre, mert ezzel azt a hamis benyomást keltenénk, hogy a világ civilizációja kusza összevisszaság. Túlságosan is sok figyelmet szentelünk azoknak a népeknek, akik elsőként fedeztek fel valamit: az ábécét feltaláló főneciaknak; a papírt, iránytűt és puskaport felfedező kínaiaknak; az indiaiaknak, akik először állítottak elő üveget és acélt. Ezek a dolgok önmagukban közel sem olyan fontosak, mint az a mód, ahogy az egyes kultúrák ezeket a felfedezéseket összeillesztik, befogadják vagy éppen elutasítják. Az egyes kultúrák eredetisége is inkább a közös kérdésekre adott egyéni megoldásokban rejlik, és abban a szemléletmódban, mellyel az emberiség általános értékeihez közelítenek. Márpedig ezek az értékek nagyjából azonosak minden ember számára, hiszen valamennyiünknek birtokában van egy nyelv, bizonyos technikai eljárások, valamiféle művészeti forma, tudományos ismeret, vallási hiedelem és valamifajta társadalmi, gazdasági és politikai szerveződés. A kultúrák azonban sohasem egyforma módon kapcsolják össze ezeket, és a modern etnológia érdeklődésének középpontjában egyre inkább az áll, hogy az egyes kultúrák választásainak hátterében milyen érvek húzódnak, s egyre kevesebb figyelem irányul a külső jegyek felsorolására.

(Folytatás a következő számban.)

FORDÍTOTTA BOJTÁR PÉTER

MÁRTON LÁSZLÓ / A NAGY-BUDAPESTI RÉM-ÜLDÖZÉS ÉS MÁS TÖRTÉNETEK

MARGÓCSY ISTVÁN

Ebben a rovatban mindig a lap egyik szerkesztője mondja el véleményét, melyet kollégái marginális megjegyzésekkel kísérik.

1. Márton Lászlónál az ember minduntalan 17. századi német csodabogarakba botlik. A Matematikai és fizikai gyönyörűségek és a Költői tölcser szerzője. Harsdorffer az Átkelés az üvegen lapjain szerepel. Márton fordította magyarra a szonettgépéről nevezetes Quirinus Kuhlmann. Nem áll távol tőle Raymundus Lullius terhes poetikai öröksége: az önműködő versíró eljárások, az egyetemes nyelv és a velejáró mindentudás, a 16–17. század e pompás agyrémei. (Akkoriban egyesek úgy képzelték, hogy a trivium betűkőn alapuló tantárgyai, a nyelvtan, a költészet, az ékesenszólás, valamint a quadriviumhoz tartozó, számokon alapuló tudományok, a számtan, a mértan, a csillagszáz és a zene – nagyon közel állnak egymáshoz. Úgy gondolták: matematika és költészet ha nem azonos, hát édestestvér.) A minden rejtelmy ajtaját kitérő egyetemes kulcs keresői, a teljes tudás foglalatának megszállottai erősen foglalkoztatják a magyar író képzeletét – aki egyébként nem áll egyedül. Az irányzatból csak a nagy halottakat említem: Jorge Luis Borges, Italo Calvino, Georges Pérec, Raymond Queneau. Ők mintha már tudták volna, hogy a hírközlés korában ismét összetalálkozik a szellem két alakja, költészet és matematika. Márton számára talán mégsem ez az egység a legfontosabb. A 16–17. század világából a legjobban mintha nem a korszak matematikai szemléletmódjához vonzódnék, hanem ahhoz, amit a kutatók manierizmusnak neveznek. Szereti a betegest, a kétest, a szertelent, a hőbortost, olykor szinte az féltelent is. Az ő számára a proteusi művészet nem kombinatorikai megalapozása miatt fontos, hanem azért, mert eredménye, akár műtárgy legyen, akár költemény, sohasem ölt végleges alakot. **HI**

2. Mármint a világot mint kincstárat megteremteni, miután kincstárnak képzeltük azt el. De egyáltalán nem kötelező a világot kincstárként, múzeumként, kincsesládaként felfogni és megteremteni. A világ csak bizonyos állapotokban – ugyanis mikor már halva van (közbevetés: a Világ halott?) – képzelte magát kincstárnak, ahol mindennek helye van/lehet, ahol minden egybehordható, egymásra halmazható. De más világgállapotokban a világ például Ló vagy Medve, megint más állapotokban pedig Isten. Oda akarok kilyukadni, hogy a világ csak modern – „Istentől elhagyott”, „életlen”, „szellemtelen” – állapotokban kincstár, kincseskamra a teremtő, szemlélő és felfogó képzelet és reflexió számára. **SZÁ**

(A Nagy Emlékező Thezaurusz)¹ „Nagy kiválasztás volt ez; csakhogy ki volt a kiválasztott: aki eltűnt, vagy aki maradt?” (116. l.) E mondat, mely Márton Rosta c. beszélyének utolsó, összegző mondatai közül idéztetik fel, tulajdonképpen Márton egész vállalkozásának alapkérdéseként is felfogható. Ebben a beszélyben, mint ismeretes, rostává lyukad Budapest egész felszíne, s a szeszélyesen megnyíló lyukakon keresztül lassan, biztosan, de rendszertelenül hullik ki minden, ami vagy aki eddig betöltötte vagy benépesítette a térképet – aki pedig megmarad, azaz aki megéli, szemléli és elbeszéli mindezt, az minden másnak híján csak saját értelmezési lehetőségeinek elmentéses pólusai között hányódhatik tovább: azt vegye-e inkább szemügyre és számításba, ami volt és elpusztult, vagy azt, ami (még) megmaradt; mert mi is minősül hát világunkban meghatározónak (és persze meghatározhatónak!), az-e, ami a hiányok tudtával és beismerésével maradványként látható és belátható – vagy az, amiről feltételezhető, hogy egykor (mikor is?) volt, de hát csak volt, azaz most már nincsen, tehát nem is lehet hivatalozni rá... Márton egész írói tevékenysége, egyszerre patetikus és ironikus gesztussorozata mind e kérdés köré rajzolható fel: meg lehet-e teremteni² (vajon valaha is meg lehetett-e teremteni) ama nagy világ-kincstárat, melyben a világ összes külső és belső, tárgyi és lelki alkotóeleme és princípiuma békésen és harmonikusan zsúfolódhatik össze, vagy már maga a célkitűzés is, melyre pedig a régiségben oly sokan, oly nagyratörően és ígéretesen vállalkoztak volt, frivol és korlátolt lehetett, s a nagy létezés- és tudáskincstár ideálja tulajdonképpen soha nem volt más, mint balgán rajongó múzeológusok groteszk bogarászásainak és gyűjtőszendvélyének narcisztikusan feltupíro-

zott vágyfantomja.^{3,4} Márton minden művében felidéztetik valamilyen bizonyosan bizonytalan régi (testi-lelki, „geológiai-filológiai” 127. l.) egység ideálja és rémálma, a nagy Thezaurusz létének, megalkotásának és megálmódásának egyszerre paradicsomi és pokoli ígérete és fenyegetése, s történeteinek szereplői, hősei, szenvedő alanyai és tárgyai, valamint elbeszélője (és elbeszélő figurái) mindnyájan mindig e kettősség szorításában vergődnek. Az író, megrögzötten romantikus nagyravágyásával és kérlelhetetlenül hivalkodó egyéni teremtményével, itt, e művek világában (akár tárgyilag nézzük, akár alanyilag) nem adhatja alább, mintsem hogy az egész (a beláthatatlanul és embertelenül egész!) világ idézésével⁵ foglalkozdjon – csak hogy a vágyott felidézés, a fent vázolt és vállalt kettősség okán, valójában újra csak idézetként fogna működni, s az idézet, mint ismétlésre alapuló másodlagos nyelvi gesztus, a világ ontológiainak vélt és állított nagyságához képest csekély értelműnek és önkényesnek fog minősülni, s miközben önmagát mint univerzális aktust és gesztust tolja előre, szárnyalás-kezdeményéből aláhullván, a száználmas erőlködés groteszk paródiájaként fog lelepleződni. Márton legnagyobb teljesítményeként alighanem e vállalkozás kereteinek elképzelését, megteremtését és körülírását tekinthetjük (akár úgy is, mint az újabb kori művész és művészet kiábrándult allegóriájának megrázó újrafogalmazását): műveinek éltető eleme a nagyotakarás eleve bekalkulált kudarcának folyamatos bemutatása és leleplezése, a mindent-magába-foglalás⁶ (ilyen lehetett volna esetleg egy „extenzív totalitás”?) nemes indulatának és éretlen bolondériájának megszakítatlan egymásba fordítása... S ami íróilag kiváltképp érdekes és megjegyzésre méltó: Márton legtöbb művében (legalábbis e kötet elbeszéléseiben) az írói vállalkozás összkonceptiója és a tematika olyannyira áthatják egymást (anélkül persze, hogy sajátos irodalmi-technikai problémák felmerülneek!), hogy bármelyik oldal felől közeledünk is, mindig ugyanoda találunk; ha pl. a szerzői intenció felől nézzük, akkor maga a mű megszerkesztettsége, koncipiálása és elbeszélési technikája is ugyanazt a szándékoltan szertelen, kalandos módon megélt, megrajzolt és felidézett világot modellálja, mint amiről a mű maga szól⁷ – az egyetemesség és az éretlenség, az ígéret és a bukás eleve bele van rejtve a születendő mű irányába is...⁸

(A tagok szerinti szépség) Márton elbeszéléseinek világában minden előfordul, a világnak minden valóságos, elképzelhető

van szó, hogy bár Márton írásai valóban azokkal a tulajdonságokkal jellemezhetők, amelyeket kritikusa mesteri pontossággal leír, e tulajdonságok az egyik beszély esetében kiváló, a másik esetében nem olyan kiváló minőséget eredményeznek. Félreértés ne essék: nem azt várnám el a kritikustól, hogy legyen írónkról egy-két rossz szava is, hanem azt, hogy megvilágítaná a jelentés és a jelentőség közötti számomra rejtélyes feszültséget. **BE**

3. Szép, nagy kérdés, épp mint az, amit céloz. (Nagyjából: a világ.) Nekem is volnának, de kisebbek. Például: nem ezért van-e, nem Márton e gigantikus központi kérdése miatt, hogy olykor nehezen adom át magam ennek a prózának, olykor megmi tagadás, el sem tudom olvasni? Hogy be kell látnom e kérdés fontosságát ahhoz, hogy olyan kedvvel belemerülhessek, mint a recenzens, és talán ez nem sikerül mindig? **KCGy**

4. Az elmártonosodás kezdete. Régi megfigyelés, hogy egy idő után férj és feleség, kutya és gazdája kezdenek hasonlítani egymásra. Úgy látszik, hogy valamely mű világában való tartós időzés hasonló következménnyel járhat: elemző kritika és az elemzés tárgya elkezdnek hasonlítani egymásra. Az igazi kritikai megértés mindig az átváltozással – a behelyezkedéssel – kezdődik. Olykor aztán ebből valami visszamarad a stílusban. Bár ez esetben mintha a kritikus átváltozásnak nem egészen önfeléd, inkább gyönyörös-paradicszikus kiütöközése lenne ez a szép mártonizmus. **SZÁ**

5. De mit jelent „az egész világ idézése”? Epikai megelevenítést vagy filozofico-irico-allegorico-fantasztikus felsorolást, katalógust, fogalomtárat, szótárt, enciklopédiát? Nyilván az utóbbit. Ez persze önmagában nem sokat mond Márton prózaepikájáról, ha ugyan egy ilyen műfaji elkülönítésnek egyáltalán van értelme az ő eddigi életművében. A rendkívül abban van, ahogyan felsorol, ahogyan begyűjt, felhalmoz, tárol, egybefoglal, összekapcsol, ahogyan a holt dolgokat animálja (prózáját olykor valóban úgy olvasom, mintha belül egy animációs film perene). Ez a mód, amit persze az elbeszélés valósít meg, szerintem a fantasztikus költői ornamentika. Épp eleget foglalkoztam Weöres Sándor költészetével, hogy ezt a – meglehet végső – konzekvenciát levonhassam. Igen, azt hiszem, Márton László – és nem csupán formavirtuozitása okán – a magyar széppróza Weörese. Ez mindenesetre megérne egy misét. Akarom mondani, mesét. **SZÁ**

6. Mármint abban az esetben, mely feltételezhető ugyan, de fenn nem áll, ha ugyanis Lukács elvtárs a barokk allegória számára foglalta volna le az „extenzív totalitás” szép fogalmát. A „mindent-magába-foglalás” a foglalás módjától függően nyilván mást-mást jelent és sem e mód a „minden”, sem a „minden” e módozattól nem szakítható el. Más lesz a „minden” e másként foglalható össze, ha kincstár vagy láda módján akarja magába foglalni – összegyűjteni, felhalmozni, feltornyozni – a műalkotás, és más, ha, mondjuk, organizmusként (például úgy, hogy bekebelezi, megemészteti, saját alkotórészévé alakítja át) stb. stb. **SZÁ**

7. Paradoxon-e vagy sem, hogy ez éppen az elbeszélésekben valósul meg ilyen szépen? Hogy Márton a kisformában van nagy formában? Kibírja-e a regény (a „regény”) ezt a szertelenséget, az elbeszélés (mint nagyotakarás) kudarcát? **KCGy**

8. És olyan csapdaként, amit Margócsy sem tudott kikerülni, az értékelésébe is: mintha az írói „én megmondta, hogy nem fog sikerülni” persze ellenmondásra számító gesztusa felmentené a kritikus az alól, hogy különbséget tegyen a kötet egyes írásainak (esztétikai) értéke között. Magyarán arról

9. De azt a „valamit”, ami „sokkal szélesebb és átfogóbb minden emberi felfogásnál és vállalkozásnál”, milyen értelemben illeti meg a „világ” attribútuma, feltéve hogy nem maga is emberi – emberre vonatkoztatott – felfogás és nem emberi vállalkozás – a lehetetlenre vállalkozás értelmében? Ezt a „valamit” – és csakis annyiban, amennyiben a „világra” vonatkoztatottsága így tárul fel – inkább „nem-világnak” nevezném. Éppen e „nem-világ” viszonya, borzadálya, végtelensége, grandiozitása az, amit – ekként – oly leleményesen, oly szemfényvesztő ügyességgel, oly határtalan nyelvi teremtőerővel pakol be Márton a „világ” ládikájába, noha tudván tudja, hogy bepakolhatatlan. De félreértés ne essék: nem az ő saját művészi világának ládikájába, a veretes forma ládikájába. Márton saját művészi világa ugyanis maga ez a habzsoló, kíváncsi, kétségbeesett, dühödő, mámoros, röhejes, kapkodó, szenttelen bepakolás. Vagy bepakolás-játék. Ő az az utazó, aki a „világ” ládikájában az „egész” akarja magával vinni, így aztán soha nem indul el, mert állandóan pakol. SZÁ

és elképzelhetetlen (természeti, történeti, fantáziabéli, tárgyi és elvi) alkotóeleme szerepel és szerepet játszik – berendezésében e világ hallatlanul gazdag. Ám e gazdagság ugyanakkor hihetetlenül hiányos és töredékes is – sem az összefüggések nincsenek (s az írói alaptézis szerint nem is lehetnek!) tisztázva, sem az említett dolgok nincsenek, úgymond, a helyükön. Márton nagyszabású játékot űz azzal, hogy töredékes történeteket mond: mivel a világ, amennyiben létezik, úgyis sokkal szélesebb és átfogóbb minden emberi felfogásnál és vállalkozásnál,⁹ a világot imitáló írói törekvés természetesen csak hiányosan vagy épp hiányosságában tudja érzékeltetni a világ nagyságát – s egy történet még a maga sejtetett értelmét sem képes maradéktalanul felmutatni. A látványos írói játék épp abban áll, hogy hiába a történet elmondása, a tanulság (azaz régebbi poétikák előírását követve: a történet *morálja*) nem a történetből magából, hanem a történet mondásának (illetve elmondhatatlanságának) példázatos kudarcából lesz levezethető: ha pedig a történet a maga oknyomozó (magyarázó) zártságában nem is lesz majd rekonstruálható, az már nem az írói szándék fogyatékosaként, hanem beteljesüléseként áll majd elénk. Márton titkos történeteket mond el, nem a titkok leleplezésének vagy feltárásának szándékával, hanem épp ellenkezőleg, annak a meggyőződésnek érzékeltetésére, hogy a legcsekélyebb összefüggés is (ha már egyáltalán feltételeztetik!) csak titkos lehet, melynek megoldási kulcsát megtalálni soha nem adatik – még akkor sem, ha pedig a keresés aktusa nem nélkülözi az érdekességet. Márton evégett varázsolja elő csodáit és szörnyűségeit, s evégett látja bele a csodákat és a lehetséges fantasztikus változatokat a teljesen mindennapi tárgyakba és jelenetekbe is. Mivel e világban a dolgok *önmagukban* semmiféle értelmet nem tudnak képviselni, az elbeszélés folyamata sokszor nem is más, mint a hozzájuk rendelhető lehetséges értelmezési tartományok határainak kijelölése – a bármiféle jelenségbe belélátható jelentés- és értelemdadás folyamatának kijátszása. Emiatt adódik, hogy ezekben az elbeszélésekben az események számai nem mindig vannak el-elvarrogatva, az eseménysorok váratlanul átalakulnak vagy hirtelen véget érnek – bennük nem a cselekmény és a történés van elsődlegesként feltüntetve (ezeknek „egyszerű” fabulája az esetek többségében nemigen rekonstruálható!), hanem mindig az egyes, a többtől nemegyszer elszakított, kimerevített *jelenet* (a maga mindig rendkívül sokértelmű, enigmatikusan *képszerű* csillámlásában), s az őt előállító és körülfonó, értelmező (illetve: értelmezéssel kacéerkodó) elbeszélői szólam. Amint az egyik elbeszélésben nyíltan ki is mondatik: „bármibe botlik is az ember, csak jeleket lát” (90. l.) – az írói feladat tehát ezeknek a jeleknek felrajzolása és esetleges (aktuális) értelmezése lesz (ha már egyáltalán beléjük botlot-

tunk, illetve a szerző hagyta, hogy beléjük botoljunk), persze ama megszorítás folyamatos szem előtt tartásával, mely egy más helyen az összes leírt dologra kiterjesztett érvénnyel közli: „azok mindegyikéről elmondható: szóra sem érdemes” (116. l.).

(„pervezés”) Márton, elszántan és elkeseredetten, de mindenképpen tudatosan: *perverz* világot alkot – remek, összeolvasztó neologizmusa azt engedi feltételezni, hogy az amúgy is *perverz* világhoz való viszony mint *tervezés* tetőzi be a *perverziót*. Nagy kérdés – teszi fel –, hogy melyik a jobb megoldás: ha múzeumba gyűjtjük és szorítjuk a világot, legalább az értelemadás (még ha persze önkényes is!) szabad játékát biztosítandó, vagy ha nyugodni hagyjuk a halottként földbe temetett szobrokat, azaz egykori emberi szándékokat? (vö. 76. l.) Hisz e világban minden élő egyszersmind halottként tételeződik,¹⁰ s minden természeti tárgy ugyanúgy kulturális jelentéshordozónak van tekintve, mint megfordítva: minden kultúrahordozó mint egy nagyobb, természetesen embertelen természeti világösszefüggés képviselője is fellép. Amint az egyik legemlékezetesebb példa (az *Ésvagy* c. beszélyben) mutatja: az emberi bőr mint térkép is felfogható (s *vice versa*). Márton roppant mókásan és érdekesen újítja fel kedves barokk költőinek rettenetes világlátását: a világ magasztos, harmonikus egyetemét fenyegető, de megszkott és megszokható, játékos torzszülöttként modellálja és interpretálja, s ama nemes melankólia, mellyel teremtett világát el-elszemlélgeti, nem mentes a rendkívül gonosz szarkazmustól sem. Márton e műveiben valami hihetetlen vakmerő írói szemtelenséggel szinte lehetetlen kifordításra vállalkozott: az emelkedett barokk szomorúságot és filozofikus világfájdalmat, miközben megőrizte összes keserves, komoly és melankolikus összetevőjét, *humorosra* formálta át, s a múlandóság kegyetlen játékát mulatsággá emelte (vagy fokozta le). A nagyszabású és nagyszenvadású barokk hősök mint mindennapi figurácskák fognak itt ágálni – persze annak árán, hogy a mindennapi kis figurácskák és történetek is megkapják majd jól megérdemelt járandóságukat, a hajdan gyártott mítoszokból ma rájuk eső arányos részesedést. E történetekben a nagy metafizikai princípiumok lépten-nyomon felütik fejüket (hol valóban testet öltve, hol persze csak *idealiter*), kiütközésük azonban legfeljebb csak vagy torzulásként vagy disznósággként fog észrevétni, annak nagyobb dicsőségére szolgálván, hogy a disznóság is elérheti azt a szintet, mit hajdan csak a metafizika óhajtott magának kisajátítani. Márton, az európai kultúra legkomolyabb kérdéseit forgatván folyamatosan ujjai körül, egészen fergetes játékot játszik: minden szavában és mondatában egyszerre látszik érintette kérdésének színe és visszája.

10. *Nota bene* már a Bibliában is. Halott halottat temet. Persze, ha az Élők Istene halott, akkor mindenki halott. Nincs feltámadás. Ezért aztán nincs más hátra, mint pakolni. Mindent bepakolni a „világ” fekete ládikájába: a koporsóba. Tehát: temetni. Végül, ha már semmi nem marad, beugrani nekünk magunknak is, behúzni a fedelét. Tiszta barokk! SZÁ

(Rosta) Márton László ebben a nagy, gyűjteményes elbeszélés-kötetben tíz év előtti teljes kötetét újra közli, s mellé teszi, az új kötet második feleként, az azóta írott rövid-próza termést. Rendkívül érdekes az összefüggés és a különbség a két kötetfél között: bár a két novellafüzér közt a nagy világlátás tekintetében teljes összhang uralkodik, az első kötet, bizonyos szeretetre méltó ifjúi szertelenséggel (ami persze nem nélkülözi az elsőprő erőt), sokszor csak mintegy prezentálja a nagy írói problémát. Pl. az igen korai *Aalvilaag*, *A tornác* c. elbeszélések, ma úgy látszik, csak mintegy kipróbálták az adódó lehetőségeket: szélsőséges kísérletezésük, a titokzatossággal mintegy sportot űző ezoterizmusuk, elragadó csapongásuk és káprázatos gazdagságuk mellett is, némileg terhesnek is tűnik – olyannyira szórják anyagukat, s ugyanakkor olyannyira példázatosak, hogy bizonyos tekintetben inkább nagyszabású illusztrációként hatnak, s a Mártonnal szemben nem mindig jogtalanul felhozott kifogás, miszerint írásai időnként nagyon nehezen követhetőek, esetükben alighanem teljes mértékben talál. Ám azok a darabok, melyek nem annyira eseményes történetet mondanak, mint inkább egy jelenetből vagy képből levezetett elmélkedést és reflexiót vetítenek rá az elbeszélő szólására (mint pl. a *Rosta* vagy az *Ésvagy*), mind alapötletüket (rettenetes *konceptjüket*), mind narratívájukat tekintve kiválóknak mondhatók. S az első kötetet szinte megkoronázza az egészen kiemelkedően pompás, címadó nagy tréfa, a *Nagy-budapesti Rémm-üldözés*, amely hétköznapi (aktuális) abszurdja és groteszk mitologizálása mellett még látványos, játszi megjelenési (azaz megjelentetési) formájával is operál (azaz járulékos ornamentális és ironikus hatásra is tör a mai megszokott írásmód artistikusan archaizáló felrúgásával)... Az újabb tíz év termése egyenletesebbnek látszik – meglehet, amiatt is, hogy Márton mintha megváltoztatta volna ifjúkori kiindulópontját, s anélkül, hogy irányának egészét eltérítette volna, más irányból közelít. E novelláknak (pl. *Megálló*, *A kővé vált képzelgés*, *A darázs*, *Két arc*) hatalmas erényük s erejük, hogy példázatukhoz az anyagot közvetlenül a mai hétköznapiakból merítik (ha lenne értelme az állításnak, azt is mondhatnánk, mintha *realista* indíttatás érződne rajtuk!), s fenti értelemben vett mitologizáló világértelmezést e kicsiny anekdotikus magból hagyják kisarjadni. Márton eszélyessége és bölcsessége ezeknek a példázatoknak kidolgozása során mélyül el igazán: amikor a kiinduló helyzetet (amit persze allegorikusnak fog majd tekinteni), könnyörtelen aprólékossággal kezdi analizálni, egészen önnön végletes abszurditásáig hajtván az elemzést, nem engedvén meg a legcsekélyebb kihagyást vagy lazaságot sem. Az elbeszélő, aki persze e szövegekben mindig olyannyira jelen van, hogy nemcsak narratív szólamának szubjektívizáló sajátosságaival, hanem tematikus szerepével vagy

áruzkodó kiszólásaival is folyamatosan felhívja magára a figyelmet, beszédével egyszerre alakítja az értelmezést és az értelmező figuráját – az ő beszédéből, az ő nyelvi játékaiból fog majd e novellák nagy kétértelműsége, élet és irodalom összeegyeztethetlenségének nagy tanulsága, kirajzolódni.¹¹

(*ésvagy*) Mert persze Márton írásművészetének legnagyobb fogása (mondhatnók: *kunstsztiklije*) a bravúrosan pazarolt nyelvjátek.¹² A nyelvi kétértelműség mint az értelem tulajdonításának feltétele és akadálya: Márton e játéka elbeszéléseinek lapjain szinte mondatonként átütő erővel hat. Csak példaként: a rém-üldözés, ha egybeolvassuk, a hősi gesztus helyett passzív, szubjektivistikus rémüldözéssé válik, s mindjárt másként néz a szegény szenvedő alany a világ szemébe, ha a villamoson ellenőrként Fátum és Providencia fog közeledni hozzá... Márton szinte dekadens kéjencként élvezkedik abban, hogy a nyelv ide-oda hajlítgatásával, a durva önkényeskedéseket mellőzve is, többféle értelmezési lehetőség is adódik – ha pedig a nyelvben többféle a lehetőség, akkor a világ önmaga is többféle lehet. Márton kimeríthetetlenül gazdag szójátékai (pl.: kudarcok és labancok stb.) és mondattrükkjei nem egyszerűen belesimulnak elbeszélő szövegébe, hanem épp megfordítva hatnak: ők adják azt a szolid alapot, melyre paradox elbeszélő világa fel van építve. Korlátokat nem ismerő nyelvi arroganciája időhatárokat sem hajlandó elismerni: archaizáló nyelvteremtése (mely tulajdonképpen létezőként kohol soha nem is létezett múltbéli nyelvtrétegeket) állandóan a mai legmindennapibb nyelvhasználat sok elemével párosul. Furcsa kettősség él Márton tért ölelő nagy körmondataiban: a hajdani retorika nyilvánosság-igénye (azaz a mondatszerkesztés elegáns kiszámíttottsága) a privát filozofálás melankóliájával (azaz a szókincs gátlástalan szubjektivitásával és jelentés-átértelmezésével) olvadt össze, egészen különös és speciálist hatást keltvén. A nagy világmagyarázó (s persze eredetileg az egész műre érvényesített) szerkesztési elv a szubjektív szabadságára kevély nyelvhasználatra is joggal kiterjeszthető; mintha az író folyamatosan figyelmeztetné magát a maximára: „de ne veszítsük el a rendet, ha a rend elvesztett is minket!” Emiatt érzi úgy az olvasó (persze: örvendvén a feloldatlan kettősségnek), hogy nem tudja eldönteni, az elbeszélő dolgok iránt gúny vagy dics nyilatkozik meg a mondatok folyamán, emiatt érződik folyamatosan az újabb és újabb nyelvi felszólítás az elbeszélő dolgok és szólamok új és új értelmezésére; s emiatt is mondhatja a szegény és büszke író, megélt és teremtett világának láttán, melankolikusan, de „elegendő közönyt és kegyetlenséget” (138. l.) érezvén magában: „a beszéd itt marad, az ember pedig elvész benne szótlantul” (111. l.).

11. Noha egyetértek avval, hogy Márton frói világa egységes, mégis, az újabb rövidprózák számomra minőségi ugrást jelentenek: a korábbi nyelvjátekos, irodalmunk talán legposztmodernebb frója, aki a létezés viszonylagosságát és játékos esetlegességét mondta minden sorával, most ugyanazokkal az eszközökkel (a magas és az alacsony, élet és irodalom, bölcsélet és káromkodás stb. egymásbajszatásával) a létezés tragikumát hirdeti. Hogy miként, arra csak egyetlen idézet, amelyben a Pascalra tett utalást a minennapok elérhető öröme „enyhíti”: „és valóban, van-e bármi értelme annak, ami történik velünk? És az arcok tanácsstalanságukban visszakerdeznak, hogy: vajon felnyúl-e víz nélkül a sás, és hogy: nincs-e kedved mégiscsak enni egy kis joghurtot?” (320. l.) BE

12. Hát igen, ez az, amit szinte maradéktalanul élvezek és elismerek Mártonban. De csak szinte; mert lellem konzervatív fele (van másik is!) olykor azt kívánná, legyen kicsit kevesebb, hogy ne „pazarolt” legyen, hanem jól elhelyezett és takarékos. Hogy az utalások és kétértelműségek (mit „két-?”) végtelen láncolatában kicsit megpihenhesünk, hogy ne a szöveg ne mindent mondjon egyszerre, hanem valamit. Ugyanakkor, viszont, persze, másfelől... Szóval, éppen ezért jó. KCGY

Báthori Csaba Irodalmi bestiárium

A MÁRTON. Az európai halványborz maradék honi példánya (amolyan írmag). Német reketyében él – annak szára tövises, tövisei lándzsások, virágfürtjei leveletlenek, csónakja szőröske. Hát blattol néha egy heurigerben, lármas közkrachot mesterkedik, mázlija van a farbenhauszban (a szót embermagyarrá színházzal szokják fordítani), valamint egy flach plattnin olyankor brátol magának egy fecni flekkent, hogy jó magasra fellenghessen a bursiköz ungártumban. Nem kegyetlen, legföljebb fitogtató állat: erőnek erejével hátára fordít egy-egy katicabogarat, folyton lemeztelenít egy-egy radikális magyar házicsigát, majd-majd pumikutyáját ráereszti a budai-pesti báránylehőkre. Fogai a szemhéjára nőttek, fogsora helyén pedig bökös sörték virítanak. Ezért szemmel láthatólag minden-evő, szájtátilag meg söprögető. Önmaga iránti rabiátus birtoklási vágya abban mutatkozik, hogy minduntalan kamatoztatja magát a papírforgalomban. Tözsdei szakértők véleménye szerint: értékpapír. Valamerre jár, téstás dágvány a nyomában. Sokszor aláígér és felülkerekedne: a Jóistent is felülről áhítaná megragadni, az üstökénél. Ezért a papi kaszt balszárnya üstökösnek alítja, s kockacukorral édesgeti. Ő ezt – vumm! – több kilás papírlerakkal hálálja meg; belerakja kirakatba, női piperével lágyítja, és intellektussal sterilizálja. Egy iromba lukba tartja lukacsos kinceit, a centrális semminek e polimorf briliánsait, szóvirágokat. Amikor kimegy a mezőre, így kiált: Jé, hát ez az a mézfű, amelyről már annyit énekeltem! Természetélménye – csőlátása miatt – végzetesen heurisztikus és irányzatos. Egyszer azt mondta nekem a JAKfüzetekben: csak ami nincs, annak van bokra. Ez az egyetlen igazi teológia; de tartalma nincs – selypegtem. Ekkor öntudatosan fölemeltem bal tappancsát (csak bal tappancsát használja érvelésre), és ezt kiabálta: Hát egy nagy faust! Én át bfrók látni a szítán! – s nagy toszkalépésekkel faképnél hagyott. Hát igen: aki idejében távozik, az megüssza a hajcihőt.

Egyébként a borz hangja feleség hatást kelt. Hallatán többnyire olyan érzésünk támad, mint a menyé lehet, amikor ránéz az anyósára, még a házasság süldő esztendeiben. Lelkiismeret-furdalás, szeretetcsírák, üdvvárandóság, vonzódás és vonakodás, lesbenállás, pluszminusz. Legszívesebben hátat fordítva néznénk őt örök működés közben, teremtő szeszélyének lengé neglizsájában. Kettőset buzdulunk: kacagnak zsigereinkben a függőlegesek és zokognak a vízszintesek. Pedig a borz az álmok híve és szorgos letéteményese. Egy ízben mesélt nekem egy kisázsiai pástornépről: ez a nép birkabőrrel takarózik, és a Három Szent Királyok utódjának tekinti magát. Hisz az álmoknak, s úgy véli, hogy ki-ki – napi tetteinek értéke szerint – minden este vagy poklot vagy mennyet jár meg. Tamaskodásomra, hogy hiszen még sose láttam alvókat kiszállni a tollasbálból, a

borz azzal csitítgatott: Hitetlenséged onnan ered, hogy elefelejtet saját éjszakáidat, s összetévesztet az álommal a halált. Bárki emberfia tanúsíthatja, hogy az álmodók világa másfajta világ. Különbö van ez a holtaknál: ők ott maradnak, ahol vannak, porrá változnak és hamuvá.

Hanem írt is egyszer, kacskaringót:

Előttünk ücsörög a csenevész paprikagazban, az otromba sárgerenda lehajló tövében a valóságos benső titkos tanácsos, kedves olvasó, de ne hidd, hogy nagyon szégyenlősen, vagy netalán valamely morális szemverés süppedékeny kátyújában és-vagy szemesgabona-pillantással. Vízhatlani Takonypóc ruhája le van göndörödve, fölül a kidudorodó nyaka alatt a gallér tohonyán szürküllik, szederjes öltözetéhez pompásan passzol megzavarodott szürke ajaka; kezében Tombác Severin eltökélt könyve, tele évszázados böleskődésekkel, ki is fityeg a Tautológia Deutsch gerincéből egy melák könyvjelző, ami még nem volna baj, de hogy a kellős közepén csöpörög belőle valami albinószínű maszat, gennyet türemkedik ki egy klumpa formájú állati száj, és ami a legeslegborzasztóbb, mögötte egy klozett repedt holdvilága világlik a valóságos benső titkos tanácsos ökopasztságára. Kedves olvasó, most legalább felségelek a tényálásra, hogy lásd és belásd, hogy minden csak barna mesterség, és e század morális intaksága csak a tizenhetedik század barokkos törökkifli formájához vethető és-vagy mérhető, semmi máshoz, és lépten-nyomon követi a történelem gurgulázó vér-mirigyeinek cuppogó váladékolását, amelybe mindegy hogy Tombác Severin vagy Vízhatlani Takonypóc csurran-e bele, mindenképpen elengedhetetlenül zanzásított és-vagy a kikottyanott sarkigazságokhoz tartozik és-vagy odasorolható és-vagy beilleszthető. Most már, kedves olvasó, talán a te lomha mirigyeid is a sarkukra állnak és-vagy elkezdenek tartozni a kiválasztottak közé, és-vagyishát akik kiválasztottak egy horhós mély csapást a Fekete-erdőben, ahol jártam a Schwarzwald szotyókás mellékén, amint láttam a csimbókos veres sugárba fülő esteli nap ingatag leszálltában egy érdekes kismadarat, aki csak azt suttogeta vékony hangon, de rögvest ahogy megláttam: Er-ich márton vagyok, Ő-én márton, ahogy a szótár segedelmével kibontottam az ő mély mondanóját, kedves olvasó. Kék óra volt, kilógott a bele, és-vagy vizibilissé vált homlokom alatti két bogyónak egy hasüregből kirengedező kocsonyás emberi dróttömög, máshogy nem is tudnám aposztrofálni, de a legszabatosabban talán mégis Severin jelelte meg: kifingott madár. Több se kellett nekem, hogy ilyen szerencsésen megtaláltam kézzelfoghatóan a rém-történet kezdetén a végét, és-vagy hogy

*Lelógott az égből a szárnya mamlasz
Betakart tetőtől talpig a katyvasz
Kiszellent budijából a kék tavasz
És azt mondta: tonhal, hanyatlasz.*

A HAMVASBÉLA. Az archaiko-mystico-hystero-psychico-charma szféra legősibb hungaricus vájkáló saurusza, melynek ormánya részint a héraikleitoszi hen kai pan görögötüzébe, részint az egyiptomi sábológia piramidális bardotodoljába, részint a Sem put-ri tadzs mahal vagy MAHART kalodájába dugódik, s csak lapszéken, illetve a sorközökben tisztul föl vagy ritkálódik (ez a rejtett tisztás avagy tabula rasa-forrás).

Titkos kinyilatkoztatása szerint – hiszen a sauruszt csupán kettő nőstény, egy földült hobbihorgász és néhány raktáros látta valaha is – egyetlen más célja sincs, mint a sárgolyóbis legeslegbensőbb lyukán megtalálni a miszt-et (Ekhard mester szerint Mist-et vagy Logosz-fürzlein-t), vagy a nyilalmaskulcsot, mely kinyitja az észet és a legmélyebb álmok sikamlós, de valódi ginzeng-gyökeréből sarjadt létel-mirrhát, és a legeltökéltebb tökkön-tökkel-tökbe-tökélyre vezetendi a szervesetlen szendergésbe süpedt egészet. A saurusz rengeteg apró csillogó tündök-cserepet halmoz iszákjába, de ezek együttesen valami hihetetlen éjfélközépi sötétséget buggyannak, a fároszolás örve alatt. Van egy rejtélyes agylámpása (csupa tekervény és száraz kacsaringó). Ezzel a lámpással világot tud fölgújtani az időben, ezért egyidejűleg él a múltban, jelenben, jövőben. Megéli a centrális omnipotens nihilt, mely egyben a szentállat teljessége, gombja és szaturált-sága. Ahogy az egyiptomi ut-ah mondja: nin-csen seh at-ársem ér ték-s evégs ekor lát-ebb ena-szób anha-lál. Vagy ahogy az öreg platón szikra teszi: haimón kai pentateutón, gondolkodni és meghalni. Vagy ahogy az iráni Armazda és a Rimán mondja a SEDA a pöklöben szüzi sumójában: Boldog és szomorú a bölcs. Vagy ahogy Böhme Jákob mondja a Mysticas Teutonia kivezető kolónjában: Wenn nicht unsere Handlungen, dann machen uns unsere Ängste zu Ungeheuern. Vagy ahogy a hamvasbéla mondja: legfontosabb a véres distancia és a gyökeres boldogulás.

A sauruszt vág az esszével, hősentrágerba nyaraz, jéger-alsóba vadászik, és köből vési ki mázliját. Hátán tibetizsák, abban egyharmad, sőt egynegyed gyomorkeserű, három növényhatározó, két törött borosüveg és egy filozófi-ai atlasz. Az atlasz szigorú útmutatása szerint keresi föl a legsúlyosabb gondokkal vajazó morfondírózókat, vezérű-üket és főmelyedéseket. Fejbőre káptalan fölfogni a fe-lületet, ezért mindig mélybe lő, de néha a csőben reked a sörét (ezt nevezi Joseph de Maistre a Grundriss-ben Rohrkrepiereinek). Nyelve hétnyelv és hétág: könnyen bejár az ókorba ókor, kikaparja a rejtelmet az indiai bráhmínok szeméből, és élénk összeköttetést merészel számtalan egyiptomi múmiával. Gyorsabban száll, mint tulajdon gerelyei, hát hátát ezerszáznyolcvanhat vér-

gerely borítja. Járása ettől jezsuita és nem tértímentes. Béla rendszerében az egész világtörténet (compost mysticum) minden ámulatát, leleplezését, felfedezését, eltévelyedését, eligazodását, be- és kiborulását, csodacsödjét és epifániáját, misztikumizsát és maszturbumát őrizi és rak-tározza. Ezeket aztán kihamvadja posthum.

Ő a legpallérozottabb és legokosabb magyar tetem (ahogy Egyiptomban mondják: schöne Leiche).

Még hamvában is filobéla. Mint egy víziló fia, filozófál.

Amint a karmantyú a karban, a hatyú az egyiptomi sárgafolyóban, a kar izma a patyolat hatyúban: éppen olyan az isteni eledel. Nem kívülről esik az emberre, hanem belülről hull a bőre alá. De ez nem olyan, mint a lúdbőrzés vagy a kakaskukorékolás. Ez parmezán, saláta és szakroszankt. A láma dala a visnu hatvannyalcadik könyvében így szól: ata ta hab harapja kata tana, vagyis csak a katinka harapja meg a centrumot. És a har-apás katalánuma. Mertebben egyesül a kiválasztottság, az éles filhallás és az anti-ráci felhőtlen fumigálása. Mert ez választja el kata tanát a kataton-tól, mely pusztán egy fiftyfiritty találmánya az uborkafára fölkapaszzkodott modern emberiségnek. Amit találoan kifejez a fütőszekrény, a szívkamra motorizálása, vagy a mosogató-gép profán és szellemtelen zakatolása, a kotyvalékban. Ez a trágya. Ez a trágya vágya. Ez a trágya vágyának ágya. Ez a trágya vágya ágyának gyagyája. Nem lehet az ősi kata tanát, aki tiszta patakban dűrtückelte a ruhát, és még tudta, mi az a fertály pásztora (amit Baader még Viertel-nek nevezett). Modern csak a toszás és az újságolvasás, a szexus és a sajtó, a komplexus és a pszichoanalízis. A csurungai Halottak könyve azt mondja: a szó túl hideg lehetetet ad a forró tetteknek (kwa kwa bunda akiki korenga csucsula furula). De ugyanezt fejezi ki a kínai nagyfal is, vagy az affganisztáni szarvasrügyetés. Mert ott kettős hang szól, éjjel háromkor, és kettőből később válik szentháromság és petro-lógia és árulás és fogaknak csikorgatása. Abból ugyanis harmínckettő van, a kettőt elosztjuk nullával, az is kettő. És ha morbidan megszorozzuk nullával (ez a racionális, a legatyásodott emberiség vágyálma), akkor is kettő marad. Ez a kettős igazság (conclusio duplex Paulini). És ami ebből ráma-rad, és mintegy hátulról kémleni ki a legmeztelenebb secretumot, az is csak kettő. Az is csak kétszerkettő. Vagy ahogy Goethe mondja: boszorkányegyszeregy.

Aki ennél többet tud, az akassza föl magát. Vagy kösse föl. A kötel szent. Mert aki lóghat, az már eltoppant a föld sarából, és félúton van a fölsőbb igazság felé. Nincs lent és nincs fent. Aki függ, az már bizonyos. Aki hal, él. Nem is kötélen lóg, hanem divinális kötelezettségen. El van kötelezve a nyakánál.

Ave. Béla járt itt.

JÖN!

JÖN!

JÖN!

Brókés Ágnes
JÓ HELY
című verseskötete

A szerző 1967 és 1990 között írt verseiből
először a **2000** jelen száma
közül válogatást.

A verseskötet a Magvető kiadó
gondozásában lát napvilágot.

...azért a kvíz az úr

LÁNYI ANDRÁS

Kürosz, miután bevette a lüdek legfőbb városát, Szardeiszt, azt a hírt kapta, hogy fellázadtak az odavalósiak. Gyorsan győzhetett volna, de ily szép város megostromolni nem kívánt, se megszálló hadsereget a helyszínen tartani. Pompás tervet eszelt ki: nyilvánosházakat és kocsmákat állíttatott fel, nagyszerű ünnepi játékokat rendezett, s közhírvé tette, hogy ki-ki élvezheti mindezt kedve szerint. Nem kellett többé a lüdekre kardot emelni. Százféle játék kiagyalsásával töltötték nyomorult életüket, úgyhogy amit mi időtöltésnek mondunk, a latinok ludinak hívják, mintha a Lydi szó járna a fejükben.

(Étienne de la Boétie: Az önkéntes szolgaságról)

Országos Rádió és Televízió Tanács, az ORTT Panaszbizottsága, Magyar Rádió Közalapítvány Kuratóriuma, Magyar Televízió Közalapítvány Kuratóriuma, Hungária Televízió Közalapítvány Kuratóriuma, e kuratóriumok Elnökségei, e kuratóriumok Ellenőrző Testületei, Magyar Rádió Részvénytársaság, Magyar Televízió Részvénytársaság, Duna Televízió Részvénytársaság, ezek Felügyelő Bizottságai, a Műsorszolgáltató Alap Kezelő Testülete, a Műsorszolgáltató Alap Bíráló Bizottsága, Nemzeti Frekvenciatanács. Az öt esztendeje vajdó aktahegyek nem egeret szültek, de egész egérinváziót. A média-törvény rendelkezései nyomán megalakuló fenti testületeknek körülbelül százötven tagja lesz, többségük a törvényben megállapított magas javadalmazást élvez, a testületek tagjainak tiszteletdíja évente mintegy százmillió forintba fog kerülni, irodáik és hivatalaik fenntartásának költségei ennél, szerény számítás szerint is, még valamivel többre. Hihetetlenül takarékos pártunk (pártjaink) és kormányunk évente közel negyedmilliárdot áldoz az adófizetők pénzéből az állami bürokrácia egy vadonatúj ágazatának kiépítésére, a közvetve vagy közvetlenül a politikai pártok által jelölt köztestületi siserahad fizetésére. (N. b. éppen a társadalmi szervezeteket képviselő 65 kurátor munkájáért nem jár majd fizetség.) Ez persze elenyészően csekély összeg egy-egy állami televíziós csatorna fenntartásának az államháztartást terhelő költségeihez képest.

Anélkül, hogy túlbecsülném a törvényalkotók szellemi képességét, nem kétlem, hogy külön-külön bármelyikük tudott volna ennél egyszerűbb és olcsóbb rendszert javasolni az elektronikus tömegmédiára irányítására és felügyeletére. A hat parlamenti párt kivételes egyetértésével született megállapodás, a résztvevők egymás iránti mérhetetlen bizalmatlanságán túl, mindenesetre arról tanúskodik, hogy az új politokrácia milyen gátlástalanul költi az ország vagyonát saját klientúrájának javadalmazására. De lehet, hogy tévedek, és ezek az urak tényleg nem ismerik a közügyek célszerű intézésének más módját, mint a hivatalok és bizottságok történelmi összehasonlításban is példátlan mértékű szaporítását.

A százhusz oldalas törvényszöveg túlnyomó részét a felsorolt testületek működésének szabályai töltik ki, és nem

titok, hogy az e fölötti marakodás vette igénybe drága idejük legjavát. Nem a tömegtájékoztatás működésének szabályozása, hanem a tömegtájékoztatás intézményei fölött gyakorolt politikai uralom szabályozása. S mivel szemlató mást csakis ez izgatta őket, nincs mit csodálkozni azon, hogy milyen hebehurgya módon rendelkeztek magáról a szabályozni és uralni kívánt tevékenységről.

Mit gondolhattak például akkor, amikor egy nem éppen prosperáló, aránylag kis lélekszámú ország lakóira két műholdas, valamint egy földi sugárzású állami televíziós csatorna fenntartásának több tízmilliárdos költségét rótták, miközben ezeknek a jövőben további két vagy három kereskedelmi televízióval is osztozkodniuk kell majd a hazai médiapiacra? Hogy fér ez össze, teszem azt, az államháztartás takarékosabb vitelére vállalt kötelezettségükkel? Mi indokolja, hogy a költségvetésnek évről évre többre kerüljenek az állami televíziós társaságok, mint az egész kulturális ágazat együttvéve (az oktatásügy nélkül)? Milyen alapon fosztják meg ezáltal a köz szolgálatához nélkülözhetetlen (s szükségképpen az állami újraelosztásból származó) támogatástól a médián kívüli művészeti, irodalmi, közművelődési és közéleti vállalkozásokat, valamint ezek közönységét, azokat, akik esetleg továbbra sem a techno-telemédiumok virtuális terében óhajtanak érintkezni egymással, tájékozódni, művelődni, szórakozni? Tudják-e legalább, hogy most tették a magyar kultúrában kötelező érvényűvé a televízió abszolút fensőbbiségét?

De igaz, ami igaz, egy füst alatt törvénybe iktatták a hazai audiovizuális kultúra felhasználását is. Nem kellett több ehhez, mint hogy kijelentsék: a televíziókban bemutatott filmeknek mindössze 10%-a legyen kötelezően hazai alkotás. (A közszolgálati társaságok esetében 15% az arány – a különbség elenyésző, és szögesen ellenkezik a törvény kifejezett szándékával, a közszolgálati, illetve kereskedelmi televíziózás határozott megkülönböztetéséről.) Kilenc külföldi filmre jusson tehát egyetlenegy, amely a mi dolgainkat viszi majd a nyilvánosság elé, amelyből egymásról veszünk hírt. Tíz dokumen-

tumfilm, filmriport közül csak egy tudósítson arról, hol élünk és hogyan élünk – a többi kilenc talán épp ezt az egyet hivatott feledtetni velünk. A világszerte méltán becsült, de a hazai televíziók érdektelensége következtében már halódó hazai rajzfilmalkotásaiból a gyerekek (ezentúl is) tizedannyit láthassanak, mint a matricafigurák iszonyú idiotizmusával földrészeket elborító olcsó tucatarúból, amit valahol kilométerszámra fosnak ki magukból számítógépekre kapcsolt, lelketlen iparosok.

Két-három nyúlós, tökéletes szappanoperával ezentúl még az állami köztelevízió is maradéktalanul letudhatja a magyar mozi dráma bemutatását illető kötelezettségét, ehhez többé talán még az agyonnyúzott Karády-Jávor-filmeket se kell előhozatniuk.

Tűnjünk tehát el: látni se bírjuk magunkat! Valami más mutassanak nekünk választott képmutatóink az önismeret nyugtalanító képei helyett. Szóljon a mese, a hír bármiről, csak ne rólunk! (Ugye csak a hutuk és a tutszik öldöskik a távolban egymást? És Bobby, ha akarjuk, ugye, visszatér az élők sorába? És ugye, drágám, ezek a zombik, ezek még nem mi vagyunk?)

A köztelevízió nézői – hogy a kereskedelmiekről most ne is beszéljünk – naponta kb. háromszor annyi reklámot fognak végignézni, mint hazai játék-, dokumentum-, animációs és ismeretterjesztő filmet együttvéve (a folytatásos teleregényekkel együtt)! A közszolgálatosság fogalmába ugyanis a teljes műsoridő tíz százalékát kitevő reklám fért bele (!), ezzel szemben a fenti filmműfajokban születő magyar alkotások jelenléte a filmalkotásokból szerkesztett műsoridő 15 %-ára korlátozható.

Extra medium non est vita – s hogy ne is lehessen, a törvény kíméletlenül kivégzi a műsorszóróktól független filmgyártást – úgy, ahogy azt a tv-társaságok lobbistái mindig is óhajtották. A reklám- és sportműsorok nélkül számított műsoridő 85%-át a műsorszóró a saját készítményeivel valamint a külföldről vásárolt konzerv-műsorokkal töltheti ki, s csak 15%-ban köteles tőle független hazai műhelyektől rendelt műsört bemutatni. Az autarch köztelevízió háztáji gazdaságán kívül termett új magyar filmekre (valamennyi műfajban összesen) a filmalkotásokból szerkesztett műsoridő 15%-ának 20%-a jut, tehát 3%, ami naponta 10, azaz tíz percnél kevesebb. Ennyi volna a független audiovizuális művészi magánvállalkozás esélye szabad és vállalkozásbarát hazánkban. (Vagy ha így jobban tetszik: ezzel ért véget a magyar filmművészet és filmipar szebb napokat látott története.)

A mozgóképkultúrában ezentúl a műsorszórók élet és halál urai, s akadálytalanul folyhat tovább a korrupció és a pazarlás, ami nem erkölcsi kérdés, hanem szükségszerű és kikerülhetetlen velejárója a belterjességnek és az efféle monopolhelyzetnek ott, ahol ilyen nagy pénzekkel dolgoznak. Az ellenkező esetben, hogy ha tudniillik a műsorszórót a kulturális politikai akarat (ha volna ilyen) arra köteleznék, hogy ne legyen egyéb kis létszámú, de vastag pénztárcájú szerkesztőségek laza szervezeténél, amelyek műsoraik többségét tőlük független, egymással vetélkedő kisebb-nagyobb magánvállalkozásoktól rendelik, nos, az a magyar telekráciára nézve igen kínos következményekkel járna. Mindenekelőtt csökkenne és áttekinthetővé válna a műsorok költsége. Márpedig, higgyük el, ők azt a pénzt valamire elköltik

az utolsó fillérig ma is. Gyártó és megrendelő között jogszerű, ellenőrizhető szerződéses viszony létesülne. A szerkesztők (azaz a megrendelők) javadalmazása, előmenetele avagy elbocsátása az általuk rendelt és menedzselte műsorok minőségén múlna. Következésképp műsoraikat és munkatársait nem a hűbéri önkény, a kölcsönös szívességek és a kenőpénz mértéke szerint válogatnák. Nem csoda, hogy ilyen súlyos veszély elhárítása érdekében bármikor kész összefogni az egyébként marakodó televíziós élcsapat. Ezúttal nem is volt nehéz a dolguk. A pártemberek többsége ugyanis tökéletesen érdektelenné mutatkozott az efféle részletkérdések iránt, nem értették, nem is akarták tudni, mire megy ki a játék. Aki pedig sejtette, talán óvakodott megsérteni a leendő médiacsászárok és fullajtáraik érdekét. Végül mindenki elégedetten távozott. A televíziós társaságok korlátlan monopóliumot szereztek a hazai mozgókép, de így is mondhatnám: az ország szellemi (?) élete fölött. A politikusokat ehhez képest aprópénzrel fizették ki, kedvükre osztogathatják egymás között a jól fizető bizottsági szinkurákat. És ami mindannyiuknak közös érdeke volt – talán csak a tízmillió adófizetőt leszámítva –, érintetlen maradt a dúsán termő, tágas, közös vadászmező: a három állami csatorna. Éppen csak annyi történt, hogy a TV2 a mennybe ment, és ezentúl műholdról sugároz.

Ha képeinkből próbál majd bennünket megítélni a késő ivadék, bebizonyítja majd, hogy mi itt az ezredfordulón kiégett, vén kéjencek voltunk mindahányan, s az emberszagtól végképp megcsömörlöttünk már. Fásult érzeinket csak a különféle illatú szagtalanítók, a finom kis női intimbetétek, valamint a Pepsi pezsgése tudta még valahogy felcsigázni. Így kellett hogy legyen, hiszen kedvenc képeink ezt mutatják s mi naponta tízszer is újra gyönyörűséget leltünk nézegetésükben, ne is tagadjuk. Vallásunk szigorú tisztálkodási rítusokat írt elő, a kultusz szent tárgya a mosópor és a fogpaszta volt. Így próbáltuk eltüntetni mocskos nyomunkat a történelem szövetéből. S a látnivalók minden nemét átható, összekötő és megszakító reklám a memento mori szerepét töltötte be: a szellemi erőfeszítések hiábavalóságára, az emberi vélekedések jelentéktelenségére emlékeztetett kélhetetlenül, azon Végző Realitásokhoz képest, melyek felé a műsorfolyam megállíthatatlanul törekedett, kinyilvánítva a televíziós vallás parancsolatát: „Halandó, bűnös néző, térj meg isteneidhez: vásárolj belőlük!”

Vagy nem tudom, mit szólna például a hozzám köztudomásúlag legközelebb álló Postabank, ha a tévében megszállt reklámklippjét, valahol a trükkorgia után, de még mielőtt belém sulykolta volna a tanulságot, hogy adjam neki a pénzem; pusztán azért, hogy egy avantgarde filmetűdöt levetítsenek. Majd lenne nemulass! Tiltakoznának és perelnének, mondván, hogy ha felaprózzák, a reklám értelme vesz el. A reklám megszakíthatatlan. De minden egyéb műsorszám – a kereskedelmi televíziókban – reklámmal bármikor, törvényes áldással megszakítható: az operaközvetítés az ária csúcspontján, a költemény két egymásra csengő verssor között, ha úgy tetszik a műsorkészítőknek; az esti játékfilm pedig háromszor is (ezt nagyon finanszírozza körül a törvény), nyilván a reklám hatása szempontjából legkedvezőbb helyen, tehát a feszültség csúcspontján, a legmagasabb érzelmi hőfokon, a legvárat-

lanabb fordulat közepén, egyszerrel ott, ahol a leginkább agyoncsapja a filmet. Vak és süket, aki ebből sem érti, hogy a televíziót a reklám kedvéért találták ki; ezért volt minden, önkínzás, ének, pártatlan tájékoztatás, műhold, hatpárt és bőséges állami szubvenció.

(A reklámmal szemben mentességet kizárólag a vallási tárgyú műsorok élveznek. Ezen az egy ponton megmákosolta magát a lelkiismeret szabadságára kényes törvényhozó: nem és nem! Röhögtek a markukba az asztal túloldalán, amikor rábólintottak: rendben van, vesszen a reggeli ájtatosság reklámhordozó értéke, ne ismerje meg a hívő ember az Eduscho kávékeverék előnyeit, oké, hát akkor azt a havi egyharmad vallási műsort, ami egy kereskedelmi tévébe belefér, majd nem szakítják meg reklámmal, de ezzel azután legyen is elég a piaci szabadság korlátozásából! Nincs más hátra, a rendezők, ha nem akarják, hogy filmjét a reklámmenedzser ollója szabdalja szét – ó, régi cenzorok! –, helyezzen benne el néhány vallásos jelenetet. Párizs megér egy misét.)

Amit az írás és az üzleti érdek sokfélesége iránt oly végtelenül tapintatos törvény mégis a legkeményebben eltilt, az „az erőszak öncélú alkalmazása”. Köztelevízióban ilyesmi nem fordulhat elő, kereskedelmi televízióban is csak este tíz után (a pornográf filmekkel együtt), nehogy a serdülők, akiket ilyenkor még nem lehet ágyba zavarni, friss vágy- és rémképek nélkül térjenek nyugovóra – még majd maguk kezdenének fantáziálni. Azért törvény a törvény, hogy precízen fogalmazzon. Amit korlátoz, az csupán az erőszak öncélú ábrázolása; nem is annyira az erőszak, mint maga a léha öncélúság. Legalább köztelevízióban és főműsoridőben elvárhatjuk, hogy megkíméljék a serdületleneket és az érzékeny lelkeket a céltalan brutalitás kínos látványától. Az persze más, ha valakinek azért verik szét a pofáját vagy azért sokkolják meg, hogy elvegyék a pénzét. S korántsem öncélú, hiszen stratégiai célokat szolgál, ha a különítményesek azért erőszakolják meg a nőket és azért itatják meg velük a legyilkolt csecsemők vérért, hogy megtörjék a lakosság morális ellenállását. (Különbösen is, a hírműsorokat csak nem lehet betiltatni...)

De elnézést, én eredetileg nem is a médiatörvényről akartam írni. Mert ha a törvényhozás csalóka optikáján keresztül tekintünk a technotelemédiumokra, bizonyosra vehetjük, hogy amit megpillantunk, az a valóság fordított állású és aránytalanul kicsinyített képe lesz. Akkor beérjük azzal a látszattal, aminek derék politikusaink az áldozatául estek, mintha a politika szabályozná a média működését és nem megfordítva történne a dolog. Ebbeli meggyőződésükben helyeztek olyan aránytalanul és már-már komikusan nagy súlyt a médián kívüli hatósági ellenőrzés rendjének megállapítására – nehogy valamelyik párt egyszer csak zsebre vágja a tévét, pedig a tévé vágja épp zsebre őt, parlamentesül és pártkasszástul. És valljuk be, ha már ők maguk nem teszik, hogy pontosan ezért ragaszkodtak „a kultúra védelme” cí-

mén (láttuk, hogy védi a kultúrát ez a törvény) ahhoz, hogy az állami tulajdonú, tehát átpolitizálható műsorszórók túlsúlyban maradjanak a porondon. Nem fogták fel, hogy a közvélemény befolyásolásáért („a figyelem újraelosztásáért”) vívott küzdelem ezentúl nem a médiáért, hanem a médiában zajlik. Figyelmetlenségükben hosszabb időre vagy végérvényesen elszalasztották azt a lehetőséget, hogy preferenciáikat, ha voltak ilyenek, az elektronikus tömegtájékoztatás belső szerkezetének és műsorrendjének célszerű szabályozása útján érvényesítsék. De, mondom, nem ez járt a fejükben. Olyan játékszabályokat szentesítettek, melyek a közérdek (az ún. közszolgálati célok) ellenében ható üzleti érdek érvényesülését ellenőrizhetlenné és korlátlanra teszik; minimálisra szorítják a hazai kultúra jelenlétét a hazai médiában, s végül majd a politikusok ügyködését magát is kíméletlenül alárendelik, mint mindenütt a „művelt nyugaton”, az egyedül üdvözítő, mert egyedül szórakoztató szabadidő-tevékenység, a fogyasztói televíziózás kérlelhetetlen műsorrendjének. Hiszen ott ágnak ők is a dobozban: előbb látszaniuk kell ahhoz, hogy lehessenek.

Mert többé nem az uralkodik felettünk, akinek nyelve van a meggyőzésünkhöz – vagy a parancshirdetéshez –, hanem az uralkodik, akinek van képe hozzá, hogy láttassa és egyedüli lehetséges realitásként elfogadtassa magát a médiában. Lenni annyi, mint közvetítve lenni. A politikusoknak tehát valóban alig van más választásuk, mint hogy megpróbálják magáévá tenni a médiát, de kegyeit csak úgy nyerheti el, ha elfogadja a műsorfolyamban a politikai szappanopera számára kijelölt helyet. Hajdani kiváltságos szerepét azonban ezzel el is veszti. Lehet még szerencsés nyertese a televíziós vetélkedőnek – azért a kvíz az úr...

Akéső római birodalomban a pretoriánus gárda, a hanyatló Oszmán Birodalomban az eunuchokból és janicsárokból álló udvari környezet „csinálja” és fogyasztja egyre sebesebben az uralkodókat. Minden hanyatló birodalomra jellemző a hatalom belterjessége és koncentrációja.

A telekrácia uralma – az önhitt jelentéktelenség lassú és megsemmisítő degenerációja – talán Bizánc elhúzódo agóniájához fog hasonlítani. A blueboxban született uralkodók hatalmát nem rendítheti meg más, mint a teleunuchok személytelen szeszélye. Techno-logikánk nem hatolhat túl birodalmuk láthatatlan határain, még akkor se törhetnek be a barbárok hadai (ökológiai katasztrófák, tobzódo erőszak, országos és világméretű rendetlenség), ha egyébként mindent elborítottak is. Legalább amíg be nem törnek a stúdióba. De ki a megmondhatója, hogy ők törtek-e be, vagy pedig ez is része csak a műsornak (lásd román forradalom, posztsovjet puccshistóriák)?

Más hír, mint közvetített, nem juthat az Udvar fülébe (a népről), sem a nép fülébe (az Udvarról). De vajon van-e még népünk? Van-e uralkodónk? Az efféle kétely nem volt ismeretlen a kései Bizánc gondolkodói előtt.

2000 ESTEK

1996. januárjában újult erővel, de a hagyományoknak megfelelően, tehát: a hónap harmadik csütörtökjén este (január 18-án, 19 órakor) nekivágunk a **2000**-estek folytatásának. A zsúfolt és zajos ünnepek után kiváló alkalom a szellemi felüdülésre, a beszélgetésre, a társasági életre: szokásunkhoz híven a Merlin színházban (Gerlóczy utca 4., az emeleten) találkozunk, ahol ismét (mikor nem?) jeles vendéget lesz módunkban kifaggathatni.

É férfiú ezúttal PARTI NAGY LAJOS leend, költő, prózaíró és (újabban) színpadi szerző, aki a **2000**-nek szerzője volt, van, és lesz. Kérdéseink (persze) már-már határtalanul érdekesítőek lesznek. Hogy például – csak a gyengébbjéből válogatva – mitől is lett ő drámaíró, és kijön-e a színházi emberekkel? Meg hogy túl van-e már a Sárbogárdi Jolán-korszakán? S végül, de nem utolsósorban: hogy mint szegény kisgyermeknek, voltak-e panaszai?

Mindenkit szeretettel várunk, kellő hosszúságú szünettel és csekélyke jó borral.

